

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 29 czerwca 2017 r.

Poz. 5671

UCHWAŁA NR 550/2017 RADY MIEJSKIEJ W GRODZISKU MAZOWIECKIM

z dnia 31 maja 2017 r.

w sprawie przyjęcia Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. jedn. Dz. U. z 2016 r., poz. 446 z późn. zm.), w związku z art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.), Rada Miejska w Grodzisku Mazowieckim uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się **Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020**, stanowiący załącznik Nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Grodziska Mazowieckiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Przewodnicząca Rady Miejskiej:
Joanna Wróblewska

Załącznik do Uchwały Nr 550/2017
Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim
z dnia 31 maja 2017 r.

Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020

WGS 84
P O L S K A

Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020

WGS 84
P O L S K A

Opracowany przez Zespół

WGS84 Polska Sp. z o.o.
ul. Warszawska 14 lok. 5
05-822 Milanówek

www.wgs84.pl

Spis treści

1.	Wstęp.....	3
1.1.	Charakterystyka Gminy Grodzisk Mazowiecki	4
1.2.	Cele opracowania Programu.....	5
2.	Podstawa prawna opracowania <i>Programu</i>	7
3.	Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	8
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	12
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	12
4.2.	Relacje <i>Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020</i> z dokumentami wojewódzkimi i powiatowymi.....	13
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
5.1.	Zgodność <i>Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020</i> z dokumentami strategicznymi gminy.....	23
5.2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	33
5.2.1.	Zarys historii obszaru gminy	33
5.2.2.	Krajobraz kulturowy	39
5.2.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	40
5.2.3.1.	Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.....	40
5.2.3.2.	Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	73
5.2.3.3.	Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	77
5.2.3.4.	Obiekty uznane za pomniki historii i parki kulturowe.....	78
5.2.3.5.	Ustalenia ochrony zabytków w dokumentach planistycznych Gminy	78
5.2.4.	Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	81
5.2.5.	Zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków	81
5.2.6.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	85
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki	87
7.	Cele i planowane działania w zakresie opieki nad zabytkami	90
7.1.	Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki.....	90
7.2.	Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami.....	90
8.	Instrumentarium realizacji <i>Programu</i>	95
9.	Monitoring procesu realizacji <i>Programu</i>	96
10.	Potencjalne źródła finansowania realizacji <i>Programu</i>	97
10.1.	Finansowanie przez gminę zadań z zakresu opieki nad zabytkami	97
10.2.	Dostępne źródła finansowania.....	98
11.	Podsumowanie.....	113
12.	Wykorzystane źródła danych.....	115

1. Wstęp

Celem polityki w dziedzinie opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki jest konsekwentne i planowe realizowanie kompetencji władz lokalnych poprzez włączenie dziedzictwa kulturowego w obszar zainteresowania działalności gminy oraz szczególnej dbałości o krajobraz kulturowy regionu. Polityka ta powinna się przejawiać w dążeniu do zachowania charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych regionu, a także rewaloryzacji przekształconych cennych elementów dziedzictwa kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem propagowania tradycyjnych form i cech architektury regionalnej. Podnoszenie walorów zabytkowych ma na celu ich wykorzystanie w promocji kultury i dla rozwoju turystyki na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki.

Poszanowanie tradycji historycznej i utożsamianie się z krajobrazem kulturowym regionu jest niezbędnym warunkiem podjęcia i przeprowadzenia prac, mających na celu zachowanie i promocję dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki.

Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 (zwany także w dalszej części dokumentu *Programem*) składa się z jedenastu rozdziałów:

- 1 **Wstęp**, w którym scharakteryzowano Gminę Grodzisk Mazowiecki oraz omówiono cele realizacji *Programu*.
- 2 **Podstawa prawna opracowania *Programu***, w którym wskazano podstawę prawną opracowania *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020*.
- 3 **Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami**, w którym opisany został stan prawny w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce.
- 4 **Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego**, gdzie założenia dokumentów krajowych, wojewódzkich i powiatowych zostały uwzględnione w *Programie opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020*.
- 5 **Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego**, w którym przeanalizowano dokumenty strategiczne gminy, scharakteryzowano zasoby zabytkowe gminy, przedstawiono zarys historyczny i wykonano analizę stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy w odniesieniu do zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych. Ponadto zaprezentowano przestrzenne rozmieszczenie zabytków nieruchomych z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki wpisanych do rejestru zabytków i wytypowano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.
- 6 **Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki. Analiza szans i zagrożeń**, gdzie przeprowadzono analizy dotyczące rozmieszczenia i stanu zachowania zabytków oraz wykonano analizę SWOT w zakresie dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki.
- 7 **Cele i planowane działania w odniesieniu do opieki nad zabytkami**, gdzie zostały określone priorytety i kierunki planowanych działań w zakresie opieki nad zabytkami.
- 8 **Instrumentarium realizacji *Programu***, w którym opisano instrumenty realizacji

Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki w podziale na instrumenty prawne, finansowe, koordynacji, społeczne i kontrolne.

- 9 **Zasady oceny realizacji Programu**, w którym zaproponowano wskaźniki oceny wdrażania i monitorowania Programu.
- 10 **Potencjalne źródła finansowania realizacji Programu**, w którym wskazano potencjalne źródła pozyskania wsparcia finansowego na realizację zadań z zakresu opieki nad zabytkami ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, Samorządu Województwa Mazowieckiego, Samorządu Gminy Grodzisk Mazowiecki oraz środków Unii Europejskiej.
- 11 **Podsumowanie.**

Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 stanowi jeden z elementów wdrażania polityk przestrzennych i jako taki powinien stanowić podstawę do istotnej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego gminy poprzez określenie kierunków działań w zakresie opieki nad zabytkami. Środkiem prowadzącym do tego celu jest ustalenie w programie uwarunkowań i działań ochronnych wobec środowiska kulturowego oraz edukacyjnych i wychowawczych wobec lokalnej społeczności.

Przedmiotem opracowania *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, natomiast celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

1.1. Charakterystyka Gminy Grodzisk Mazowiecki

Gmina Grodzisk Mazowiecki to gmina miejsko-wiejska położona w powiecie grodziskim w województwie mazowieckim, w odległości ok. 30 km od Warszawy. Gmina Grodzisk Mazowiecki graniczy z gminami: Jaktorów i Baranów od strony zachodniej, Żabia Wola i Radziejowice od strony południowej, od wschodu z gminami: Brwinów, Milanówek i Nadarzyn, od północy zaś z gminą Błonie.

Centrum gminy stanowi miasto Grodzisk Mazowiecki, które jest jednocześnie miastem powiatowym. Administracyjnie gminę tworzą ponadto 33 sołectwa: Adamowizna, Adamów-Żuków, Chlebnia, Chrzanów Duży, Chrzanów Mały, Czarny Las, Izdebno Kościelne, Izdebno Nowe, Janinów, Kady, Kałęczyn, Kłudno Nowe, Kłudno Stare, Kłudzienko, Kozerki, Kozery, Kozery Nowe, Kraśnicza Wola, Książenice, Makówka, Marynin, Mościska, Natolin, Odrano Wola, Opypy, Radonie, Szczesne, Tłuste, Urszulin, Wężyk, Władków, Wólka Grodziska, Zabłotnia.

Powierzchnia Gminy wynosi 107 km², co stanowi 29% powierzchni powiatu grodziskiego. Dominującym typem pokrycia terenu gminy są użytki rolne. Zajmują one łącznie ok. 82,4% powierzchni gminy. Gminę Grodzisk Mazowiecki według danych GUS na

31.12.2015 r. zamieszkiwało 45.259 mieszkańców, w tym 21.462 mężczyzn oraz 23.797 kobiet.

Według danych GUS z 2015 r. działalność gospodarczą w Gminie Grodzisk Mazowiecki prowadziło 7.566 podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON. Biorąc pod uwagę formę prawną prowadzenia działalności, w sektorze publicznym działało 77 podmiotów, a w sektorze prywatnym – 6.185. W sektorze prywatnym 4.688 podmiotów to osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, pozostałą część stanowiło: 607 spółek handlowych, 182 spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego, 11 spółdzielni, 27 fundacji, 111 stowarzyszeń i organizacji społecznych.

Na obszarze Gminy Grodzisk Mazowiecki zlokalizowany jest fragment **Warszawskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu**, obejmujący w całości wsie: Opypy, Radonie, Książenice, Marynin, Wężyk, Czarny Las, Makówka, części wsi: Zapole, Adamowizna, Janinów, Władków, a także pas wzdłuż rzeki Rokitnicy. Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem, a także pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych¹.

Wśród ustawowych form ochrony przyrody na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki znajdują się także **pomniki przyrody**. Ich liczba i różnorodność jest większa niż w pozostałych gminach Mazowsza. Ochroną objęto 82 drzewa oraz aleję grabową – grabów pospolitych, w której rośnie 160 drzew.²

1.2. Cele opracowania Programu

Celem opracowania *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* zgodnie z zapisami ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.) jest:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających

¹ Rozporządzenie nr 3 Wojewody Mazowieckiego z dnia 13 lutego 2007 r. w sprawie Warszawskiego Obszaru Chronionego.

² Program ochrony środowiska Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2015-2020 z perspektywą do roku 2024, przyjęty uchwałą Nr 283/2015 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 15 grudnia 2015 r.

- wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
  - podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania *Programu*

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.). Wójt (burmistrz, prezydent miasta) powinien sporządzić na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami.

Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

Do zadań własnych gminy zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 2001 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 2016 r., poz. 446 z późn. zm.) należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym w szczególności w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Podstawą do opracowania *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* jest umowa Nr BR.WPP.317.2016 zawarta w dniu 26 września 2016 r. pomiędzy Gminą Grodzisk Mazowiecki a WGS84 Polska Sp. z o.o.

3. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

---

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej stanowi, iż obowiązkiem państwa jest ochrona dziedzictwa narodowego (art. 5), upowszechnianie i równy dostęp do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (art. 6 ust. 1), jak również wskazuje, iż każdy obywatel jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie (art. 86).

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446, z późn. zm.).

Definicja zabytku

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, **zabytkiem** jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ochrona zabytków

Ochrona zabytków w myśl zapisów art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych, które umożliwiają, trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami

Zgodnie z art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, **opieka nad zabytkiem** sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,

- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z art. 6 ww. ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie mogą także podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zabytki nieruchome

Zabytki nieruchome stanowią w szczególności:

- krajobrazy kulturowe,
- układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane,
- dzieła architektury i budownictwa,
- dzieła budownictwa obronnego,
- obiekty techniki, w szczególności kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe,
- cmentarze,
- parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni,
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome

Zabytki ruchome stanowią w szczególności:

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery,
- wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla dawnych i nowych form gospodarki, które dokumentują poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- instrumenty muzyczne,
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne,
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne to w szczególności:

- pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyska,
- kurhany,
- relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Formy ochrony zabytków

Ustawowymi **formami ochrony zabytków** są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rejestr zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków w formie odrębnych ksiąg dla zabytków: nieruchomości, ruchomych i archeologicznych.

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za **pomnik historii** zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Park kulturowy może zostać utworzony, zgodnie z art. 16 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez radę gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Może powstać w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami powinna zostać uwzględniona m.in. przy sporządzaniu strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz przy opracowywaniu miejscowych planów zagospodarowania

przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18 ww. ustawy). W **studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy** oraz w **miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego** (art. 19 ww. ustawy) powinna zostać uwzględniona w szczególności ochrona:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego powinna zostać uwzględniona w szczególności ochrona:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Pozostałe akty prawne regulujące kwestie ochrony zabytków

W celu skutecznej opieki nad zabytkami istotne jest ponadto uwzględnienie innych uregulowań prawnych dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, które znajdują się w następujących aktach prawnych:

1. ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2016 r., poz. 778 z późn. zm.),
2. ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz.U. z 2016 r., poz. 290 z późn. zm.),
3. ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2016 r., poz. 672 z późn. zm.),
4. ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 r., poz. 1651 z późn. zm.),
5. ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz.U. z 2015 r., poz. 1774 z późn. zm.),
6. ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. z 2012 r., poz. 406 z późn. zm.),
7. ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2014 r., poz. 1118 z późn. zm.).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w: ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz.U. z 2012 r., poz. 987 z późn. zm.) i ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. z 2012 r., poz. 642 z późn. zm.). Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz.U. z 2015 r., poz. 1446 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Cele realizacji *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* są zgodne z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w krajowych, wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Przy opracowaniu *Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* uwzględniono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie krajowym, tj. Narodowej Strategii Rozwoju Kultury 2004-2013 z uzupełnieniem na lata 2004-2020 oraz Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 z uzupełnieniem na lata 2004-2020³

Misją Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjętej przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., jest zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów. Celem strategicznym strategii jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach poprzez m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków.

W Uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, przyjętej 14 czerwca 2005 r., rozszerzono cele strategii, wprowadzono system jej realizacji, monitorowania i ewaluacji. Jednym z proponowanych kierunków działań jest ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego poprzez kompleksową rewaloryzację zabytków oraz obiektów przemysłowych i powojkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne, a także inne cele społeczne, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, budowa i rozbudowa sieci informatycznych w celu promocji potencjału kulturowego regionów, inwentaryzacja i digitalizacja zabytków dziedzictwa ruchomego i nieruchomego oraz ich promocja.

Jako podstawowe wskaźniki monitoringu i ewaluacji Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego uznano:

- liczbę zabytków ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków,
- liczbę obiektów zrewitalizowanych i odnowionych,
- wartość odnowionych zabytków kultury.

³ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, dostępne: <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017⁴

Jednym z założeń Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, przyjętego uchwałą Rady Ministrów nr 125/2014 z 24 czerwca 2014 r., jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków. Rola tego programu polega na tworzeniu warunków, w których możliwe będzie opracowanie rozwiązań modelowych oraz ich upowszechnienie. Realne efekty programu będą w znacznej mierze zależęć od stopnia zaangażowania, m.in. jednostek samorządu terytorialnego.

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 jest wzmocnienie roli, jaką pełni dziedzictwo kulturowe i ochrona zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków. W ramach celów szczegółowych planuje się:

- wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

W ramach kierunków działań wymienione są, m.in.: porządkowanie rejestru zabytków nieruchomości, przygotowanie ratyfikacji Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego oraz Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, opracowanie standardów działań konserwatorskich dla poszczególnych typów i kategorii zabytków nieruchomości, wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego.

W Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami podkreślona została szczególna rola programów opieki nad zabytkami tworzonymi na wszystkich szczeblach administracji samorządowej. Wskazano, że te dokumenty są bardzo istotnym elementem zarządzania dziedzictwem kulturowym na szczeblu lokalnym. Postulowano także większe zaangażowanie samorządów (zwłaszcza gmin) w ochronę i opiekę nad zabytkami, a także wzmocnienie zaangażowania społecznego na rzecz ochrony zabytków.

4.2. Relacje Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 z dokumentami wojewódzkimi i powiatowymi

Przy opracowaniu Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 uwzględniono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim, tj. Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, Wojewódzkiego Programu Opieki nad

---

⁴ Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017, przyjęty uchwałą nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2014 r., dostępny: http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818/Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zaby.pdf.

Zabytkami na lata 2012-2015, Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020, Strategii Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020 oraz powiatowym, tj. Strategii Rozwoju Powiatu Grodziskiego na lata 2014-2020.

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku⁵

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku została przyjęta przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą Nr 158/13 z dnia 28 października 2013 roku. Celem strategicznym w zakresie kultury i dziedzictwa jest wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Wyzwania, jakie stoją przed samorządem województwa w zakresie kultury i dziedzictwa zostały określone następująco: atrakcyjność turystyczna województwa mazowieckiego, udział sektora kreatywnego w tworzeniu PKB, dostępność instytucji prowadzących działalność kulturalną oraz stan obiektów zabytkowych w województwie.

Uzupełnieniem celów strategicznych jest cel ramowy pn. **Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia**. Będzie on wymagał realizacji działań w następujących kierunkach:

- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu,
- upowszechnienie kultury i twórczości,
- kreowanie miast jako centrów aktywności kulturalnej,
- wspieranie rozwoju przemysłu kreatywnego,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

W zakresie ochrony i opieki nad zabytkami wśród działań rozwojowych wspierających realizację powyższych celów zaplanowano następujące działania:

- Działanie 32.1. Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych).
- Działanie 32.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych.
- Działanie 32.3. Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej).
- Działanie 32.4. Rozwój systemu obsługi turystów (zaplecza turystycznego i systemu informacji turystycznej).
- Działanie 33.1. Rozwój zaplecza instytucjonalnego kultury i digitalizacja zasobów.
- Działanie 33.2. Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu.
- Działanie 33.3. Wspieranie edukacji kulturalnej i artystycznej.
- Działanie 34.1. Wykorzystywanie ośrodków miejskich do tworzenia i promowania kultury.

---

⁵ Uchwała Nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 roku w sprawie Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku.

- Działanie 34.2. Promowanie Warszawy jako europejskiego ośrodka kultury.
- Działanie 35.1. Wspieranie inicjatyw gospodarczych w sektorze kreatywnym.
- Działanie 36.1. Wspieranie przedsiębiorczości w obszarze kultury.

W uszczegółowieniu kierunków podkreślono, iż planowane działania w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego powinny pozwolić na synergiczne ich wykorzystanie poprzez poprawę atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o dziedzictwo kulturowe regionu. Historyczne obiekty i zespoły zabytkowe wraz z otoczeniem oraz historyczne szlaki wodne powinny podlegać konserwacji, renowacji, a wybrane obiekty adaptacji na cele użyteczności publicznej. Istotnym elementem ochrony dziedzictwa powinno być tworzenie parków kulturowych, jak też inne formy ochrony krajobrazu kulturowego. W ramach upowszechniania wiedzy o regionie oraz promowania kultury i twórczości, wskazana jest cyfryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego w celu ich standaryzacji i zwiększenia dostępności.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020⁶

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 został zatwierdzony Decyzją Wykonawczą Komisji z dnia 12 lutego 2015 r. Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 został przyjęty Uchwałą Nr 1891/202/16 Zarządu Województwa Mazowieckiego z dnia 29 listopada 2016 r.

W ramach osi priorytetowej V Gospodarka przyjazna środowisku wyznaczony został cel szczegółowy 3: **Zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu**. Podkreślono, iż wsparcie w ramach kultury przyczyni się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem działania 5.3., którego celem realizacji jest zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu. W opisie celów działania podniesiono, iż bogate zasoby dziedzictwa kulturalnego stanowią ogromny potencjał rozwojowy Mazowsza. Planowane w ramach interwencji prace modernizacyjne i renowacyjne, przyczynią się do zahamowania procesu degradacji obiektów zabytkowych, nadaniu im nowych funkcji oraz utrwalenia ich historycznych i artystycznych walorów, pozwalając na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Dodatkowo działania w zakresie rozwoju infrastruktury kultury wzmocnią procesy przekształcania instytucji kultury w nowoczesne centra dostępu do wiedzy i oferty kulturalnej oraz lokalne ośrodki życia społecznego. Realizowane w tym zakresie projekty przyczynią się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Działania te przyczynią się do wzrostu atrakcyjności

---

⁶ Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, zaakceptowany przez Komisję Europejską 12 lutego 2015 r., dostępny: https://www.funduszedlamazowsza.eu/g2/original/2015_05/6f2b6a77d804dede9c1007e311c4d008.pdf.

regionu, będą sprzyjać podnoszeniu regionalnego potencjału turystycznego, co z kolei przełoży się na pobudzenie wzrostu gospodarczego Mazowsza.

W działaniu **5.3. Dziedzictwo kulturowe** wspierane będą następujące typy projektów:

1. Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych:

- konserwacja, renowacja, rewaloryzacja, modernizacja, adaptacja historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem, umożliwiającą zachowanie dotychczasowych funkcji obiektów zabytkowych, a także służąca nadaniu im nowych funkcji użytkowych (z przeznaczeniem w szczególności na cele kulturalne i edukacyjne), w tym również w połączeniu z działalnością komercyjną,
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

2. Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie:

- inwestycje w infrastrukturę trwałą, wyposażenie służące działalności kulturalnej, zachowaniu dziedzictwa i zwiększeniu dostępności do jego zasobów,
- inwestycje infrastrukturalne, prace modernizacyjne i renowacyjne w przypadku gdy prace te stanowią dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych, w tym edukacyjnych,
- efektywne wykonywanie zadań statutowych, polegające na zapewnieniu wysokiej jakości trwałego wyposażenia oraz odpowiedniego zabezpieczenia zbiorów będących w posiadaniu instytucji,
- digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego pod warunkiem powszechnego udostępnienia (jako element projektu),
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego⁷

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego przyjmuje zasadę zrównoważonego rozwoju województwa, polegającego na takim rozwoju społeczno-gospodarczym, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania podstawowych potrzeb współczesnego i przyszłych pokoleń. Polityki przestrzenne wskazują sposób realizacji wizji przestrzennego zagospodarowania województwa mazowieckiego.

Zintegrowana **polityka opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej** jest jedną z dziewięciu polityk przestrzennych adresowanych do poszczególnych obszarów tematycznych i terytoriów. Ochrona dziedzictwa kulturowego, jako

⁷ Uchwała nr 180/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 7 lipca 2014 r. w sprawie Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

część procesu kształtowania zrównoważonego rozwoju, ładu przestrzennego i tożsamości kulturowej, określona została jako:

- zarządzanie zasobami dziedzictwa, ochrona i eksponowanie przestrzennych świadectw dziedzictwa, zwłaszcza najbardziej wartościowych zespołów i obiektów służących identyfikacji i promocji przestrzeni kulturowej regionu,
- kształtowanie walorów krajobrazowych województwa oraz ochronę przestrzeni posiadających unikatowe lub specyficzne dla regionu walory krajobrazowe,
- zachowanie różnorodności kulturowej województwa, kształtowanie tożsamości regionalnej i historycznej oraz zapewnienie dostępności do zasobów dziedzictwa zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

W zakresie polityki opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury współczesnej ustalone zostały następujące zasady:

1. Zachowanie ciągłości dziedzictwa kulturowego regionu, poprzez:

- ochronę i przywracanie wartości dziedzictwa materialnego o wyrazistej tożsamości,
- eksponowanie w strukturze przestrzennej najcenniejszych zasobów regionu oraz podniesienie rangi obiektów o wysokich walorach architektonicznych i kulturowych,
- kształtowanie i ochronę systemu krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory tradycyjnego krajobrazu,
- ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi poprzez ochronę panoram i eksponowanie w sylwetach miejscowości dominant architektonicznych oraz kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca,
- ochronę historycznego pasma urbanistycznego WKD i Miast Ogrodów,
- ochronę zabytkowych układów przestrzennych kolejek wąskotorowych,
- ochronę regionalnego krajobrazu architektonicznego: rewitalizację wiejskiego dziedzictwa kulturowego, ochronę najcenniejszych obiektów „in situ”, rozwój skansenów,
- rewitalizację i zabezpieczenie obiektów, zespołów budowlanych i układów urbanistycznych,
- rewitalizację i zabezpieczanie układów ruralistycznych,
- ochronę dziedzictwa archeologicznego,
- ochronę miejsc związanych z walkami narodowo-wyzwoleńczymi,
- ochronę i rozbudowę muzeów,
- zachowanie różnorodności kulturowej regionu,
- popularyzację i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa,
- identyfikację dóbr kultury współczesnej o charakterze ponadlokalnym i ich ochronę poprzez ustalenia planów miejscowych.

2. Umiejętne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego, poprzez:

- kształtowanie pasm przyrodniczo-kulturowych, wykorzystanie sieci miast historycznych oraz atrakcji krajobrazowo-architektonicznych dla wyznaczania szlaków turystyki kulturowej,

- stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze przemysłów kultury i czasu wolnego, zwłaszcza produktów turystyki kulturowej,
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w oparciu o tradycje historyczne,
- tworzenie szlaków kulturowych wielkich artystów (znanych osobistości) Mazowsza,
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych,
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych,
- tworzenie płaszczyzn współpracy międzyregionalnej w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

3. **Kształtowanie tożsamości regionalnej i budowanie klimatu społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego**, poprzez:

- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu,
- stymulowanie partycypacji społecznej w podejmowaniu działań dotyczących zarządzania dziedzictwem kulturowym i służących ochronie obiektów zabytkowych oraz promowanie najlepszych przykładów takich działań,
- propagowanie korzyści płynących z dziedzictwa i krajobrazu kulturowego oraz zachowania typowych dla regionu form budownictwa tradycyjnego,
- wspieranie działalności stowarzyszeń działających w obszarze ochrony dziedzictwa kulturowego regionu.

W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego wskazano również dodatkowe zasady zagospodarowania przestrzennego odnoszące się do obszarów o cennych walorach przyrodniczo-kulturowych:

1. objęcie ochroną terenów zachowujących tożsamość kulturową i walory tradycyjnego krajobrazu o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych,
2. porządkowanie i odtwarzanie wartości kulturowych oraz elementów ekspozycji krajobrazowej,
3. kształtowanie nowej zabudowy w sposób nawiązujący do tradycji miejsca, eksponowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych i krajobrazowych, ograniczenie powstawania obcych krajobrazowo form zagospodarowania, eliminacja obiektów dysharmonijnych,
4. rewitalizacja obiektów zabytkowych i ich adaptacja na potrzeby turystyki i kultury,
5. przekształcenia struktury funkcjonalnej, polegające głównie na kształtowaniu nowoczesnych centrów miast o wysokiej jakości rozwiązaniach urbanistyczno-architektonicznych i atrakcyjnych przestrzeniach publicznych, przy jednoczesnym zachowaniu i eksponowaniu walorów historyczno-zabytkowych,
6. rozwój bazy kultury o znaczeniu regionalnym,
7. rozwój infrastruktury turystycznej w oparciu o walory kulturowe miast oraz walory przyrodnicze obszarów w ich otoczeniu,
8. objęcie ochroną unikalnych elementów architektury wiejskiej, w tym układów ruralistycznych,

9. rewitalizacja wsi poprzez inwestycje związane z ochroną zabytkowej i charakterystycznej dla poszczególnych regionów architektury,
10. utrzymywanie unikalnych tradycji wiejskich występujących w regionach etnograficznych, w tym wspieranie imprez folklorystycznych, twórców ludowych oraz producentów wyrobów tradycyjnych,
11. wykorzystanie wartości kulturowych wsi do rozwoju turystyki, w tym agroturystyki,
12. promowanie regionalnych produktów turystycznych,
13. zapewnienie ochrony krajobrazów zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, w oparciu o przeprowadzoną waloryzację krajobrazową i istniejące zapisy dotyczące krajobrazów kulturowych,
14. zachowanie walorów przyrodniczych, kulturowych, architektonicznych i krajobrazowych miast – ogrodów poprzez utrzymanie ich leśno-parkowego charakteru m.in. Milanówka, Podkowy Leśnej, Konstancina-Jeziornej, Otwocka, Józefowa oraz pasm przyrodniczo-kulturowych związanych z dolinami rzek: Wisły, Narwi, Bugu i Liwca, Wkry i Skrwy, Omulwi i Pilicy,
15. zachowanie naturalnych form rzeźby terenu oraz ochronę dziedzictwa geologicznego,
16. podniesienie ekspozycyjności obiektów zabytkowych, w tym obiektów przemysłowych,
17. zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych dla osób niepełnosprawnych.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015⁸

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 został przyjęty uchwałą Nr 42/12 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 12 marca 2012 r. Misją Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 było ukonstytuowanie się Mazowsza jako „regionu o bogatym i różnorodnym dziedzictwie kulturowym, wyrazistej i opartej na tradycji tożsamości regionalnej, wykorzystującym potencjał przeszłości dla rozwoju regionu oraz kreowania pasm turystyczno-kulturowych i umacniania więzi społecznych.” W tym celu określono obszary strategiczne, w których podejmowane będą działania.

W ramach celu strategicznego **Zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i kształtowania postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju regionu** wskazano cele operacyjne oraz kierunki działań:

1. Ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu:

- Ochrona i zachowanie wartości dziedzictwa materialnego, m.in. rewaloryzacja i rewitalizacja zdegradowanych obiektów i obszarów historycznych.
- Ochrona zabytków ruchomych.
- Ochrona zabytków archeologicznych.
- Ochrona, dokumentacja i popularyzacja zasobów o szczególnej wartości decydujących o specyfice regionu m.in. rozszerzenie listy miejsc objętych statusem pomnika historii.

---

⁸ Uchwała Nr 42/12 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 12 marca 2012 r. w sprawie „Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015”.

- Ochrona i kreowanie krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory krajobrazowe, m.in. poprzez rewitalizację zabytkowych parków, ogrodów, układów zieleni komponowanej, zabytkowych alei.
- Kształtowanie i ochrona przestrzeni historycznych miast i wsi - rewitalizacja zabytkowych układów ruralistycznych i urbanistycznych.
- Rewitalizacja historycznych ośrodków życia kulturalnego, m.in. adaptacja zabytkowych dworów i pałaców na funkcje kulturalne, turystyczne i edukacyjne, wspieranie i promocja wydarzeń realizowanych w zabytkowych obiektach.
- Pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego, w tym rozwój i promocja skansenów, upowszechnianie wydawnictw folklorystycznych.
- Popularyzacja i zwiększenie dostępności do zasobów dziedzictwa - digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego, zwiększanie dostępności do zabytków poprzez warunkowanie dotacji do prac w obiektach zabytkowych od publicznego udostępniania tych obiektów, prowadzenie portalu internetowego o wielowątkowym profilu na temat dziedzictwa kulturowego (w połączeniu z informacjami turystycznymi).

2. Kształtowanie tożsamości regionalnej:

- Utrwalanie i kształtowanie świadomości mieszkańców o historii i zasobach dziedzictwa kulturowego oraz kształcenie nauczycieli oraz animatorów życia kulturalnego.
- Kształtowanie regionalnej dumy w oparciu o zabytki architektury i budownictwa, krajobraz kulturowy, wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych osób - organizacja konkursów dotyczących dziedzictwa i tradycji, zamieszczanie w internecie wykazu obiektów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków wraz z uzasadnieniem ich wartości zabytkowych.
- Wykorzystanie pamięci historycznej i zasobów dziedzictwa do integracji mieszkańców i stymulowania rozwoju poprzez organizację inscenizacji ważnych wydarzeń historycznych, organizację imprez plenerowych.
- Kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu, w tym wspieranie stowarzyszeń i grup różnych podmiotów w zakresie zapewnienia im wkładu finansowego do udziału w projektach ukierunkowanych na promocję tradycji lokalnych i regionalnych.
- Promocja walorów kulturowych regionu poprzez publikacje popularno-naukowe.

3. Wzrost społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego regionu:

- Stymulowanie działań służących ochronie obiektów zabytkowych i promowanie najlepszych przykładów takich działań poprzez organizowanie konkursów dla właścicieli obiektów zabytkowych, promujących właściwą opiekę nad obiektem oraz jego udostępnienie.
- Edukacja społeczeństwa w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami.
- Stymulowanie i intensyfikacja współpracy pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w działaniach na rzecz edukacji, promocji, podniesienia świadomości o zasobach i potrzebie zachowania dziedzictwa regionu.

4. Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych:

- Wspieranie podmiotów posiadających w swoich zasobach znaczną liczbę zabytków w działaniach służących efektywnemu zarządzaniu obiektami zabytkowymi.
- Stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze rozwoju kultury i możliwości spędzania czasu wolnego.
- Kształtowanie pasm turystyczno-kulturowych poprzez wypracowanie systemu identyfikacji obiektów i wskazań kierunkowych.
- Kreowanie produktów turystyki kulturowej w oparciu o tradycje historyczne, m.in. wykorzystanie miejsc związanych z pobytami sławnych osób.
- Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego i regionalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach zabytkowych.
- Adaptacja obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych.
- Propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju regionalnego i lokalnego.

Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020⁹

Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020 stanowi strategiczny plan działania w obszarze kultury, określając politykę kulturalną Samorządu Województwa Mazowieckiego na lata 2015-2020. Główny cel strategii określony jest przez misję polityki kulturalnej, która brzmi: „**Kultura łączy każdego**”. Realizacja tak określonej misji będzie następowała poprzez dążenie do wypełnienia następujących celów strategicznych, pogrupowanych w poszczególne pola strategiczne. Pola strategiczne to obszary wartości, jakie powinny zostać urzeczywistnione w polityce kulturalnej województwa mazowieckiego. W odpowiedzi na zdiagnozowane kluczowe problemy wybrano pięć pól strategicznych, w których ulokowano propozycje rozwiązań tych problemów: cele strategiczne i programy.

Jednym z pól strategicznych jest pole strategiczne C: **Dziedzictwo - tożsamość – wspólnota**, w ramach którego wskazano następujące cele:

- Cel C.1. Żywe dziedzictwo,
- Cel C.2. Nasze tożsamości,
- Cel C.3. Nowoczesna wspólnota.

W Strategii Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020 podkreślono szczególną rolę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w programie „Żywe dziedzictwo”, w którym wskazuje się na konieczność promowania form i koncepcji opieki nad zasobami muzealnymi i zabytkami, pozwalających na obudowanie obiektów i zasobów dziedzictwa kulturowego żywymi elementami kulturowymi.

---

⁹ Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020, przyjęta uchwałą 84/15 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 8 września 2015 r.

Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020¹⁰

Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim na lata 2014-2020 stanowi uszczegółowienie *Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego*, precyzując całość polityki turystycznej samorządu województwa, jaka będzie realizowana do 2020 roku. W ramach Strategii określony został generalny cel strategiczny, który jest zawarty w deklaracji misji: „Turystyka ożywia region”. Tak sformułowana misja rozumiana jest m.in. jako ożywienie przeszłości historycznej i tradycji kulturowej regionu.

Strategia uznaje znajdujące się na obszarze województwa mazowieckiego zabytki oraz chronione dziedzictwo kulturowe za atut województwa, jednak zwraca również uwagę na koncentrację tych elementów przede wszystkim w Warszawie. W dokumencie zwrócono również uwagę na fakt, iż dziedzictwo kultury ludowej na terenie województwa jest kontynuowane jedynie punktowo.

Strategia Rozwoju Powiatu Grodziskiego na lata 2014-2020¹¹

Misja Powiatu Grodziskiego została określona w *Strategii* następująco: „Władze powiatu współpracując ze społecznością lokalną, będą działać dla stworzenia warunków samorealizacji mieszkańców, rozwoju lokalnej przedsiębiorczości i kultury, by stworzyć region gdzie łatwo spełnić aspiracje życiowe mieszkańców, a koncepcja zrównoważonego rozwoju zapewnia należyty poziom ochrony środowiska naturalnego i uwzględnienie potrzeb osób znajdujących się w szczególnej potrzebie”. W Strategii Rozwoju Powiatu Grodziskiego na lata 2014-2020 określone zostały cele strategiczne, cele operacyjne oraz zadania. W ramach **celu strategicznego V. Ochrona i poprawa stanu zabytków oraz rozwój kultury na terenie powiatu grodziskiego** zaplanowano między innymi następujące cele operacyjne:

- opracowanie, przyjęcie i realizacja Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Grodziskiego na lata 2015-2018,
- Promocja walorów kulturalnych i zabytkowych powiatu grodziskiego.

---

¹⁰ Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim, przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa nr 81/15 z dnia 8 września 2015 r., dostępna: www.mazovia.pl/.../strategia_rozwoju_turystyki_w_wojewodztwie_mazowieckim_na_lata_2014_-_2020.pdf

¹¹ Uchwała nr 368/XLVII/14 Rady Powiatu Grodziskiego z dnia 25 września 2014 r. w sprawie przyjęcia do realizacji Strategii Rozwoju Powiatu Grodziskiego na lata 2014-2020 (dostępne: http://www.bip.powiat-grodziski.pl/pliki/Biuro_rady/Strategia_Rozwoju_Powiatu_zalacznik_do_uchwaly_368_2014.pdf)

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Zgodność Programu opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 z dokumentami strategicznymi gminy

Program opieki nad zabytkami dla Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020 jest zgodny z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej gminy, tj.: Strategią Rozwoju Gminy Grodzisk Mazowiecki, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki, Strategią promocji gminy Grodzisk Mazowiecki, Lokalnym Programem Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki, a także miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego oraz planami odnowy miejscowości.

Strategia rozwoju gminy Grodzisk Mazowiecki 2014-2024¹²

Misją określoną w Strategii rozwoju gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2024 jest rozwój Gminy Grodzisk Mazowiecki, jako wielofunkcyjnego ośrodka o coraz lepszych warunkach życia mieszkańców oraz wysokiej dynamice rozwoju gospodarczego, chroniącego wartości historyczno-kulturowe i ekologiczne, tworzącego sprzyjające warunki dla inwestorów, otwartego na turystów i współpracę ponadlokalną przy wykorzystaniu walorów położenia w aglomeracji warszawskiej.

Wizja Gminy zarysowana w Strategii zakłada stałą poprawę warunków zamieszkania, obsługi, wypoczynku i bezpieczeństwa publicznego mieszkańców, tworzenie jak najlepszych warunków dla wzrostu liczby mieszkańców oraz przekształcenia struktury wiekowej w kierunku spowolnienia procesów starzenia, likwidację niedoborów, modernizację i rozwój infrastruktury technicznej oraz racjonalne zagospodarowanie przestrzeni gminy, tworzenie warunków do rozwoju gospodarczego, w tym turystyki i usług o znaczeniu ponadlokalnym w sferze edukacji, kultury oraz ochrony zdrowia, a także rozwijanie partnerskiej współpracy ponadlokalnej oraz wykorzystywanie walorów położenia w aglomeracji warszawskiej.

Nadrzędnym celem rozwoju Gminy Grodzisk Mazowiecki jest wzrost poziomu życia mieszkańców. Strategia określa również cele strategiczne Gminy oraz cele operacyjne i zadania, wśród których w odniesieniu do **dziedzictwa kulturowego Gminy** zaplanowano m.in.:

- wykorzystanie walorów środowiska oraz potencjału kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej,
- rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich, zagospodarowanie obiektów zabytkowych,
- zapewnienie optymalnej bazy infrastruktury kulturalnej i sportowo-rekreacyjnej.

¹² Uchwała nr 692/2014 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 lutego 2014 r. w sprawie przyjęcia „Strategii rozwoju gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2024”.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki¹³

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grodzisk Mazowiecki zostało przyjęte uchwałą nr 337/2012 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 22 maja 2012 roku, która wprowadziła zmiany w odniesieniu do tekstu Studium przyjętego uchwałą nr 588/2010 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 3 marca 2010 r. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) powinna zostać uwzględniona w szczególności ochrona:

1. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
2. innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
3. parków kulturowych.

Wśród celów zagospodarowania przestrzennego gminy wskazano **ochronę krajobrazu kulturowego** m.in. poprzez respektowanie historycznych układów urbanistycznych, projektowanie nowych obiektów w nawiązaniu do tradycyjnego charakteru zabudowy lub w innych formach harmonizujących z krajobrazem kulturowym. Kształtowanie polityki przestrzennej miasta i gminy oparte być musi o zasady zrównoważonego rozwoju w dziedzinach: ochrony zasobów przyrodniczych i kulturowych, optymalnego gospodarowania przestrzenią, wzrostu standardów cywilizacyjnych i dobrobytu mieszkańców oraz rozwoju gospodarki.

W stosunku do obszarów i obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje priorytet wymagań konserwatorskich: uzgadnianie zamierzeń i działań inwestycyjnych, uzyskanie pozwolenia organu ds. ochrony zabytków dla wszelkich działań inwestorskich realizowanych w obiektach i na nieruchomościach wpisanych do Rejestru Zabytków. W obszarach objętych ochroną konserwatorską, krajobrazu kulturowego i ewidencją zabytków obowiązują przy zagospodarowaniu terenów ogólne zasady ochrony wartości kulturowych i historycznych. Zadaniem miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ich uszczegółowienie zarówno w zakresie przebiegu granic jak i zakazów, nakazów i dopuszczeń. W Studium postulowano utworzenie wokół grodziska w Chlebni parku kulturowego, o charakterze wypoczynkowym i edukacyjnym na zasadach przepisów odrębnych.

Celami polityki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego są:

1. Zapewnienie zrównoważonego zagospodarowania przestrzennego uwzględniającego podniesienie standardów technicznych i bytowych mieszkańców gminy i jej inwestorów zewnętrznych, ochronę przyrody, krajobrazu i zachowanie dziedzictwa kulturowego.
2. Stworzenie podstaw obsługi turystyki i wypoczynku w gminie.

---

¹³ Uchwała nr 337/2012 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie uchwalenia zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki.

3. Stworzenie warunków do inwestowania z uwzględnieniem zasad ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.
4. Ochrona krajobrazu kulturowego m.in. poprzez respektowanie historycznych układów urbanistycznych oraz projektowanie nowych obiektów w nawiązaniu do tradycyjnego charakteru zabudowy lub innych formach harmonizujących z krajobrazem kulturowym.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Dla obszaru Gminy Grodzisk Mazowiecki obowiązują następujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, w których ustalona została ochrona zabytków i dziedzictwa kultury:

1. Uchwała Rady Miejskiej Nr 440/98 z dnia 10 czerwca 1998 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Chrzanów Duży**, Dz. Urz. Woj. Warszawskiego Nr 57 poz. 251 z 1998 r.
2. Uchwała Rady Miejskiej Nr 16/98 z dnia 16 grudnia 1998 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu we **wsi Wólka Grodziska**, Dz. Urz. Woj. Warszawskiego Nr 13 poz. 139 z dnia 12 grudnia 1999 r.
3. Uchwała Rady Miejskiej Nr 277/2000 z dnia 27 września 2000 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsi Opypy**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 7 poz. 75 z dnia 23 stycznia 2001 r.
4. Uchwała Rady Miejskiej Nr 278/2000 z dnia 27 września 2000 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsi Radonie**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 7 poz. 76 z dnia 23 stycznia 2001 r.
5. Uchwała Rady Miejskiej Nr 476/2002 z dnia 28 sierpnia 2002 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru **wsi Zapole** położonego w gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 301 poz. 7929 z dnia 21 listopada 2002 r.
6. Uchwała Rady Miejskiej Nr 33/2002 z dnia 30 grudnia 2002 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **miasta Grodziska Mazowieckiego** dla terenu położonego w rejonie ul. Słowackiego, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 18 poz. 572 z dnia 19 stycznia 2003 r.
7. Uchwała Rady Miejskiej Nr 66/2003 z dnia 26 marca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsi Chrzanów Duży**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 218 poz. 5615 z dnia 12 sierpnia 2003 r.
8. Uchwała Rady Miejskiej Nr 67/2003 z dnia 26 marca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsi Marynin**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 218 poz. 5616 z dnia 12 sierpnia 2003 r.
9. Uchwała Rady Miejskiej Nr 122/2003 z dnia 25 czerwca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obejmującego **obszar stawów Goliana w Grodzisku Mazowieckim**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 267 poz. 7016 z dnia 18 października 2003 r.

10. Uchwała Rady Miejskiej Nr 147/2003 z dnia 24 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów we **wsii Odrano Wola**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 301 poz. 7965 z dnia 29 listopada 2003 r.
11. Uchwała Rady Miejskiej Nr 150/2003 z dnia 24 września 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 312 poz. 9022 z dnia 16 grudnia 2003 r.
12. Uchwała Rady Miejskiej Nr 173/2003 z dnia 29 października 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Chrzanów Duży**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 301 poz. 7973 z dnia 29 listopada 2003 r.
13. Uchwała Rady Miejskiej Nr 250/2004 z dnia 31 marca 2004 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Chrzanów Mały**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 105 poz. 2559 z dnia 6 maja 2004 r.
14. Uchwała Rady Miejskiej Nr 381/2005 z dnia 9 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 115 poz. 3407 z dnia 21 maja 2005 r.
15. Uchwała Rady Miejskiej Nr 381/2005 z dnia 9 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki Jednostka C**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 115 poz. 3407 z dnia 21 maja 2005 r.
16. Uchwała Rady Miejskiej Nr 381/2005 z dnia 9 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki Jednostka D**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 115 poz. 3407 z dnia 21 maja 2005 r.
17. Uchwała Rady Miejskiej Nr 381/2005 z dnia 9 lutego 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki Jednostka F**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 115 poz. 3407 z dnia 21 maja 2005 r.
18. Uchwała Rady Miejskiej Nr 439/2005 z dnia 23 maja 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 158 poz. 5027 z dnia 5 lipca 2005 r.
19. Uchwała Rady Miejskiej Nr 458/2005 z dnia 22 czerwca 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów we **wsii: Chlebnia i Natolin**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 154 poz. 4859 z dnia 29 czerwca 2005 r.
20. Uchwała Rady Miejskiej Nr 481/2005 z dnia 24 sierpnia 2005 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsii Chrzanów Mały**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 281 poz. 10632 z dnia 21 grudnia 2005 r.
21. Uchwała Rady Miejskiej Nr 518/2005 z dnia 23 listopada 2005 r. w sprawie sprostowania błędu w załączniku graficznym (rysunek planu) do uchwały nr 481/2005 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 24 sierpnia 2005 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **wsii Chrzanów Mały**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 281 poz. 10634 z dnia 21 grudnia 2005 r.
22. Uchwała Rady Miejskiej Nr 616/2006 z dnia 31 maja 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Mościska**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 144 poz. 4745 z dnia 26 lipca 2006 r.

23. Uchwała Rady Miejskiej Nr 643/2006 z dnia 30 sierpnia 2006 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 208 poz. 7886 z dnia 12 października 2006 r.
24. Uchwała Rady Miejskiej Nr 70/2007 z dnia 28 lutego 2007 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Szczęsne**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 130 poz. 3423 z dnia 10 lipca 2007 r.
25. Uchwała Rady Miejskiej Nr 121/2007 z dnia 27 czerwca 2007 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 193 poz. 5398 z dnia 26 września 2007 r.
26. Uchwała Rady Miejskiej Nr 122/2007 z dnia 27 czerwca 2007 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Kałużyn**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 216 poz. 6211 z dnia 26 października 2007 r.
27. Uchwała Rady Miejskiej Nr 161/2007 z dnia 24 września 2007 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Odrano-Wola**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 10 poz. 322 z dnia 4 lutego 2008 r.
28. Uchwała Rady Miejskiej Nr 222/2008 z dnia 30 stycznia 2008 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Czarny Las**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 86 poz. 3087 z dnia 30 maja 2008 r.
29. Uchwała Rady Miejskiej Nr 287/2008 z dnia 23 kwietnia 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w gminie Grodzisk Mazowiecki dla **części miejscowości Janinów**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 125 poz. 4395 z dnia 26 lipca 2008 r.
30. Uchwała Rady Miejskiej Nr 310/2008 z dnia 25 czerwca 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki Jednostka „A”**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 181 poz. 6472 z dnia 23 października 2008 r.
31. Uchwała Rady Miejskiej Nr 335/2008 z dnia 24 września 2008 r. w sprawie zmian w uchwale nr 310/2008 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 25 czerwca 2008 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w **mieście Grodzisk Mazowiecki – Jednostka A**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 196 poz. 7175 z dnia 18 listopada 2008 r.
32. Uchwała Rady Miejskiej Nr 670/2010 z dnia 30 czerwca 2010 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części terenu miasta Grodziska Mazowieckiego Jednostka „E”**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 159 poz. 3958 z dnia 3 września 2010 r.
33. Uchwała Rady Miejskiej Nr 678/2010 z dnia 13 lipca 2010 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodziska Mazowieckiego Jednostka D**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 159 poz. 3960 z dnia 3 września 2010 r.

34. Uchwała Rady Miejskiej Nr 680/2010 z dnia 13 lipca 2010 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodziska Mazowieckiego Jednostka C1**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 159 poz. 3961 z dnia 3 września 2010 r.
35. Uchwała Rady Miejskiej Nr 689/2010 z dnia 31 sierpnia 2010 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka „C2”**, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 198 poz. 5570 z dnia 29 listopada 2010 r.
36. Uchwała Rady Miejskiej Nr 78/2011 z dnia 23 lutego 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **dla części wsi Książenice** w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 26 poz. 840 z dnia 28 lutego 2011 r.
37. Uchwała Rady Miejskiej Nr 192/2011 z dnia 28 września 2011 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu obejmującego **część wsi Chrzanów Duży, część wsi Chlebnia i część wsi Natolin** w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. Nr 200 poz. 6035 z dnia 2 listopada 2011 r.
38. Uchwała Rady Miejskiej Nr 338/2012 z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **terenu części wsi Kłudno Stare, części wsi Tłuste oraz części wsi Chlebnia** w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 4333 z dnia 23 maja 2012 r.
39. Uchwała Rady Miejskiej Nr 354/2012 z dnia 27 czerwca 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka B1**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5762 z dnia 2 sierpnia 2012 r.
40. Uchwała Rady Miejskiej Nr 423/2012 z dnia 24 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka B3 - etap I**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 8210 z dnia 28 listopada 2012 r.
41. Uchwała Rady Miejskiej Nr 424/2012 z dnia 24 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice** w rejonie ul. Mazowieckiej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 8211 z dnia 28 listopada 2012 r.
42. Uchwała Rady Miejskiej Nr 426/2012 z dnia 24 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice** w rejonie ul. Koncertowej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 8213 z dnia 28 listopada 2012 r.
43. Uchwała Rady Miejskiej Nr 427/2012 z dnia 24 października 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części wsi Książenice w rejonie ul. Cichociemnych w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 8214 z dnia 28 listopada 2012 r.
44. Uchwała Rady Miejskiej Nr 496/2013 z dnia 23 stycznia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta**

- Grodzisk Mazowiecki Jednostka B2**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 4629 z dnia 16 kwietnia 2013 r.
45. Uchwała Rady Miejskiej Nr 529/2013 z dnia 25 marca 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu **wsi Janinów** w Gminie Grodzisk Mazowiecki - obszar III, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5551 z dnia 10 maja 2013 r.
  46. Uchwała Rady Miejskiej Nr 549/2013 z dnia 24 kwietnia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka A1** - etap I, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5719 z dnia 24 maja 2013 r.
  47. Uchwała Rady Miejskiej Nr 607/2013 z dnia 28 sierpnia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **terenu części wsi Marynin** – w rejonie ul. Mazowieckiej i Al. Olszowej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 9890 z dnia 1 października 2013 r.
  48. Uchwała Rady Miejskiej Nr 608/2013 z dnia 28 sierpnia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu **części wsi Odrano Wola** – w rejonie ul. Amarantowej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 10360 z dnia 17 października 2013 r.
  49. Uchwała Rady Miejskiej Nr 609/2013 z dnia 28 sierpnia 2013 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka A3**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 10361 z dnia 17 października 2013 r.
  50. Uchwała Rady Miejskiej Nr 684/2014 z dnia 29 stycznia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka B1** – etap I, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 3245 z dnia 31 marca 2014 r.
  51. Uchwała Rady Miejskiej Nr 685/2014 z dnia 29 stycznia 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu **części wsi Natolin, części wsi Tłuste, części wsi Kłudno Stare oraz części wsi Chlebnia** w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 4551 z dnia 5 maja 2014 r.
  52. Uchwała Rady Miejskiej Nr 723/2014 z dnia 30 kwietnia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **dla terenu wsi Zabłotnia** w gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5246 z dnia 26 maja 2014 r.
  53. Uchwała Rady Miejskiej Nr 724/2014 z dnia 30 kwietnia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **dla części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka F1**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5937 z dnia 11 czerwca 2014 r.
  54. Uchwała Rady Miejskiej Nr 725/2014 z dnia 30 kwietnia 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka F3**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 5247 z dnia 26 maja 2014 r.
  55. Uchwała Rady Miejskiej Nr 759/2014 z dnia 28 maja 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części wsi Kałużyn** w rejonie ul.

- Belgijskiej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 6706 z dnia 10 lipca 2014 r.
56. Uchwała Rady Miejskiej Nr 760/2014 z dnia 28 maja 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części wsi Odrano Wola** w rejonie ul. Malarskiej w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 6707 z dnia 10 lipca 2014 r.
57. Uchwała Rady Miejskiej Nr 761/2014 z dnia 28 maja 2014 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego **części wsi Książenice** w rejonie ul. Młodości w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 6708 z dnia 10 lipca 2014 r.
58. Uchwała Rady Miejskiej Nr 77/2015 z dnia 4 lutego 2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka A6**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 2936 z dnia 30 marca 2015 r.
59. Uchwała Rady Miejskiej Nr 78/2015 z dnia 4 lutego 2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka B4**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 2937 z dnia 30 marca 2015 r.
60. Uchwała Rady Miejskiej Nr 81/2015 z dnia 4 lutego 2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części terenu miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka F2** – etap I, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 2938 z dnia 30 marca 2015 r.
61. Uchwała Rady Miejskiej Nr 83/2015 z dnia 4 lutego 2015 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla **części wsi Opypy** w rejonie ul. Polnej Róży w Gminie Grodzisk Mazowiecki, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 3892 z dnia 23 kwietnia 2015 r.
62. Uchwała Rady Miejskiej Nr 133/2015 z dnia 25 lutego 2015 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części terenu **miasta Grodzisk Mazowiecki Jednostka A4**, Dz. Urz. Woj. Maz. poz. 3345 z dnia 10 kwietnia 2015 r.

Program ochrony środowiska Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2015-2020 z perspektywą do roku 2024¹⁴

W Programie ochrony środowiska wskazano, iż Gmina Grodzisk Mazowiecki, zwłaszcza jej północna część, jest bogata w pozostałości (w różnym stanie zachowania) założeń parkowo-dworskich lub pałacowych. Dobrze zachowane stare parki z bogatym drzewostanem i pomnikowymi okazami drzew znajdują się: w Adamowiznie, Grodzisku Mazowieckim (Park Skarbków, park Kaprys), Chlebni, Izdebnie Kościelnym, Kłudnie Starym, Kłudzienku („Garbów”), Kozarach, Kraśniczej Woli, Książenicach, Opypach, Radoniach i Zabłotni. „Nowy” park znajduje się w Grodzisku Mazowieckim przy ul. Stawowej i

¹⁴ Program ochrony środowiska Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2015-2020 z perspektywą do roku 2024, przyjęty uchwałą Nr 283/2015 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 15 grudnia 2015 r.

Sienkiewicza. Stan zachowania parków i poszczególnych drzew w granicach miasta Grodziska Mazowieckiego jest dobry lub bardzo dobry, a na terenach wiejskich najczęściej niezadowolający.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki 2014-2020 (Aktualizacja)¹⁵

Celem realizacji Programu Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki jest rewitalizacja obszarów zdegradowanych i funkcjonalnie z nimi powiązanych zidentyfikowanych jako problemowe, w celu przywrócenia im walorów użyteczności gospodarczej, społecznej oraz rekreacyjnej. Obszar rewitalizacji wskazano cały obszar miasta wyznaczony jego granicami, na który składa się sześć podobszarów:

- podobszar I: Wielofunkcyjne centrum społeczno-gospodarcze,
- podobszar II: Centrum rekreacyjno-kulturowe,
- podobszar III: Centrum aktywizacji i integracji,
- podobszar IV: Przestrzeń publiczna w kompleksach usługowo-mieszkaniowych,
- podobszar V: Przestrzeń publiczna i infrastruktura towarzysząca komunikacji,
- podobszar VI: Przestrzeń publiczna północnej części miasta.

Obszar objęty planem rewitalizacji jest zgodny z zapisami Studium i wskazuje obszary wymagające rehabilitacji i rewitalizacji tereny przemysłowe strefy śródmiejskiej oraz tereny mieszkaniowe strefy śródmiejskiej. Działania podejmowane w ścisłym centrum miasta dotyczą poprawy infrastruktury społecznej – wymaga to budowy obiektów kultury oraz podjęcia działań, mających na celu ochronę i rewitalizację dziedzictwa kulturowego, w ramach którego mieści się renowacja, konserwacja i adaptacja obiektów zabytkowych dla celów kulturalnych i turystycznych. W dokumencie podkreślono, iż realizacja Programu rewitalizacji wymagaj dokonania rewitalizacji pasażu śródmiejskiego zlokalizowanego wzdłuż zabytkowej ulicy 11 Listopada oraz wzdłuż pierzei ulicy 1 Maja. Podkreślenie zabytkowego charakteru miasta wymaga również dokonania rewaloryzacji śródmiejskiego Placu Króla Zygmunta Starego w Grodzisku Mazowieckim.

Wśród projektów przewidzianych do realizacji na lata 2014-2020, w zakresie działań ukierunkowanych na ochronę dziedzictwa kulturowego, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, w Programie wyróżniono m.in. następujące projekty:

- Projekt nr 1: **Rewitalizacja wielofunkcyjnych obszarów Grodziska Mazowieckiego etap I - tereny zielone i zabytki miasta**, w tym zadanie pn. Rewaloryzacja zabytkowej willi Niespodzianka przy ulicy Kościuszki 12 w Grodzisku Mazowieckim z dekompozycją urbanistyczną otoczenia na rzecz funkcjonalnego zarządzania dziedzictwem kulturowym i efektywności usług publicznych gminy,
- Projekt nr 3: **Rewitalizacja wielofunkcyjnych obszarów Grodziska Mazowieckiego etap III - przestrzeń publiczna miasta**, w tym zadanie pn. Rewitalizacja pasażu śródmiejskiego wzdłuż zabytkowej pierzei ulicy 11 Listopada w Grodzisku

¹⁵ Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki 2014-2020 (Aktualizacja), przyjęty uchwałą Nr 465/2017 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 25 stycznia 2017 r.

Mazowieckim oraz rewitalizacja pasażu śródmiejskiego wzdłuż pierzei ulicy 1 Maja w Grodzisku Mazowieckim.

Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2016¹⁶

Strategia promocji Gminy Grodzisk Mazowiecki została określona jako dokument niezbędny do realizacji Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Grodzisk Mazowiecki. W Strategii podkreślono, iż Gmina Grodzisk Mazowiecki jest harmonią dynamicznego rozwoju i bezpieczeństwa. Idea przewodnia marki została określona jako: **Grodzisk Mazowiecki. Adres z przyszłością**. Spełnia ona główne założenia strategiczne wskazujące na Grodzisk jako atrakcyjne miejsce do zamieszkania lub lokowania biznesu. Przełożenie idei przewodniej marki na konkretne cele komunikacji zakłada ich podział na podmarki związane z poszczególnymi obszarami: społecznym, gospodarczym oraz kultury, sportu i rekreacji. W zakresie podmarki kultury, sportu i rekreacji nacisk położony został na:

- skierowanie uwagi odbiorców na możliwość aktywnego i atrakcyjnego spędzania czasu w gminie,
- odwołanie się do dziedzictwa kulturowego gminy (Józef Chełmoński),
- zaprezentowanie walorów przyrodniczych gminy jako otoczenia naturalnego, pomysłu na relaks i wypoczynek.

Plan Odnowy Miejscowości Adamowizna na lata 2008-2018¹⁷

Działania zaprojektowane w Planie Odnowy Miejscowości Adamowizna mają na celu ochronę dziedzictwa kulturowego poprzez: wykonanie rewaloryzacji dworku rodziny Chełmońskich, rewitalizacji zabytkowego parku otaczającego dworek rodziny Chełmońskich, a także budowę ścieżki edukacyjno-historycznej „śladami Cichociemnych”.

Planuje się m.in. odtworzenie przydomowego ogródka w pobliżu dworku, gdzie będą się odbywały wystawy, plenery i zajęcia malarskie, a także spotkania edukacyjne. W ramach rewitalizacji parku zaplanowano: uporządkowanie szaty roślinnej, modernizację istniejących mostków na rzece Mrownej, wykonanie nowych ciągów komunikacyjnych i alejek spacerowych, zagospodarowanie parku elementami małej architektury, wykonanie dwóch ozdobnych bram do parku oraz kompleksowego oświetlenia parkowego.

Plan Odnowy Miejscowości Książenice na lata 2011-2018¹⁸

W Planie Odnowy Miejscowości Książenice na lata 2011-2018, scharakteryzowano dziedzictwo kulturowe miejscowości, jakie stanowią przydrożne kapliczki, krzyże i figury, a

---

¹⁶ Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2016, przyjęta uchwałą nr 693/2014 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 lutego 2014 r.

¹⁷ Plan Odnowy Miejscowości Adamowizna na lata 2008-2018, przyjęty uchwałą Nr 34/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 stycznia 2011 r.

¹⁸ Plan Odnowy Miejscowości Książenice na lata 2011-2018, przyjęty uchwałą Nr 99/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 27 kwietnia 2011 r.

także park podworski, wpisany do rejestru zabytków. Podkreślono iż wpisują się one w krajobraz wsi i stanowią istotny element dla kształtowania tożsamości regionalnej dla lokalnej społeczności.

Plan Odnowy Miejscowości Chlebnia na lata 2011-2018¹⁹

Jednym z celów zaprojektowanych w Planie Odnowy Miejscowości Chlebnia jest renowacja i odnowienie kapliczek i krzyży przydrożnych. Realizacja tego zamierzenia przyczyni się do ochrony krajobrazu i zachowania dziedzictwa kulturowego, pobudzenia aktywności społecznej mieszkańców, a także uporządkowania funkcjonalno-przestrzennego i estetycznego zabudowy wsi.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii obszaru gminy

Pierwsze ślady bytowania ludzi na obszarze dzisiejszej gminy Grodzisk Mazowiecki sięgają epoki kamiennej. Najbardziej cennym obiektem archeologicznym jest wczesnośredniowieczne słowiańskie grodzisko, położone we wsi Chlebnia, zwane potocznie „Szwedzkimi Górąmi”. Grodzisko jest pozostałością istniejącej tu w XI i XII w. osady obronnej, która była najprawdopodobniej siedzibą rycerską. W otoczeniu warowni powstawały osady podgrodowe²⁰. Na miejscu jednej z nich rozwinęła się wieś, a potem miasto Grodzisk, który początkowo nosił nazwę Grodzisko lub Grodziszcze. Nazwa miasta wywodzi się od dawnego umocnienia obronnego²¹.

Pierwsze wzmianki o Grodzisku w dokumentach historycznych pojawiły się w XIV w.²² W 1355 r. szlachcic Tomasz Grodziski ufundował kościół p.w. św. Tomasza w istniejącej wówczas wsi. Grodzisk należał wówczas do szlachty herbu Ostoja²³. Na przełomie XIV i XV w. własność Grodziska przejęła jedna z linii Okuniów²⁴.

W II połowie XV w. wzmiankowane są wsie Kozery, Zabłotnia, Zagórze, Dąbrówka, Radonie jako uposażenie dla kościoła w Grodzisku²⁵. W 1522 r. król Zygmunt I na prośbę Hieronima Okunia i jego brata Wojciecha, będących kanonikami płockimi i właścicielami wsi Grodzisko, obdarzył ją prawem niemieckim (magdeburskim) i nadał prawa miejskie,

---

¹⁹ Plan Odnowy Miejscowości Chlebnia na lata 2011-2018, przyjęty uchwałą Nr 133/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 27 czerwca 2011 r.

²⁰ Cabanowski M.: „Domy i ludzie część 1”, Grodzisk Mazowiecki, 1998.

²¹ Wojtkowski R.: „Ziemia Grodziska w podziałach terytorialno-administracyjnych Mazowsza od końca XVII w. do schyłku XX w.”, w: „Grodzisk Mazowiecki i Ziemia Grodziska na drogach rozwoju XIX-XX w.”, pod red. A. Kołodziejczyka, A. Stawarza, Grodzisk Mazowiecki, 2003.

²² Tamże

²³ Chojińska-Mika J.: „Dzieje Grodziska Mazowieckiego od XIII do XVIII w.”, w: „Dzieje Grodziska Mazowieckiego”, pod. red. J. Kazimierskiego”, Warszawa, 1989.

²⁴ Tamże

²⁵ Tamże

ustanawiając tygodniowy targ i dwa jarmarki²⁶. Decyzja ta niosła za sobą konsekwencje prawne i gospodarcze, lecz także urbanistyczne. Z tamtych czasów zachowały się w Grodzisku: czworoboczny rynek, oparty o trakt komunikacyjny ze wschodu na zachód oraz usytuowanie we wschodniej pierzei kościoła parafialnego²⁷. W 1540 r. pożar zniszczył miasto. W połowie XVI w. rozpoczął się rozkwit miasta. W okresie tym miało miejsce m.in. ufundowanie szpitala, czy też powstanie cechu młynarzy²⁸. W XVI w. Grodzisk i okoliczne wsie stanowiły w przeważającej większości własność prywatną szlachecką. Wyjątek stanowiły dobra Opypy i Książenice, które wykupiła Królowa Bona w 1549 r.²⁹

Od II połowy XVI w. Grodzisk administracyjnie leżał w województwie rawskim, w ziemi sochaczewskiej, w powiecie mszczonowskim, blisko granicy z powiatem błońskim. Parafia Grodzisk znajdowała się natomiast w archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji poznańskiej, archidiaconacie warszawskim, dekanacie błońskim³⁰.

W 1623 r. Grodzisk stał się własnością rodziny Mokronoskich, którzy posiadali już Jordanowice, leżące nieopodal Grodziska. Mokronoscy przywędrowali ze wsi Mokronosy w Wielkopolsce. Pieczętowali się herbem Bogoria, przedstawiającym „w polu czerwonym dwie rogaciny srebrne grotami od siebie w słup”, przynależnym dzisiaj Grodziskowi Mazowieckiemu. Pierwszym właścicielem dóbr był Aleksander Mokronoski, sekretarz króla³¹. W czasie najazdu szwedzkiego w 1655 r. miasto zostało zniszczone i wyludnione.

W 1708 r. miasto uległo ponownemu zniszczeniu i zostało nawiedzone przez epidemię cholery. Nawroty epidemii miały miejsce jeszcze w 1709 i 1711 r. Jako wotum wdzięczności za ustanie epidemii w 1713 r. wystawiono kaplicę p.w. Świętego Krzyża. Później Grodzisk nękany był przez klęskę głodu. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. miasto zaczęło się odbudowywać, lecz nie udało mu się odzyskać wcześniejszej pozycji³². Trzeci rozbiór Polski w 1795 r. spowodował, iż Grodzisk dostał się pod zabór pruski. Od 1798 r. Grodzisk wchodził w skład diecezji warszawskiej, a od 1818 r. - archidiecezji warszawskiej. Do 1806 r. był częścią tzw. Prus Południowych. Na mocy dekretu z grudnia 1807 r. Księstwo Warszawskie podzielono na 6 departamentów. Departament warszawski składał się z 12 powiatów, w tym błońskiego z Grodziskiem. Po upadku Powstania Listopadowego i zlikwidowaniu odrębności Królestwa Polskiego w 1837 r. województwa zamieniono na gubernie³³.

Historia Grodziska Mazowieckiego jest związana ze społecznością żydowską. W czasach zaboru pruskiego, w wyniku stosunku władz pruskich do ludności żydowskiej i wdrażanych rozwiązań prawnych zanotowano znaczący ruch migracyjny ludności żydowskiej ze wsi do miast. W 1820 r. Żydzi stanowili 90-procentową większość mieszkańców Grodziska.

²⁶ Wojtkowski R., „Ziemia ...”, op.cit.

²⁷ Choińska-Mika J.: „Dzieje ...”, op.cit.

²⁸ Tamże

²⁹ „Wystawa historyczna VI wieków Grodziska Mazowieckiego. Katalog, Grodzisk Maz”, czerwiec-grudzień 1984 r.

³⁰ Wojtkowski R.: „Ziemia ...”, op.cit.

³¹ Choińska-Mika J.: „Dzieje ...”, op.cit.

³² Tamże

³³ Wojtkowski R.: „Ziemia ...”, op.cit.

Dopiero parcelacja Jordanowic oraz przyłączenie kilku wsi do miasta wyrównała te szacunki. W mieście wyraźnie zaznaczyła się „dzielnica żydowska”, którą tworzył obszar ograniczony ulicami: Berka Joselewicza, 11 Listopada, Marszałka Piłsudskiego, Legionów, Limanowskiego i Kraśniczej. W czasach okupacji hitlerowskiej na tym obszarze powstało getto żydowskie. Po zabudowie żydowskiej nie pozostał żaden budynek.³⁴

14 czerwca 1845 r. otwarto w Grodzisku pierwszy odcinek Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. Połączenie kolejowe Grodziska z Warszawą, przyczyniło się do dynamicznego rozwoju miasta³⁵. W okresie po upadku Powstania Styczniowego kompetencje i podejmowanie decyzji w sprawie ziem znajdujących się pod zaborem rosyjskim trafiły w zakres działania władz centralnych w Sankt Petersburgu. Wszystkie wyższe urzędy obsadzone były Rosjanami, a językiem urzędowym był rosyjski. W 1867 r. Grodzisk stał się siedzibą władz powiatowych³⁶. W 1869 r. (lub według innych źródeł w 1865 r.) miasto przeszło w ręce hrabiego Henryka Skarbka. Hrabia Henryk Skarbek był synem wybitnego publicysty i historyka, zajmującego się m.in. dziejami Księstwa Warszawskiego, a także znanym filantropem. Przyczynił się do rozwoju miasta. W 1870 r. Grodzisk utracił prawa miejskie, stając się osadą wiejską. Siedzibą powiatu stały się Błonie.³⁷ W 1881 r. hrabia Henryk Skarbek dokonał parcelacji majątku, a parcele sprzedawał z przeznaczeniem na tzw. letniaki, czyli domki wypoczynkowe dla zamożnych mieszkańców Warszawy. W tym samym roku uruchomiono w Grodzisku pierwszą fabrykę. Od tego momentu miasto zaczęło pełnić funkcje ośrodka przemysłowego. W 1884 r. doktor Michał Bojasiński otworzył Zakład Wodolecznictwa w Jordanowicach. Grodzisk był wówczas postrzegany jako miejsce o dobrych warunkach klimatycznych. Wokół uzdrowiska powstała wówczas elegancka zabudowa willowa - letnie siedziby zamożnych przemysłowców warszawskich. Grodzisk stał się celem wycieczek i miejscem rekreacji mieszkańców stolicy. Atrakcją były kąpiele w rzece Mrownie, a także spacer w parku udostępnionym przez Hrabiego Skarbka. W 1889 r. do pobliskiej wsi Kuklówka sprowadził się znany polski malarz Józef Chełmoński.³⁸

8 września 1915 r. władze niemieckie przywróciły Grodziskowi prawa miejskie. Miasto zostało utworzone z osady Grodzisk oraz wsi: Jordanowice, Wólka Grodziska i Nowy Grodzisk³⁹. Po zakończeniu I wojny światowej Grodzisk rozwijał się w kierunku przemysłowym, choć odbudowa ze zniszczeń wojennych przebiegała wolno⁴⁰. W 1927 r. Grodzisk zyskał dodatkowe połączenie z Warszawą drugą linią kolejową (Elektryczna Kolej Dojazdowa - obecnie WKD). Do największych grodziskich przedsiębiorstw należały wówczas Zakłady „Słoń”, produkujące materiały ścierne oraz Zakłady Chemiczne „Grodzisk” - obecna Polfa⁴¹. W 1928 r. miasto Grodzisk otrzymało obecną nazwę Grodzisk Mazowiecki⁴². W trakcie

³⁴ Choińska-Mika J.: „Dzieje...”, op.cit.

³⁵ Kwiczak M.: „Grodzisk Mazowiecki : historia, kultura, turystyka= history, culture, tourism”, Bydgoszcz, 2003.

³⁶ Wojtkowski R.: „Ziemia ...”, op.cit.

³⁷ Tamże

³⁸ Łukasiewicz J.: „Grodzisk Mazowiecki i jego okolice w końcu XIX w. (1865-1904)”, w: „Dzieje Grodziska Mazowieckiego”, pod. red. J. Kazimierskiego, Warszawa, 1989.

³⁹ Wojtkowski R.: „Ziemia ...”, op.cit.

⁴⁰ Dymek B.: „Grodzisk Mazowiecki w latach 1914-1939”, w: „Dzieje Grodziska Mazowieckiego”, pod. red. J. Kazimierskiego, Warszawa, 1989.

⁴¹ Kwiczak M.: „Grodzisk Mazowiecki ...”, op.cit.

II wojny światowej Grodzisk znalazł się pod okupacją niemiecką. Na terenie miasta nie doszło do bezpośrednich walk⁴³. Na mocy reformy administracyjnej z 1 stycznia 1999 r. Grodzisk stał się miastem powiatowym.

Źródła historyczne są ubogie w informacje na temat miejscowości wchodzących dzisiaj administracyjnie w skład Gminy Grodzisk Mazowiecki, takich jak Adamowizna, Izdebnko Kościelne czy Żuków. Odnaleźć można dane dotyczące stanowisk archeologicznych, wskazujących na zamieszkanie tych ziem w czasach wczesnego średniowiecza. Jednym z pierwszych większych skupisk osadniczych były trzy osady w Grodzisku oraz grodzisko Chlebnia. W XI-XIII w. istniały też osady m.in. w Chrzanowie Dużym, Żukowie i Książenicach.⁴⁴ Źródłem danych nt. istniejących w danym okresie wsi mogą być także księgi kościelne, wskazujące które z miejscowości uposażyły parafię w dziesięcinę. W 1818 r. dokonano pierwszych zapisów dla Mokronoskich, z których wynika, że należały do nich: Jordanowice z Grodziskiem, Wólka Grodziska, Kady, folwark Cyborowa Wola, Odrano Wola z młynem Putka, wieś i folwark Kozery, Wólka Chrzanów, Mały Chrzanów, wieś i folwark Kałęczyn, las Kukłówka i młyn Makówka oraz Tłuste i Kłudzienko⁴⁵.

Adamowizna

Dzisiejsza Adamowizna niegdyś nosiła nazwę Stare i była niewielką, młynarską osadą. W 1899 r. osiadł tutaj dr Adam Chełmoński, brat słynnego malarza, Józefa Chełmońskiego. Doktor Adam Chełmoński był specjalistą chorób płucnych i ordynatorem warszawskiego Szpitala Dziecięcego Dzieciątka Jezus, a także inicjatorem i współorganizatorem pierwszego sanatorium przeciwgruźliczego w Otwocku. Teren zakupiony przez Adama Chełmońskiego był wówczas obszarem niezabudowanym, z malowniczo ukształtowaną powierzchnią, opadającą łagodnie ku dolinie rzeczki Mrownej. Wkrótce, po ok. 1900 r., na najwyższym wzniesieniu tego terenu stanęła drewniana budowla – dworek przeniesiony z majątku malarza Józefa Chełmońskiego z Kukłówki. Przypuszcza się, że budowlę przeniesiono do Starego i postawiono na miejscu wcześniejszego założenia dworskiego. Reliktem wcześniejszego założenia dworskiego może być zachowana do dzisiaj ocembrowana ceglami studnia, wykopana u podnóża wzniesienia⁴⁶.

W 1910 roku dr Adam Chełmoński kupił od młynarza Jaśkiewicza młyn wodny oraz należące doń budynki⁴⁷. W młynarzówce w 1919 r. zorganizowano szkołę, tam też w okresie II wojny światowej ukrywali się konspiratorzy⁴⁸. Około 1930 r. w Adamowiznie wybudowano kolejne dwa obiekty: dworek należący wówczas do doktora Mateusza

⁴² Wojtkowski R.: „Ziemia ...”, op.cit.

⁴³ Stawarz A.: „Z kart najnowszej historii Grodziska Mazowieckiego”, w: „Dzieje Grodziska Mazowieckiego”, pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa, 1989.

⁴⁴ Łożny L.: „Grodzisk Mazowiecki i jego okolice w okresie wczesnego średniowiecza”, w: „Grodzisk Mazowiecki i Ziemia Grodziska na drogach rozwoju XIX-XX w.”, pod red. A. Kołodziejczyka, A. Stawarza, Grodzisk Mazowiecki, 2003

⁴⁵ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ..”, op.cit.

⁴⁶ Tamże

⁴⁷ Tamże

⁴⁸ Tamże

Chełmońskiego - bratanka Józefa Chełmońskiego oraz willę Zahrtów, w której bywała m.in. Zofia Nałkowska⁴⁹.

Chlewnia

Na gruntach wsi Chlewnia (dzisiaj Chlewnia) znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne. Położone na podmokłej łące grodzisko otoczone było częściowo fosą i wałem zewnętrznym. W części wschodniej obszaru znajduje się wysoki stożek z zagłębieniem pośrodku⁵⁰. Grodzisko w Chlewni uważa się za kolebkę Grodziska Mazowieckiego⁵¹.

Majątek Chlewnia już w XVI w. stanowił zwarty majątek ziemski, którego właściciele przypuszczalnie przyjęli nazwisko od nazwy osady - Chlewińscy. W 1842 r. majątek ten przypadł w udziale Aleksandrowi Mokronoskiemu. W 1863 r., na skutek zalegania z zapłatami rat pożyczki zaciągniętej w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, majątek został wystawiony do sprzedaży przymusowej, a nabywcą został Gabriel Wodziński. Od Gabriela Wodzińskiego, zmarłego w 1872 r., majątek nabyła rodzina Makarewiczów. W 1879 r. dobra chlewińskie nabył Julian Wieniawski. Po zakupie majątku mieszkał w starym dworze, a po jego śmierci majątkiem gospodarzyli jego spadkobiercy, w tym Antoni Wieniawski⁵². Na terenie majątku znajdował się rozległy folwark, który po II wojnie światowej został przekształcony w Państwowe Gospodarstwo Rolne. Majątek ulegał stopniowemu zniszczeniu.

Izdebno Kościelne

Dziedzicem majątku Izdebno w końcu XVIII w. był Michał Szymanowski, starosta wyszogrodzki. W dokumentach kościelnych znajdują się także zapiski, że właścicielem Izdebna w 1621 r. był Adam Izbiński, podczaszy ziemi sochaczewskiej. Następnym dziedzicem Izdebna był Michał Szymanowski wraz z małżonką Anielą ze Świedzińskich, który zmarł w 1790 r., pozostawiając dwie córki – Barbarę i Dorotę. Barbarę wysłał za mąż za Piotra hr. Pomian Łubieńskiego, byłego prezesa Banku Polskiego w Warszawie, a Dorota - za barona Piotra Galicheta, byłego generała wojsk francuskich. Majątek w Izdebnie objęli Dorota i Piotr Galichet. W 1826 r. wybudowano tu cukrownię. Po śmierci Piotra (w 1846 r.), część majątku odkupił Feliks Łubieński, syn Piotra i Barbary. Nie wiadomo dokładnie, kiedy majątek Izdebno stał się własnością Szczygielskich, ale stało się to za sprawą małżeństwa Mieczysława Jurgi Szczygielskiego z Marią Plebańską. Szczygielscy mieszkali w Kraśniczej Woli do około 1938 r., następnie przenieśli się do rezydencji w Izdebnie. Kraśnicza Wola i Izdebno były miejscami, w których toczyło się życie towarzyskie. Majątek rozwijał się gospodarczo dzięki zdolnościom organizacyjnym gospodarza. 1 lipca 1944 r. Niemcy aresztowali Mieczysława Jurge-Szczygielskiego, ps. Żbik, kapitana wojska polskiego, oraz jego syna Jana, podchorążego, ps. Łoś. Dwa dni później rozstrzelano ich wraz z 10 innymi

⁴⁹ Tamże

⁵⁰ Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 10, Województwo warszawskie. Z. 4, Powiat grodzisko-mazowiecki, red. Galicka I., Sygietyńska H., Warszawa, 1967.

⁵¹ Bąkała K.: „Tradycja Mazowska ...”, op.cit.

⁵² Cabanowski M.: „Domy i ludzie ..”, op.cit.

osobami w lasach młochowskich. Po wojnie majątki uległy parcelacji, co przyczyniło się do ich zniszczenia⁵³.

Kraśnicza Wola

Majątek w Kraśniczej Woli w 1820 r. należał do Marianny i Ludwika książąt Radziwiłłów. W tym samym roku majątek został przejęty przez komornika z powodu niespłaconych kredytów. W latach 30-tych XIX w. właścicielem majątku był Bartłomiej Nakielski. W 1875 r. właścicielem dóbr Kraśnicza Wola był Jakub Niedzielski. Następnie majątek przeszedł w ręce Szczygielskich. Mieczysław Jurga Szczygielski z żoną Marią Plebańską, poza dobrami w Kraśniczej Woli, władał także majątkami Izdebno Kościelne i Rozłogi. Przed przenosinami do Izdebna Szczygielscy zamieszkiwali w Kraśniczej Woli⁵⁴.

Książenice

Książenice były obszernym majątkiem, którego centralnym miejscem był dwór i otaczający go park. Początkowo majątek Książenice należał do królewskiego zakonu jezuitów, którzy obok dużego, parterowego dworu założyli park nad rozległymi stawami. Następnie majątek należał do rodziny Marylskich. Ojciec Eustachego Marylskiego był marszałkiem sejmiku błońskiego. Eustachy Marylski, urodzony w 1806 r., był sędzią w Błoniu i przyjacielem Fryderyka Chopina. Stąd też kompozytor bywał w Książenicach. Majątek stanowił w kolejnych latach własność rodziny Sołtanów, a następnie Zdzisława Bychowskiego. Majątek Książenice wniosła w posagu do rodziny Rozwadowskich córka Bychowskiego. Obok dworu i parku w posiadłości istniała duża gorzelnia, zabudowania gospodarcze, dwa domy mieszkalne i oficyna dworska. Częścią majątku w Książenicach był folwark Urszulin. W czasie I wojny światowej na terenie Książenic i w okolicy toczyły się krwawe walki. Rosjanie przed wycofaniem się zniszczyli zabudowania. Na początku lat 30-tych XX w. majątek rodziny Rozwadowskich został sprzedany Zielińskim, którzy następnie odstąpili go Oppenheimom. Władali oni majątkiem do 8 sierpnia 1946 r. Po reformie rolnej w 1947 r. Książenice stały się własnością Skarbu Państwa⁵⁵.

Opypy

Z dostępnych publikacji wynika, iż nazwa Opypy pojawiła się już we wczesnym średniowieczu. Jednak dopiero z przełomu XVIII i XIX w. pozostało więcej informacji. Z ksiąg hipotecznych, przechowywanych w Żyrardowie wynika, iż majątek należał do Zofii Janczewskiej, a w 1887 r. został wystawiony na przymusową licytację i w roku następnym zakupiony został przez Edmunda Stępkowskiego. Pod koniec XIX w. przeszedł w ręce rodziny Kiersnowskich. Pod koniec XIX w. lub na początku XX w. właścicielem Opyp stała się Maria Klementyna Colonna Czosnowska (z domu Skarbek, córka Henryka). Sprzedała ona willę waz

⁵³ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op.cit. oraz Bąkała K.: „Tradycja Mazowska ...”, op.cit.

⁵⁴ Tamże

⁵⁵ Tamże

z ziemią Jadwidze z Siemaszków Szpindlerowej, a ta wkrótce odsprzedała majątek Bolesławowi Bielawskiemu, adwokatowi, który osobiście sprawował pieczę nad majątkiem. Tuż przed wojną Bolesław Bielawski przekazał część ziemi w darze gminie Grodzisk Mazowiecki. Po II wojnie światowej majątek przeszedł na własność Skarbu Państwa⁵⁶.

Radonie

Przed 1812 r. właścicielem dóbr w Radoniach był Stanisław hrabia Męciński, herbu Poraj. W 1812 r. dobra nabył Karol Kahle, by je odsprzedać w 1825 r. Ignacemu Starzyńskiemu. On z kolei odstąpił majątek Dawidowi Dorosiewiczowi, mecenasowi Sądu Najwyższego Królestwa Polskiego. W 1828 r. Radonie nabył Adam Rydecki. W 1842 r. majątek kupili Piotr Folkierski (ojciec) i Władysław Folkierski (syn). Za Folkierskich dobra były dwukrotnie - w 1867 i 1878 r. - wystawiane do sprzedaży przymusowej. Od 1888 do 1890 r. właścicielem majątku był Edmund Sikorski, a do 1897 r. - Ryszard Cegielski. W latach 1899-1907 r. Radonie należały do Kazimierza Kiełczewskiego. Od 1912 r. w Radoniach rezydowały Celina Felicja Raczyńska z domu Sapalska oraz Stanisława Mrozowska. W 1934 r. majątek nabyli Jan i Maryla Chrzanowscy, którzy utracili go na skutek reformy rolnej. Po parcelacji dóbr dwór został подарowany profesorowi Marianowi Danyszowi (zmarłemu w 1983 r.) znanemu fizykowi jądrowemu. Następnie idąca w ruinę budowla stanowiła własność gminy Grodzisk Mazowiecki⁵⁷.

Żuków

Wieś Żuków była dawniej wsią książęcą. Założono ją prawdopodobnie w XIII w. Należała wówczas do książąt mazowieckich. Historia miejscowości nierozdzielnie związana jest z historią parafii, wokół której koncentrowało się życie wsi. Parafia w Żukowie została erygowana przez biskupa poznańskiego Alberta w XIII w. Najstarsze dokumenty datowane są na XV w. Jest to „Księga zarządzeń władz duchownych i państwowych”. Ponownie parafia została ufundowana w 1520 r. staraniem książąt mazowieckich Janusza III i Stanisława. Od XIII w. do 1541 r. parafia Żuków była samodzielna. Do 1824 r. parafią zarządzali wikariusze kolegiaty warszawskiej⁵⁸.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.⁵⁹ Tworzą go układy urbanistyczne i ruralistyczne, dzieła architektury i budownictwa, obiekty sakralne, rezydencjonalne, użyteczności publicznej, obiekty obronne, zabytki techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne,

⁵⁶ Tamże

⁵⁷ Tamże

⁵⁸ Tamże

⁵⁹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, op. cit.

a także zabytki ruchome, zbiory muzealne, zabytki archeologiczne oraz dziedzictwo niematerialne.

Zachowany krajobraz kulturowy obszarów wiejskich gminy kształtował się w końcu XIX i początku XX w. Najcenniejszą grupę obiektów zabytkowych stanowią zespoły dworsko-parkowe, m.in. w Adamowiźnie, Chlebniu, Opypach, Żukowie, Radoniach, Izdebnie Kościelnym. Miasto Grodzisk pełniło wówczas funkcje ośrodka letniskowego. Pozostałością tego są wille i budynki zakładu wodoleczniczego doktora Bojasińskiego. Warte odnotowania są także walory przyrodnicze gminy, w tym zabytkowe parki, malowniczo wijące się rzeczki i liczne stawy oraz leśne uroczyska.

Poszczególne elementy krajobrazu kulturowego gminy zostały omówione w kolejnych rozdziałach niniejszego dokumentu.

5.2.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Formami ochrony prawnej zabytków są: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy, o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, linii kolejowej, o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej i w zakresie lotniska użytku publicznego.

5.2.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Rejestr zabytków dla województwa mazowieckiego jest prowadzony przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie (Urząd Ochrony Zabytków, ul. Nowy Świat 18/20, 00-373 Warszawa). W rejestrze zabytków nieruchomych województwa mazowieckiego znajduje się 47 zabytków z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki (tabela nr 1).

Tabela nr 1: Zestawienie zabytków nieruchomych z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego

Lp.	Obiekt	Numer w rejestrze zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Adres
1	Dwór	42	10.02.2003 r.	Adamowizna 90D
2	Park dworski	42	17.12.1979 r.	Adamowizna 90D
3	Willa (wraz z ogrodem, stawem oraz aleją dojazdową)	43	10.02.2003 r.	Adamowizna 90
4	Ogród (wraz ze stawem) oraz aleją dojazdową przy willi	43	10.02.2003 r.	Adamowizna 90
5	Dwór (pałac)	993	23.09.1980 r.	Chlebnia 50

Lp.	Obiekt	Numer w rejestrze zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Adres
6	Park dworski	993	23.09.1980 r.	Chlebnia 50
7	Budynek dworca kolejowego	787	26.03.2008 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. 1 Maja 4
8	Willa Jana Haerberle'go na terenie Fabryki Tarcz Ściernych „Słoń”	795	21.04.2008 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. 1 Maja 22
9	Dom jednorodzinny	887	03.12.2009 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okulickiego 11
10	Park	887	03.12.2009 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okulickiego 11
11	Willa „Niespodzianka”	974	01.06.2010 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Kościuszki 12
12	Cmentarz Żydowski	1607	27.02.1996 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Żydowska
13	Brama Cmentarza Żydowskiego	1607	27.02.1996 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Żydowska
14	Dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej	1031/1088	07.01.1975 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Bartniaka
15	Budowla podziemna przy dworcu kolei warszawsko-wiedeńskiej	1031/1088	07.01.1975 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Bartniaka
16	Willa „Kaprys” z zespołu budowlanego willi	1199	25.10.1982 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okólna 1
17	Park willi „Kaprys”, z zespołu budowlanego willi „Kaprys”	1199	25.10.1982 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okólna 1
18	Budynek gospodarczy z zespołu budowlanego willi „Kaprys”	1199	25.10.1982 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okólna 1
19	Stajnia z zespołu budowlanego willi „Kaprys”	1199	25.10.1982 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okólna 1
20	Kościół parafialny pw. św. Anny	1028/451	23.03.1962 r.	Grodzisk Mazowiecki, Plac Zygmunta Starego 2a
21	Kaplica św. Krzyża	1029/453	23.03.1962 r.	Grodzisk Mazowiecki, Plac Zygmunta Starego
22	Dwór Skarbków	1032/39	21.09.1955 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Okulickiego 8
23	Dom	1612	09.09.1996 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Kilińskiego 12
24	Ogród przydomowy	1612	09.09.1996 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Kilińskiego 12
25	Pałacyk	1030/454	23.03.1962 r.	Grodzisk Mazowiecki, ul. Sienkiewicza 31
26	Kościół Zwiastowania NMP	1034/456	23.03.1962 r.	Izdebno Kościelne, ks. Oziębłowskiego 12
27	Dzwonnica kościoła Zwiastowania NMP	1034/456	23.03.1962 r.	Izdebno Kościelne, ks. Oziębłowskiego 12
28	Dwór z zespołu dworskiego	1035/457	23.01.1962 r.	Izdebno Kościelne, ks. Oziębłowskiego 20

Lp.	Obiekt	Numer w rejestrze zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Adres
29	Park z zespołu dworskiego	1035/457	23.01.1962 r.	Izdebno Kościelne, ks. Oziębłowskiego 20
30	Cmentarz przy par. p.w. Św. Michała Archanioła	1400	15.01.1990 r.	Izdebno Kościelne, ks. Oziębłowskiego 3
31	Park podworski	1046/723	05.05.1962 r.	Kłudno Stare 46
32	Park podworski (wraz ze stawami i alejami dojazdowymi)	1126/68	19.04.1957 r.	Kłudzienko 23
33	Park dworski	1051/458	23.03.1962 r.	Kraśnicza Wola
34	Park dworski	986	03.08.1979 r.	Książenice, ul. Parkowa 8
35	Dwór (pałac)	927	22.10.1981 r.	Opypy, ul. Mazowiecka 163
36	Park krajobrazowy	927	22.10.1981 r.	Opypy, ul. Mazowiecka 163
37	Dwór z zespołu dworskiego	990	17.12.1979 r.	Radonie, ul. Widokowa 40
38	Park z zespołu dworskiego	990	17.12.1979 r.	Radonie, ul. Widokowa 40
39	Budynek gospodarczy z zespołu dworskiego	990	17.12.1979 r.	Radonie, ul. Widokowa 40
40	Budynek gospodarczy z zespołu dworskiego	990	17.12.1979 r.	Radonie, ul. Widokowa 40
41	Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego (wraz z otaczającym drzewostanem)	1125/462	23.03.1962 r.	Żuków 39
42	Dzwonnica przy kościele p.w. Przemienienia Pańskiego	1125/462	23.03.1962 r.	Żuków 39
43	Cmentarz przy parafii p.w. Przemienienia Pańskiego (wraz ze starodrzewem)	1399	19.01.1990 r.	Żuków
44	Dwór	985	03.08.1979 r.	Żuków 1a
45	Park krajobrazowy	985	03.08.1979 r.	Żuków 1a

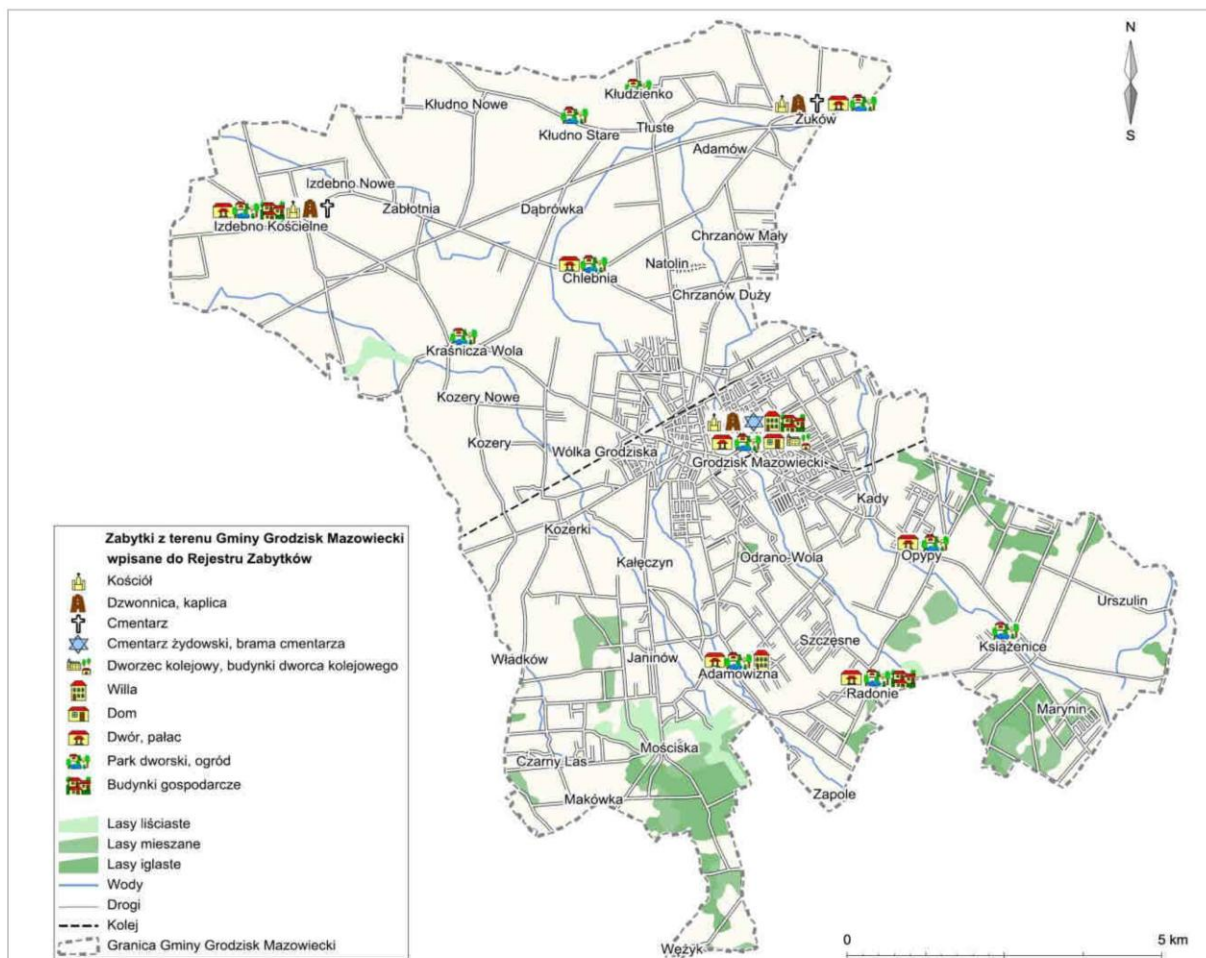
Następujące zabytki zostały skreślone z listy zabytków nieruchomych:

1. Oficyna z zespołu dworskiego, Izdebno Kościelne, ul. ks. Oziębłowskiego 20, decyzja nr 1035/457* z 23.03.1962 r. oraz postanowienie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 03.07.1997 r.
2. Dwór w Kraśniczej Woli, decyzja nr 1051/458* z 23.03.1962 r. oraz decyzja Ministra Kultury z 06.12.1978 r.

W dalszej części niniejszego Programu przedstawiono charakterystykę zabytków Gminy Grodzisk Mazowiecki, wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego. Rozmieszczenie zabytków nieruchomych zostało przedstawione na mapie nr 1.

Mapa nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków województwa mazowieckiego z obszaru Gminy Grodzisk Mazowiecki

Kościół parafialny p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim⁶⁰

Pierwszy murowany kościół wznosił w 1688 r. Wojciech Mokronoski, właściciel Grodziska Mazowieckiego i kasztelan rawski. Prezbiterium kościoła wybudowano na miejscu kaplicy grobowej Mokronoskich. Był to mały budynek z zakrystią od północy i kaplicą od południa. W latach 1699-1714 kościół został rozbudowany na planie krzyża z inicjatywy miejscowego proboszcza Franciszka Rogowskiego. Dotychczasowy budynek stał się prezbiterium, do którego od zachodu dobudowano nawę. Kościół posiadał w tym czasie tylko jedną kaplicę południową. W XVIII w., staraniem Aleksandra Miklaszewskiego i jego córki Izabeli Izdebieńskiej, dobudowano do nawy głównej kaplicę północną. Do 1714 r. powstały dwie kaplice (dziś kaplica Serca Pana Jezusa i Matki Bożej) oraz nawa główna, w ten sposób kościół uzyskał kształt krzyża. W końcu XVIII w. wojewoda mazowiecki Andrzej Mokronoski przeprowadził renowację całego budynku. 25 września 1808 r. kościół został uroczystie konsekrowany przez biskupa płockiego Onufrego Szembeka. W drugiej połowie XIX w. dobudowane zostały nawy boczne kościoła, wieża, dzwonnica, ogrodzenie wokół kościoła

⁶⁰ Cabanowski M.: „Opowieści o kościołach dawnego dekanatu grodziskiego”, Grodzisk Mazowiecki, 1996.

oraz zakrystia od północy, które zostały zniszczone podczas bombardowania rosyjskiego w 1915 r. Po zniszczeniach wojennych kościół był remontowany w 1927 r. W latach 90-tych XX w. wykonano generalny remont kościoła.

Budynek kościoła jest murowany z cegły i tynkowany. Kościół został zbudowany w formie bazyliki. Nawa kościoła została wzniesiona na rzucie prostokąta, po bokach dobudowano nawy boczne. Prezbiterium o szerokości nawy jest zamknięte półkoliście. Po bokach znajdują się pomieszczenia pełniące funkcje zakrystii o obrysie prostokątów z kruchtami wejściowymi. W narożniku północno-zachodnim nawy bocznej znajduje się wieża zbudowana na rzucie kwadratu. Pokrycie dachowe kościoła i wieży zostało wykonane z blachy miedzianej. Posadzki i podłogi wewnątrz kościoła są wykonane z płytek ceramicznych, koloru białego i czarnego, układanych w szachownicach. Prezbiterium wykonane jest z płyt marmurowych.

W wystroju wewnętrznym kościoła p.w. św. Anny znajduje się wyposażenie renesansowe i barokowe z XVII i XVIII w., w skład którego wchodzi obraz autorstwa Filipa Castaldiego. W prezbiterium w ołtarzu głównym znajduje się obraz Chrystusa Ukrzyżowanego, a w zwieńczeniu obraz Boga Ojca z przełomu XVII i XVIII w. W prawym ołtarzu bocznym znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ofiarowany przez Stanisława Augusta Poniatowskiego. W zwieńczeniu ołtarza bocznego prawego znajduje się obraz św. Franciszka Salezego namalowany przez Filipa Castaldiego, a w ołtarzu bocznym lewym – obraz św. Anny nauczającej Marię, malowany przez tegoż samego autora. Ponadto w kościele znajdowały się liczne epitafia rodziny Mokronoskich oraz tablica fundacyjna z 1687 r., marmurowa z rytymi herbami Bogoria i Junosza.

adres	Plac Zygmunta Starego 2a, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1028/451 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0042.4
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim
obecna funkcja obiektu	sakralna
rodzaj użytkowania	kultowe
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	I. 1687/1688

Fot. 1-2 Kościół parafialny p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim

Kaplica p.w. Świętego Krzyża w Grodzisku Mazowieckim⁶¹

Kaplica p.w. Świętego Krzyża została zbudowana w 1713 r. Została wystawiona jako wotum za ustanie epidemii cholery, która pustoszyła okolicę na początku XVIII w. Źródła nie podają, kiedy kaplicę zamieniono na kaplicę przedpogrzebową. Kaplica była przebudowana w 1776 r. i restaurowana w 1839 r.

Kaplica została zbudowana w stylu barokowym i założona na planie prostokąta z dwufilarowym podcieniem od frontu. Jest murowana z cegły, tynkowana. Naroża kaplicy ujęte są uproszczonymi pilastrami. Dach kaplicy jest czterospadowy i pokryty dachówką z arkadką na sygnaturkę w zwieńczeniu. Pierwotnie kaplica znajdowała się u zbiegu ulic Kościuszki i Sienkiewicza. W listopadzie 1995 r. została przeniesiona w pobliże kościoła parafialnego p.w. św. Anny.

adres	Plac Zygmunta Starego, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1029/453 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0042.2/2
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim
obecna funkcja obiektu	sakralna
rodzaj użytkowania	kultowe
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	1713 r.

⁶¹ Tamże

Fot. 3-4 Kaplica p.w. Świętego Krzyża (przedpogrzebowa) w Grodzisku Mazowieckim

Cmentarz żydowski w Grodzisku Mazowieckim⁶²

Cmentarz żydowski w Grodzisku Mazowieckim założono na gruntach pomiędzy drogami wiodącymi do Błonia i Rokitna. Nekropolia powstała w drugiej połowie XVIII w. Pod koniec XIX w. teren cmentarny poszerzono i zbudowano murowane ogrodzenie. Podczas I wojny światowej cmentarz uległ częściowej dewastacji. W 1922 r. przeprowadzono prace restauracyjne. W latach II wojny światowej Niemcy zniszczyli cmentarz. Do czasu likwidacji grodziskiego getta na cmentarzu odbywały się pochówki. Proces dewastacji trwał także po zakończeniu II wojny światowej. W latach 40-tych XX w. cmentarz przekazano Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Z czasem większość dawnego terenu cmentarza zajęły różne firmy. Do dnia dzisiejszego przetrwały macewy lub ich fragmenty. W dużej części są one potłuczone, poprzewracane i przemieszczone względem właściwego miejsca pochówku.

adres	Grodzisk Mazowiecki, ul. Żydowska
rejestr zabytków	1607 z 27.02.1996 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0012.20 i 40504_4.0012.41
własność	Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego
obecna funkcja obiektu	cmentarz
rodzaj użytkowania	kultowe
stan zachowania	dobry
datowanie	przed 1780 r.

⁶² Cabanowski M.: „Mój Grodzisk”, Warszawa, 1996.

Fot.5-6 Cmentarz żydowski w Grodzisku Mazowieckim

Pierwotnie wejście na cmentarz żydowski znajdowało się od strony zachodniej. W 1845 r. cmentarz otoczono drewnianym płotem. Pod koniec XIX w. teren cmentarny poszerzono i zbudowano murowane ogrodzenie, przesuwając jednocześnie bramę w kierunku północnym. W 1922 r. w trakcie prac restauracyjnych naprawiono ogrodzenie. W trakcie II wojny światowej Niemcy zniszczyli cmentarz, a ogrodzenie zostało rozebrane. W 1988 r. naprawiono ogrodzenie. Bramę wejściową ustawiono od strony ulicy Żydowskiej. Obecna, zrekonstruowana brama stoi od strony wschodniej, przez co macewy są tyłem do wejścia. W jej zwieńczeniu zamontowano ocalałą tablicę, upamiętniającą udział amerykańskich Żydów wywodzących się z Grodziska Mazowieckiego w restauracji cmentarza w 1922 r.

Fot.7-8. Brama przy cmentarzu żydowskim w Grodzisku Mazowieckim

Budynek dworca kolejowego⁶³

Pierwszy dworzec kolejowy w Grodzisku Mazowieckim został zbudowany w 1845 r. Drugi dworzec został zbudowany przed I wojną światową i zlokalizowano go na zachód od pierwszego. W czasie I wojny światowej został on całkowicie zniszczony. Projekt nowego, trzeciego dworca powstał w 1920 r. Jego twórcą był architekt Romuald Miller przy współudziale architektów Brochwicza i Rogóyskiego. Spośród licznych nowych dworców, jakie powstały w 20-leciu międzywojennym na linii dawnej kolei warszawsko-wiedeńskiej, dworzec w Grodzisku Mazowieckim był największy.

⁶³ Cabanowski M.: „Domy i ludzie część 2”, Grodzisk Mazowiecki, 1999, „Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 10, Województwo warszawskie. Z. 4, Powiat grodzisko-mazowiecki”, red. Galicka I., Sygietyńska H., Warszawa, 1967

Budynek wzniesiono na planie wzdłużnego prostokąta o urozmaiconej i malowniczej bryle, z mocnym akcentem wieży, górującej nad okolicą. Budynek otrzymał popularną wówczas formę stylu dworskiego. Uroczyste otwarcie dworca nastąpiło w 1925 r. Tuż przed wybuchem II wojny światowej nieznacznemu przekształceniu uległa elewacja północna poprzez dobudowanie wiaty peronowej. Budynek przetrwał okres II wojny światowej bez jakichkolwiek strat. Po 1945 r. w budynku przeprowadzone zostały drobne prace remontowe. Generalny remont dworca został przeprowadzony w połowie lat 90-tych XX w.

Budynek dworca jest murowany z cegły ceramicznej na podmurówce ceglanej. Budynek jest trójkondygnacyjny, podpiwniczony i składa się z 7 części – ryzalitu, wejścia głównego z wieżyczką, na przecięciu kalenic, 2 ryzalitami bocznymi i 4 dwu- i jednokondygnacyjnymi łącznikami i aneksami. Poszczególne części przykryte są dachem dwuspadowym, częściowo łamanym. W połaci dachu znajduje się facjata. Nad ryzalitem wejścia głównego umieszczono wieżę zegarową.

adres	ul. 1 Maja 4, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	787 z 26.03.2008 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0012.38/7
własność	Polskie Koleje Państwowe S.A.
obecna funkcja obiektu	dworzec kolejowy
rodzaj użytkowania	dworzec kolejowy
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	1925 r.

Fot. 9-10 Budynek dworca kolejowego

Dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej z budowlą podziemną⁶⁴

Obiekt został wzniesiony w 1846 r. w stylu romantycznym jako dworzec drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej. Autorem projektu był Teofil Schuller. Budynek pełnił rolę reprezentacyjną i rekreacyjną. Odprawy pasażerów odbywały się w nieistniejącym już drewnianym pawilonie stojącym obok. Dworzec pełnił również funkcję hotelu. W latach 50-tych XIX w. nazwano go domem gościnnym. W końcu XIX w. wzmiankowany jest jako willa Foksal w Grodzisku. Po zbudowaniu nowego dworca w latach 1921-22 obiekt utracił swą pierwotną funkcję. W latach międzywojennych przeznaczony był na cele mieszkalne. Po II wojnie światowej, do 1970 r. w budynku znajdowała się przychodnia lekarska. W 1970 r. obiekt zamknięto ze względu na katastrofalny stan techniczny. W 1977 r. obiekt przejęty został przez Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne na składnicę map i pracownię geodezyjną. W 1979 r. po zrezygnowaniu przez WPG z użytkowania budynku, władze gminy przekazały budynek Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków. Remont i adaptacja budynku przeprowadzone zostały w latach 1986-92. Obecnie w willi mieści się Oddział Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Budynek jest dwukondygnacyjny i zbudowany został z cegły na rzucie prostokąta z dwoma prostokątnymi ryzalitami w elewacji południowo-zachodniej i dwoma nierównej wielkości ryzalitami w elewacji północno-zachodniej, z których krótszy jest zaakcentowany na narożu okrągłą wieżą. Dachy budowli są dwuspadowe, nad ryzalitem północno-zachodnim - dach kopertowy, a na wieży - dach stożkowy.

adres	ul. Bartniaka, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1031/1088 z 7.01.1975 r. oraz 1155 z 22.05.1975 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0025.35/1
własność	Narodowy Instytut Dziedzictwa
obecna funkcja obiektu	Oddział Narodowego Instytutu Dziedzictwa
rodzaj użytkowania	administracja
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	1846 r.

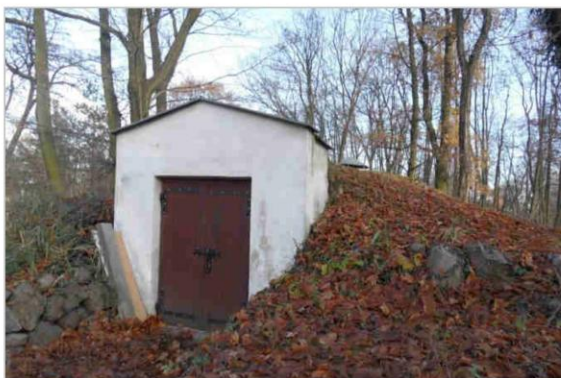
---

⁶⁴ Tamże

Fot. 11-12 Dawny dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej w Grodzisku Mazowieckim

Po stronie północno-wschodniej dworca znajduje się murowana budowla podziemna, zwana lodownią. Została zbudowana w 1846 r., jednocześnie z budynkiem kolei warszawsko-wiedeńskiej. Źródła nie podają, czy budowla podziemna pełniła funkcję lodowni, nie wiadomo też jakim celom obiekt służył w czasach, kiedy przestał pełnić swą pierwotną funkcję. Do dziś obiekt nie ma określonego przeznaczenia. Budowla usytuowana jest po północno-wschodniej stronie budynku dawnego dworca kolejowego, z wejściem od strony południowo-zachodniej. Jest murowana z cegły ceramicznej na fundamencie z kamieni polnych. Plan budowli został założony na rzucie wydłużonego prostokąta, złożonego z dwóch szeregowo usytuowanych komór. Budowla przekryta jest na całej długości warstwą ziemi. Nasyp porastają krzewy, trawa oraz kilka drzew.

Fot. 13-14 Budowla podziemna przy d.dworcu w Grodzisku Mazowieckim

Dwór Skarbków w Grodzisku Mazowieckim⁶⁵

Dworek w Jordanowicach został zbudowany dla Mokronoskich w II połowie XVIII w. (przed 1782 r.). Prawdopodobnie został zaprojektowany w 1761 r. przez architekta Charlesa Pierre Coustou, we wnętrzach znajdowały się polichromie, przedstawiające arabeskowo-groteskowe postaci mitologiczne i alegoryczne wykonane przez Jana Bogumiła Plerscha. W 1842 r. dziedzicem Jordanowic został Ewaryst Mokronoski. Po śmierci Ewarysta majątek przeszedł w ręce Antoniego Mokronoskiego, który w 1869 r. sprzedał majątek Wolfowi

⁶⁵ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op. cit. oraz „Katalog zabytków ...”. op. cit.

Blansztejnowi, który z kolei natychmiast odstąpił majątek hrabiemu Henrykowi Skarbkowi. W tamtych czasach Grodzisk uchodził za miejscowość uzdrowiskową. Hrabia Skarbek podzielił wówczas majątek na parcele i sprzedawał je jako tzw. letniaki, czyli domy wypoczynkowe dla zamożnych mieszkańców Warszawy. Po śmierci hrabiego Skarbka dobra, znacznie uszczuplone przez parcelację, w 1911 r. odkupił od jego córek, Józef Jamiołkowski, który z kolei w 1920 r. sprzedał dwór Piotrowi Smoleńskiemu. W 1953 r. Wojewódzka Rada Narodowa w Warszawie orzekła wywłaszczenie dworu na rzecz Skarbu Państwa. Dworek przeszedł w użytkowanie Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego, a następnie PTTK. Obecnie mieści się tu Państwowa Szkoła Muzyczna.

Barokowo-klasycystyczny dwór Skarbków jest obiektem parterowym z użytkowym poddaszem. Jest murowany z cegły i tynkowany. Budynek jest ośmioboczny, lekko wyrzalizowany. Budynek jest przykryty dachem czterospadowym z niesymetrycznie rozmieszczonymi lukarnami. Wejście do dworku znajduje się w nieznacznym boniowanym ryzalicie, zwieńczonym trójkątnym szczytem w profilowanym obramieniu⁶⁶. W II połowie XVIII w. na południowy-wschód od dworu założono park krajobrazowy. W XX w. park został zdewastowany. W miejscu parku powstało osiedle mieszkaniowe Kopernik.

adres	ul. Okulickiego 8, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1032/39 z 21.09.1955 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0030.69/3
własność	Gmina Grodzisk Mazowiecki
obecna funkcja obiektu	Państwowa Szkoła Muzyczna I st. im. Tadeusza Bairda
rodzaj użytkowania	oświata
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	przed 1782 r.

Fot. 15-16. Dwór Skarbków w Grodzisku Mazowieckim

⁶⁶ Libicki P., Libicki M. „Dwory i pałace na Mazowszu”, Poznań, 2009.

Willa Jana Haeberle'go na terenie Fabryki Tarcz Ściernych „Słoń” w Grodzisku Mazowieckim⁶⁷

Willa Jana Haeberle'go znajduje się na terenie Fabryki Tarcz Ściernych „Słoń”. Początki Fabryki Tarcz Ściernych sięgają 1897 r. Rozpoczęto wtedy produkcję osełek do kos i użytku domowego. W tym samym okresie Jan Haeberle wybudował dla siebie willę. W latach 1900-12 willa była odnawiana.

adres	ul. 1 Maja 22, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	795 z 21.04.2008 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0022.72/7
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	nieużytkowany
rodzaj użytkowania	nieużytkowany
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	zły
datowanie	ok. 1897 r.

Fot. 17-18. Willa Jana Haeberle'go na terenie Fabryki Tarcz Ściernych „Słoń”

Dom z ogrodem przydomowym przy ul. Kilińskiego 12 w Grodzisku Maz.⁶⁸

Historia obiektu nie jest udokumentowana w dostępnej literaturze. Dom jest murowany z cegły i otynkowany. Został założony na planie wydłużonego prostokąta. Budynek jest dwukondygnacyjny, niepodpiwniczony, przykryty płaskim dachem dwuspadowym. Od strony zachodniej znajdują się dwa małe symetryczne balkoniki.

adres	ul. Kilińskiego 12, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1612 z 9.09.1996 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0028.33/5

⁶⁷ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op. cit. oraz „Katalog zabytków ...”. op. cit.

⁶⁸ Tamże

własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	ok. 1890 r.

Fot.19-20. Dom przy ul. Kilińskiego 12 w Grodzisku Mazowieckim

Fot.21-22. Ogród przydomowy przy ul. Kilińskiego 12 w Grodzisku Mazowieckim

Willa „Niespodzianka” w Grodzisku Mazowieckim⁶⁹

Willa „Niespodzianka” zbudowana została w stylu secesyjnym na początku XX w. Powstała jako dom letniskowy po parcelacji gruntów jordanowickich przez hrabiego Henryka Skarbka. Teren, na którym postawiono willę, należał do doktora Bojasińskiego. W 1901 r. działka została zakupiona przez petersburskiego architekta Józefa Moszyńskiego. Willa była otoczona ozdobnym ogrodzeniem z neogotycką bramą i furtką. Budowę budynku zakończono w 1903 r. Willa była otoczona ozdobnym ogrodzeniem z neogotycką bramą i furtką, które zostało rozebrane podczas poszerzania ulicy Kościuszki. W 1932 r. Chmielewscy sprzedali willę Maurycemu Frejdlchowi, działaczowi samorządowemu. Później w willi mieszkała rodzina Wykuszów.

⁶⁹ Cabanowski M.: „Domy i ludzie część 2”, Grodzisk Mazowiecki, 1999

Budynek jest murowany i wzniesiony na nieregularnym planie, składającym się z dwóch prostopadłościanów, leżącego i stojącego oraz cylindrycznej wieży. Obie części kryte są dachami dwuspadowymi. Wieża jest stożkowa, ze świetlikami. W kratkach balkonu umieszczono motywy secesyjne. Obecnie obiekt jest nieużytkowany i popada w ruinę.

adres	ul. Kościuszki 12, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	974 z 01.06.2010 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0028.38
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	nieużytkowany
rodzaj użytkowania	nieużytkowany
materiał ścian	murowane
stan zachowania	zaniedbany
datowanie	początek XX w.

Fot.23-24. Willa „Niespodzianka” w Grodzisku Mazowieckim

Zespół budowlany willi „Kaprys” z parkiem w Grodzisku Mazowieckim⁷⁰

Willa „Kaprys” została wybudowana w 1886 r. Obszar, na którym znajduje się willa wchodził w skład majątku Henryka Skarbka. W lipcu 1898 r. hrabia Skarbek sprzedał fragmentu swojego majątku Bronisławowi Turkowskiemu, a w grudniu 1901 r. willę kupił Michał Orlikowski, który nadał jej nazwę „Kaprys”. Późniejsze dane o właścicielach willi pochodzą z przekazów ustnych. W okresie międzywojennym willa należała do Einhardta, następnie przeszła na własność Józefa Leśniowskiego. Obecnie jest własnością prywatną.

Willa „Kaprys” to parterowy budynek, z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem wielospadowym. Od północnej strony budynku umieszczono trójkondygnacyjną wieżę, z wejściem do budynku u jej podstawy. Od frontu znajduje się dwupoziomowy taras, wsparty na prostokątnych kolumnach.

⁷⁰ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op.cit.

adres	ul. Okólna 1, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1199 z 25.10.1982 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0071.17
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	1886 rok

Fot.25-26. Willa „Kaprys” w Grodzisku Mazowieckim

Willę otacza park z ogromnym platanem i grabem. W parku stoją dwie figury z piaskowca, umieszczone na wysokich postumentach. Jedna przedstawia mężczyznę w toczce i wieńcu laurowym na głowie, trzymającego lirę. Druga, bardziej zniszczona, przedstawia kobietę. Zachował się jeszcze jeden postument bez figury. Z drzewostanu parku zachowały się ponadto klony, lipy, dęby i aleja lipowa. Za bramą wjazdową do willi, po lewej stronie znajduje się oczko wodne.

Fot.27-28. Park w zespole willowym „Kaprys” w Grodzisku Mazowieckim

Budynek gospodarczy położony jest na wschód od willi, ustawiony jest frontem do dziedzica. Został założony na planie prostokąta. Jest to obiekt murowany z cegły, tynkowany.

W narożnikach przy elewacji tylnej znajdowały się niewielkie dobudówki gospodarcze. Bryła budynku była zwarta, jednokondygnacyjna, niepodpiwniczona. Obiekt był przykryty niskim, dwuspadowym dachem. Budynek został znacznie przebudowany.

Fot.29-30. Stajnia w zespole willowym „Kaprys” w Grodzisku Mazowieckim

Dom jednorodzinny z parkiem przy ul. Okulickiego 11 w Grodzisku Maz.⁷¹

Dom mieszkalny został wybudowany w 1878 r. W latach 1933-34 usunięto przybudówki. Dom ma fundamenty murowane z cegły. Został wzniesiony z drewna modrzewiowego, a następnie otynkowany. Został założony na planie prostokąta, o dwóch traktach wzdłużnych i jednym poprzecznym. Przed wejściem głównym od strony wschodniej umieszczono drewniany ganek. Dach jest dwuspadowy. Do budynku dobudowano dwukondygnacyjną przybudówkę.

adres	ul. Okulickiego 11, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	887 z 03.12.2009 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0029.16/2
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	drewniane
stan zachowania	dobry
datowanie	1878 r.

⁷¹ Tamże

Fot.31-32. Dom jednorodzinny z parkiem przy ul. Okulickiego 11 w Grodzisku Mazowieckim

Pałacyk przy ul. Sienkiewicza 31 w Grodzisku Mazowieckim⁷²

Pałacyk nazywany jest willą „Radogoszcz”. Dostępne publikacje podają, iż Radogoszcz została wybudowana na dawnych gruntach jordanowickich pod koniec XIX w. jako letnia rezydencja gubernatora warszawskiego. Właścicielami willi byli Helmanowie: Rozalia Wilhelmina i Paweł, aptekarz posiadający własną aptekę w Warszawie przy ul. Elektoralnej. Rozalia Helman w późnych latach 20-tych XX w. sprzedała Radogoszcz. W 1949 r. od Abrama Zylberberga willę zakupiła Jadwiga Nowacka z domu Betlejewska. Nowaccy prowadzili z Grodzisku sklep z zaopatrzeniem szewskim. W 1972 r. willa została kupiona przez przedsiębiorstwo państwowe „Infomera” Centrala Maszyn Biurowych w Warszawie, a następnie przekazano ją przedsiębiorstwu „Predom”. W latach 90-tych XX w. budynek przeszedł na własność gminy. W 2012 r. willa „Radogoszcz” została odrestaurowana i dostosowano ją na potrzeby galerii etnograficznej.

adres	ul. Sienkiewicza 31, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1030/454 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	40504_4.0043.16
własność	Gmina Grodzisk Mazowiecki
obecna funkcja obiektu	Willa Radogoszcz. Galeria Etnograficzna
rodzaj użytkowania	kultura
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	koniec XIX w.

⁷² Tamże

Fot.33-34. Pałacyk przy ul. Sienkiewicza 31 w Grodzisku Mazowieckim

Dwór i park w zespole dworskim w Adamowiznie⁷³

Dwór należał do doktora Adama Chełmońskiego, brata słynnego malarza Józefa Chełmońskiego. Na początku XX w. na najwyższym wzniesieniu tego terenu stanęła drewniana budowla - dworek przeniesiony z majątku malarza Józefa Chełmońskiego z Kukłówki. Dwór pochodzi z końca XVIII lub początku XIX w. Jest budowlą parterową, nakrytą dachem czterospadowym z późniejszym czterokolumnowym gankiem na osi. Po postawieniu dworku urządzony został niewielki 2-hektarowy park krajobrazowy, do którego wykorzystano naturalne warunki terenu oraz istniejący starodrzew, m.in. dęby, klony, lipy i sosny. W pobliżu parku znajduje się staw. Po śmierci doktora w 1924 r. posiadłość znajdowała się w rękach rodziny aż do 1939 r. Później przez krótki czas dworek zajmowali różni lokatorzy. Po II wojnie światowej obiekt powrócił do rodziny Chełmońskich. Obecnie jest własnością Gminy Grodzisk Mazowiecki.

adres	Adamowizna 90d, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	42 z 10.02.2003 r.
działka ewidencyjna	40504_5.0001.107/2
własność	Gmina Grodzisk Mazowiecki
obecna funkcja obiektu	nieużytkowany
rodzaj użytkowania	nieużytkowany
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	pocz. XX w.

⁷³ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op.cit. oraz Libicki P. Libicki M.: „Dwory i pałace ...”, op.cit.

Fot. 35-36. Dwór w zespole dworskim w Adamowiźnie

Willa (wraz z ogrodem, stawem oraz aleją dojazdową) w Adamowiźnie⁷⁴

Willa doktora Mateusza Chełmońskiego, bratanka słynnego malarza, została zaprojektowana przez architekta Witolda Pokrowskiego i zbudowana ok. 1930 r. Willa jest przykładem polskiego stylu dworskiego, nawiązującego do typowych siedzib szlacheckich. Willa jest parterowa, założona na planie kwadratu, nakryta dachem łamanym, z kolumnowymi gankami w elewacji frontowej i ogrodowej. Ze wszystkich czterech stron znajdują się wystawki dachowe. Podjazd ma formę dużego gazonu. Z balkonu rozpościera się widok na park ze starodrzewiem („dęby Chełmońskiego”), oddzielony od willi stawem założonym sztucznie na rzece Mrownie. Park poprzecinany jest wąwozami i kończy się bagnem w zakolu rzeczki.

adres	Adamowizna 90, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	43 z 10.02.2003 r.
działka ewidencyjna	40504_5.0001.117/9
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	ok. 1930 r.

⁷⁴ Tamże

Fot.37-38. Willa w Adamowiźnie

Dwór (pałac) i park w Chlebnia⁷⁵

W 1842 r. majątek Chlewnia (przemianowany na Chlebnia) został własnością Aleksandra Mokronoskiego. W 1863 r. majątek został wystawiony do sprzedaży przymusowej, a jego nabywcą został Gabriel Wodziński. Od 1879 r. dobra chlebińskie wraz z dworkiem były własnością Juliana Wieniawskiego. Po jego śmierci majątkiem władał Antoni Wieniawski. Neobarokowy dwór został zaprojektowany przez Władysława Marconiego, a zbudowany w 1905 r. Bryła dworu jest nieregularna, w części jest piętrowa. Dwór nakryty jest łamanymi, cztero- i dwuspadowymi dachami. Wejście główne umieszczone jest w niesymetrycznie umieszczonym w elewacji frontowej ryzalicie, zakończonym trójkątnym frontonem. W otoczeniu dworu założono park o kształcie nieregularnym, wydłużonym w kierunku północno-południowym, z gęstym drzewostanem, który stanowią m.in. kasztanowce, akacje, lipy, świerki i tuje.

adres	Chlebnia 54, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	993 z 23.09.1980 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0003.54/8
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalny
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	XIX/XX w.

⁷⁵ Libicki P., Libicki M.: „Dwory i pałace ...”, op.cit.

Fot.39-40. Dwór z parkiem w Chlebni

Kościół parafialny p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym⁷⁶

Kościół parafialny w Izdebnie Kościelnym został wzniesiony w latach 1772-1776 z fundacji Michała Szymanowskiego, starosty wyszogrodzkiego, w typie barokowego kościoła wiejskiego, a konsekrowany w 1779 r. W 1822 r. została dobudowana murowana zakrystia. W 1842 r. zniesiono także pierwotną sygnaturkę. W 1870 r. rozebrana została stara zakrystia i wybudowana nowa. W 1894 r. usunięto poszycie gontowe. W 1925 r. wykonany został remont kapitalny obiektu. Wykonano wtedy oszalowanie ścian i stropu modrzewiem, wyłożono dębową boazerię, sprowadzono nowe ołtarze.

Kościół jest drewniany i oszalowany z zewnątrz z pionowym listwowaniem. Budowla składa się z jednonawowego korpusu, zbliżonego do kwadratu z węższym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Od zachodu znajduje się kwadratowa kruchta, a od południa kwadratowa, zamknięta trójbocznie kaplica. Od północy dobudowana została prostokątna zakrystia i przylegający do niej od zachodu przedsionek. Nawa kościoła, nisze prezbiterium i niska kruchta nakryte są dachem dwuspadowym. Kaplica przykryta została dachem wielopołaciowym. Szczyt zachodniej nawy zwieńczony został czworoboczną, blaszaną wieżyczką na sygnaturkę. 30 sierpnia 1990 r. kościół został strawiony przez pożar. Wypaleniu uległo całe wnętrze korpusu i prezbiterium. Nadpaleniu uległ strop kościoła i więźba dachowa. Ściany zewnętrzne kościoła pozostały. Odbudowa zabytku, z uwzględnieniem ocalałych elementów, trwała pięć lat.

adres	Izdebno Kościelne, ul. ks. Oziębłowskiego 12, 05-825 Grodzisk Maz.
rejestr zabytków	1034/456 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0007.166
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła w Izdebnie Kościelnym

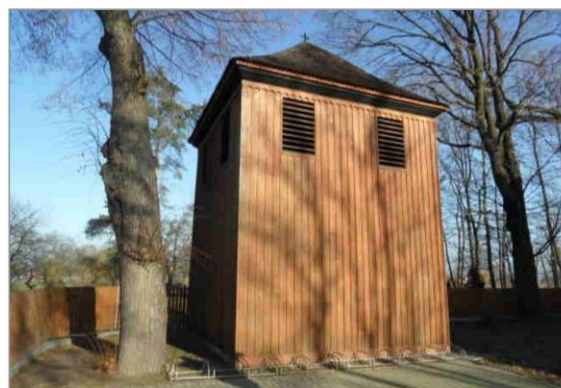
⁷⁶ Cabanowski M.: „Opowieści o kościołach dawnego dekanatu grodziskiego”, op.cit.; Bąkała K.: „Tradycja Mazowska powiat grodziski...”, op.cit. ; Cabanowski M.: „Mój Grodzisk”, Warszawa, 1996

obecna funkcja obiektu	kościół parafialny
rodzaj użytkowania	kultowe
materiał ścian	drewniane
stan zachowania	bardzo dobry (po pożarze w 1990 r. odbudowany)
datowanie	1621 r.

Fot. 41-42 Kościół parafialny p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym

Dzwonnica wybudowana została jednocześnie z wzniesionym w latach 1772-76 kościołem parafialnym w północno-zachodnim narożniku posesji kościelnej dawnego cmentarza. Oddalona jest od kościoła o ok. 30 m. Została zbudowana na planie kwadratu, z drewna o konstrukcji słupowej i oszalowana pionowo z listwowaniem. Jej bryła jest jednokondygnacyjna i nakryta dachem namiotowym. Była odnawiana w 1900 r. i pod koniec XX w.

Fot. 43-44. Dzwonnica przy kościele parafialnym p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym

Cmentarz rzymsko-katolicki parafii p.w. św. Michała Archaniola w Izdebnie Kościelnym

Cmentarz rzymsko-katolicki położony jest ok. 100 m od drogi na południe od kościoła. Pierwszy, starszy cmentarz jest mocno zdewastowany i zachowały się nieliczne nagrobki. Najstarsze zachowane nagrobki pochodzą z końca XIX i początku XX w m.in.: rodziny

Plebańskich z 1897 r. i 1906 r. Układ cmentarza jest czytelny. Zachowane starodrzewie to m.in. dojazdowa aleja akacjowa i modrzewie.

rejestr zabytków	1400 z 15.01.1990 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0007.281
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. św. Michała Archanioła w Izdebnie Kościelnym
obecna funkcja obiektu	cmentarz rzymsko-katolicki
rodzaj użytkowania	kultowe
stan zachowania	dobry
datowanie	XIX w.

Fot.45-46. Cmentarz rzymsko-katolicki parafii p.w. św. Michała Archanioła w Izdebnie Kościelnym

Dwór i park w zespole dworskim w Izdebnie Kościelnym⁷⁷

Dwór został wzniesiony najprawdopodobniej ok. 1800 r. dla Szymanowskich. Jest to budowla parterowa, nakryta czterospadowym dachem, z piętrowym ryzalitem pośrodku elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym frontonem. Układ elewacji ogrodowej jest podobny. Elewacje dworu są boniowane. Do końca XIX w. majątek był własnością rodziny Szymanowskich, a następnie Szczygielskich z Kraśniczej Woli do około 1938 r. Po II wojnie światowej majątek uległ parcelacji, a park został zniszczony. W izdebnickim dworze był dom dziecka, dom kolonijny, obecnie mieści się w nim dom opieki społecznej.

adres	Izdebnie Kościelne, ul. ks. Oziębłowskiego 20, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1035/457 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	0007.151
własność	Powiat Grodziski
obecna funkcja obiektu	Dom Pomocy Społecznej

⁷⁷ Cabanowski M. „Domy i ludzie ...”, op.cit.; Libicki P., Libicki M.: „Dwory i pałace ...”, op.cit.; „Katalog zabytków sztuki w Polsce. T. 10...”, op. cit.

rodzaj użytkowania	służba zdrowia
materiał ścian	glina mieszana z cegłą
stan zachowania	dobry
datowanie	ok. 1800 r.

Fot.47-48. Dwór w zespole dworskim w Izdebnie Kościelnym

Park krajobrazowy założony był równocześnie z dworem. Od frontu znajdował się kolisty podjazd z gazonem pośrodku. Od tyłu znajduje się łąka z aleją prowadzącą wprost do dworu oraz taras z kamiennymi balustradami. Na wschód od dworu znajduje się nieregularny staw z wysepką w formie kopca. Starodrzewie parku stanowią m.in. dęby, kasztanowce, akacje i lipy. W pobliżu dworu zachował się także okaz starego wiązu.

Fot.49-50. Park w zespole dworskim w Izdebnie Kościelnym

Park podworski w Kłudnie Starym

W parku podworskim w Kłudnie Starym zachowały się trzy pomnikowe drzewa: miłorząb dwuklapowy, lipa drobnolistna i jesion wyniosły. Na podstawie zachowanego drzewostanu można przypuszczać, iż park został założony w 2 połowie XIX w. Park nie zachował pierwotnego charakteru i jest zaniedbany.

adres	Kłudno Stare 46, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1046/723 z 5.05.1962 r.

działka ewidencyjna	140504_5.0013.90/15
własność	Gmina Grodzisk Mazowiecki
obecna funkcja obiektu	park
rodzaj użytkowania	turystyka i rekreacja
materiał ścian	nie dotyczy
stan zachowania	zaniedbany
datowanie	2 połowa XIX w.

Fot. 51-52. Park podworski w Kłudnie Starym

Park podworski (wraz ze stawami i alejami dojazdowymi) w Kłudzienku

W Kłudzienku istniał zespół dworsko-parkowy. Był on częścią majątku Opypy. Do czasów obecnych zachował się założony w XIX w. zabytkowy park podworski, w którym znajdują się 2 pomnikowe, wyniosłe jesiony. Obecnie park wraz z pozostałością dworu stanowi własność prywatną.

adres	Kłudzienko 23, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1126/68 z 19.04.1957 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0014.12
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	park
rodzaj użytkowania	turystyka i rekreacja
materiał ścian	nie dotyczy
stan zachowania	zaniedbany
datowanie	koniec XIX w.

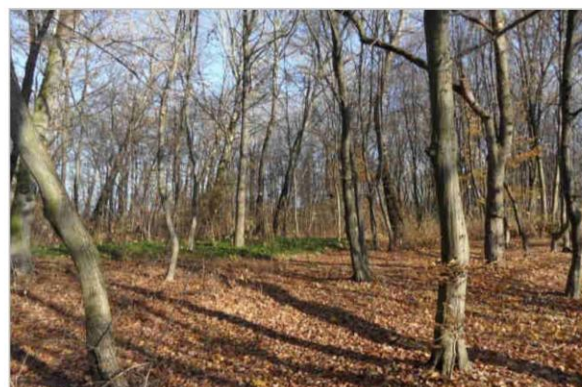

Fot.53-54. Park podworski (wraz ze stawami i alejami dojazdowymi) w Kludzienku

Park dworski w Kraśniczej Woli

Od zachodu teren dworku otoczony był przez park krajobrazowy ze stawami, zakładany współcześnie z dworkiem w końcu XVIII w. Do czasów dzisiejszych zachowały się jedynie resztki zdziczałego parku.

adres	Kraśnicza Wola, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1051/458 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0018.105/5
własność	Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna Rolprod
obecna funkcja obiektu	park
rodzaj użytkowania	rekreacja i turystyka
materiał ścian	nie dotyczy
stan zachowania	zaniedbany
datowanie	koniec XVIII w.

Fot.55-56. Park dworski w Kraśniczej Woli

Park dworski w Książenicach

Po dawnym parku dworskim zachowały się jedynie nieliczne pozostałości starodrzewu oraz stawy.

adres	Książenice, ul. Parkowa 8, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	986 z 3.08.1979 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0020.1/7, 140504_5.0020.1/8 i 140504_5.0020.3
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	park
rodzaj użytkowania	turystyka i rekreacja
materiał ścian	nie dotyczy
stan zachowania	zniszczony
datowanie	początek XX w.

Fot.57-58. Park dworski w Książenicach

Dwór (pałac) i park w Opypach⁷⁸

Dwór został wybudowany około 1900 r. przez Marię Klementynę Czosnowską (z domu Skarbek, córkę Henryka). Został założony na planie kwadratu, jest piętrowy, nakryty dachem z wystawkami w elewacji frontowej i ogrodowej. Wejście jest poprzedzone gankiem arkadowym, wspierającym balkon. Nad filarami znajduje się taras otwarty z balustradą z cementowymi toczonymi tralkami. W 1995 r. dwór został rozebrany i zbudowany od nowa.

adres	Opypy, ul. Mazowiecka 163, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	927 z 22.10.1981 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0026.153
właściciel	Skarb Państwa, użytkowanie Fundacja „Fortalicja Czemierniki” z siedzibą w Warszawie, KRS 0000207127

⁷⁸ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op.cit.; Libicki M., Libicki P.: „Dwory i pałace...”, op. cit.

obecna funkcja obiektu	własność fundacji
rodzaj użytkowania	inne
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	dobry
datowanie	1900 r.

Fot.59-60. Dwór w Oypach

Wokół dworu, a zwłaszcza w zachodniej jego części znajduje się obszerny park, bardzo zaniedbany. Był to park krajobrazowy. W obrębie parku zachowały się resztki alei akacjowej, a w zachodniej części parku zachował się stary drzewostan: lipa, świerk, brzoza, dąb. Są też 4 stawy, kiedyś hodowlane, przecięte rzeczką.

Fot.61-62. Park krajobrazowy w Oypach

Zespół dworsko-parkowy w Radoniach⁷⁹

Dwór w Radoniach został zbudowany około 1850 r. w stylu klasycystycznym przez ówczesnych właścicieli: Piotra Folkierskiego (ojciec) i Władysława Folkierskiego (syn). Dwór jest parterowy, nakryty dachem naczółkowym, z czterokolumnowym portykiem na osi, zwieńczonym trójkątnym frontonem. Elewacja frontowa jest symetryczna, po bokach głównej bryły budowli, znajdują się przybudówki, dobudowane później.

⁷⁹ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op.cit.; Libicki M., Libicki P.: „Dwory i pałace...”, op. cit.

adres	Radonie, ul. Widokowa 40, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	990 z 17.12.1979 r. oraz 1158 z 22.05.1975 r.
działka ewidencyjna	140504_5.0027.152/1
własność	współwłasność (Gmina Grodzisk Mazowiecki, użytkowanie wieczyste – osoba prywatna)
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	ceglane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	ok. 1850 r.

Fot.63-64. Dwór z zespołu dworskiego w Radoniach

Dwór w Radoniach otoczony był przez park krajobrazowy, założony w połowie XIX w. Do dworu prowadzi aleja kasztanowa. Do dziś zachowały się świerki, aleja kasztanowa, dęby, lipy. W parku znajduje się staw ze szpalerami grabowymi.

Fot.65-66. Park z zespołu dworskiego w Radoniach

W zespole dworskim znajdowały się zabudowania gospodarcze. W I połowie XIX w. wzniesiona została stajnia usytuowana prostopadle do dworu. Ściany stajni były murowane z cegły, otynkowane, kryta papą. Po II wojnie światowej zespół folwarczny użytkowany był przez PGR Radonie.

Fot.67-68. Budynek gospodarczy z zespołu dworskiego w Radoniach

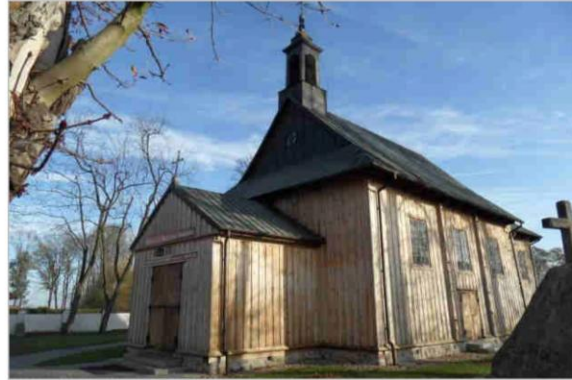
Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie⁸⁰

Obecny kościół wzniesiony został w latach 1676-77 staraniem ks. Mateusza Jacka Górzyńskiego, proboszcza żukowskiego oraz wikariusza kolegiaty warszawskiej. Konsekwrowany został 21 października 1682 r. Kościół jest drewniany o konstrukcji zrębowej, wykonany z drewna sosnowego, oszalowany pionowymi deskami z olistwowaniem. Posadowiony został na niskiej podmurówce. Świątynia jest orientowana, jednonawowa, a nawa zbudowana została na rzucie prostokąta. Prezbiterium świątyni jest węższe i zamknięte trójbocznie. Do prezbiterium od północnej strony dobudowana została nowa, drewniana zakrystia. Do nawy od strony zachodniej dostawiona została kruchta na planie kwadratu. Nad nawą i prezbiterium znajdują się oddzielne dachy dwuspadowe, nad kruchtą dach dwuspadowy, a nad zakrystią - dach trójpołaciowy, kryty blachą. Na kalenicy od strony zachodniej znajduje się nowsza, czworoboczna drewniana wieżyczka nakryta daszkiem w kształcie dzwonka, zwieńczona krzyżem. Ozdobą kościoła jest krucyfiks z drewna lipowego wykonany w stylu barokowym i podwieszony do belki tęczowej kościoła, pochodzący z końca XVII w. W ołtarzu głównym znajduje się Obraz Przemienienia Pańskiego z XVII w. Prezbiterium oddzielone jest rokokową balustradą z XVIII w. Nad drzwiami do zakrystii umieszczona została drewniana tablica fundacyjna z datą 1677. Wokół świątyni znajduje się starodrzew złożony z kasztanowców.

adres	Żuków 39, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1125/462 z 23.03.1962 r.
działka ewidencyjna	0036.170
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie
obecna funkcja obiektu	kościół rzymsko-katolicki
rodzaj użytkowania	kultowe
materiał ścian	drewniane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	lata 1676-77

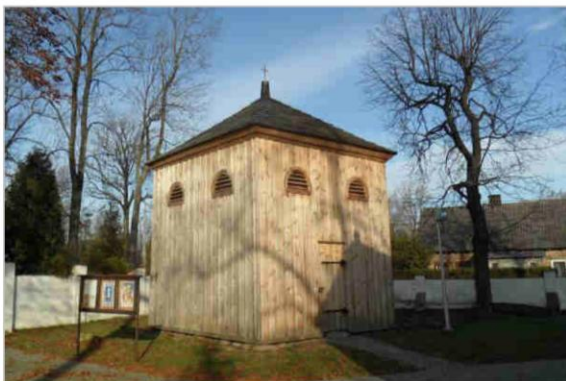
⁸⁰ Cabanowski M.: „Opowieści o kościołach ...”, op. cit.

Fot. 69-70. Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

Dzwonnica usytuowana jest na placu przykościelnym, w północno-zachodniej części działki. Dzwonnica zbudowana była w końcu XVII w. Została wykonana z drewna sosnowego na planie kwadratu i oszalowana pionowymi deskami. Jest to obiekt jednokondygnacyjny, z wejściem od strony wschodniej. Dzwonnica jest przykryta dachem namiotowym, krytym blachą i zwieńczonym żelaznym krzyżem.

Fot. 71-72. Dzwonnica przy kościele p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

Cmentarz przy parafii p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

Na cmentarzu grzebalnym założonym w 1824 r. na uwagę zasługują m.in. nagrobki z II połowy XIX w. W obrębie cmentarza zachował się starodrzew składający się głównie z kasztanowców i lip.

Adres	Żuków, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	1399 z 19.01.1990 r.
działka ewidencyjna	0036.98
własność	Parafia rzymsko-katolicka p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie
obecna funkcja obiektu	cmentarz rzymsko-katolicki
rodzaj użytkowania	kultowe
stan zachowania	dobry
datowanie	od 1824 r.

Fot.73-74. Cmentarz przy parafii p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

Dwór i park w Żukowie⁸¹

Klasycyński dwór starszłachecki w Żukowie, nie posiada opracowań historycznych. Istnieją wzmianki, iż ok. 1900 r. park został założony przez planistę parków krajobrazowych Waleriana Kronenberga. Na przełomie XIX i XX w. dwór i park należały do Bolechowskich. Dwór klasycystyczny z czterokolumnowym portykiem położony jest na niewielkim wzniesieniu. W części frontowej poprzeczny układ ma także główna aleja dojazdowa z podjazdem i gazonem oraz obwodnica spacerowa.

adres	Żuków 1a, 05-825 Grodzisk Mazowiecki
rejestr zabytków	985 z 3.08.1979 r.
działka ewidencyjna	0036.144
własność	prywatna
obecna funkcja obiektu	mieszkalna
rodzaj użytkowania	mieszkalne
materiał ścian	drewniane, otynkowane
stan zachowania	bardzo dobry
datowanie	ok. 1900 r.

Fot.75-76. Dwór w Żukowie

⁸¹ Cabanowski M.: „Domy i ludzie ...”, op. cit.

Park został założony najprawdopodobniej przy istniejącym już dworze na początku XX w. Kompozycja przestrzenna parku w części frontowej wyróżniała się układem poprzecznym do osi głównej dworu. W części frontowej dworu znajduje się główna aleja dojazdowa z podjazdem i gazonem oraz obwodnica spacerowa. Park w znacznej części został zniszczony poprzez wykorzystanie tego terenu na cele budownictwa mieszkaniowego i upraw rolnych. Pozostałości starodrzewu to kasztanowce, brzozy i dęby.

Fot.77-78. Park krajobrazowy w Żukowie

5.2.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Do zabytków ruchomych z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki, wpisanych do rejestru zabytków ruchomych należą: wyposażenie kościoła pw. Świętej Anny w Grodzisku Mazowieckim, figury w parku przy willi Kaprys w Grodzisku Mazowieckim, kolekcja pojazdów mechanicznych w Grodzisku Mazowieckim, freski w dworze w Grodzisku Mazowieckim, nagrobki na cmentarzu parafialnym w Grodzisku Mazowieckim, figury z kapliczki przydrożnej w Chlebni, wyposażenie kaplicy dworskiej w Chlebni, wyposażenie kościoła p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym, nagrobki na cmentarzu parafialnym w Izdebnie Kościelnym oraz wyposażenie kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie.

Wyposażenie kościoła pw. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim

We wnętrzu kościoła znajdują się następujące zabytki ruchome, wpisane do rejestru zabytków 23 maja 1972 r. pod numerem B-509:

1. Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w ołtarzu bocznym prawym.
2. Obraz Niewiasty pod Krzyżem.
3. Obraz Ostatniej Wieczerzy.
4. Obraz św. Franciszka Salezego w ołtarzu bocznym prawym.
5. Obraz św. Józefa w ołtarzu bocznym w kaplicy.
6. Obraz św. Rocha.
7. Obraz św. Rodziny.
8. Obraz Ukrzyżowania.
9. Ołtarz boczny w kaplicy.
10. Szafa gdańska.

11. Organy.
12. Epitafium Anny Cichockiej.
13. Epitafium Antoniego Mokronoskiego.
14. Epitafium Michała Bojasińskiego.
15. Epitafium Seweryny Bojasińskiej.
16. Obraz Boga Ojca w ołtarzu głównym.
17. Obraz Chrystusa Miłosiernego w ołtarzu w kaplicy.
18. Obraz Matki Boskiej Bolesnej.

Fot.79. Wnętrze kościoła św. Anny w Grodzisku Mazowieckim

Wyposażenie i figury w parku przy willi Kaprys w Grodzisku Mazowieckim

We wnętrzu willi znajduje się piec kaflowy, a w parku stoją dwie figury z piaskowca, umieszczone na wysokich postumentach. Jedna przedstawia mężczyznę w todze i wieńcu laurowym na głowie, trzymającego lirę. Druga, bardziej zniszczona, przedstawia kobietę. Zabytki ruchome zostały wpisane do rejestru zabytków pod numerem B-2300/535.

Fot.80. Figury w parku willi Kaprys w Grodzisku Mazowieckim

Wyposażenie kaplicy podworskiej w Chlebni

Kapliczka została wzniesiona na terenie dworskim około połowy XIX w. Do rejestru zabytków wpisano wyposażenie kaplicy podworskiej, czyli krucyfiks barokowy z 2 połowy XVII w. oraz obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Zabytki ruchome zostały

wpisane do rejestru zabytków 19 września 1970 r. pod numerem B-2239/259. W kaplicy podworskiej nie znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Kapliczka przydrożna w Chlebni

Kapliczka przydrożna w Chlebni została wystawiona w 1861 r. Posiada cztery wnęki, w których umieszczone były rzeźby ludowe. 24 kwietnia 1972 r. do rejestru zabytków wpisano następujące rzeźby: Matki Boskiej Skępskiej, Chrystusa Zmartwychwstałego i św. Floriana, pod numerem B-2240/260. Z zabytków wpisanych do rejestru w kapliczce zachowała się jedynie figura Matki Boskiej Skępskiej.

Fot.81. Kapliczka przydrożna w Chlebni

Wyposażenie kaplicy podworskiej w Chlebni

Kapliczka została wzniesiona na terenie dworskim około połowy XIX w. Do rejestru zabytków wpisano wyposażenie kaplicy podworskiej, czyli krucyfiks barokowy z 2 połowy XVII w. oraz obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Zabytki ruchome zostały wpisane do rejestru zabytków 19 września 1970 r. pod numerem B-2239/259. W kaplicy podworskiej nie znajdują się obiekty wpisane do rejestru zabytków.

Wyposażenie kościoła p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym

We wnętrzu kościoła znajdują się następujące zabytki ruchome, wpisane do rejestru zabytków 21 września 1970 r. pod numerem 261-B (2241):

1. Obraz Zwiastowanie NMP w ołtarzu głównym.
2. Obraz Chrystus Ukrzyżowany w zasłonie ołtarza głównego.
3. Rzeźba Michała Archanioła w zwieńczeniu ambony.
4. 5 innych obiektów wyposażenia wewnętrznego kościoła.

30 sierpnia 1990 r. na skutek pożaru kościoła wypaleniu uległo całe wnętrze korpusu i prezbiterium.

Fot.82. Wnętrze Kościoła. p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym

Wypożyczenie kościoła p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

We wnętrzu kościoła znajdują się następujące zabytki ruchome, wpisane do rejestru zabytków 21 września 1970 r. pod numerem B2242/262 oraz 2243/263:

1. Obraz Przemienienie Pańskie.
2. Obraz św. Antoni Padewski z Dzieciątkiem Jezus.
3. Obraz Św. Roch.
4. Obraz Św. Rodzina.
5. Dwa ołtarze boczne.
6. Ołtarz główny.
7. Ambona.
8. Balustrada prezbiterialna.
9. Chrzcielnica z pokrywą.
10. 2 dzwony.
11. Fotel
12. Kartusz z konfesjonału.
13. 4 kielichy.
14. Kielich mszalny.
15. 3 konfesjonały.
16. Koszulka z obrazu Przemienienia Pańskiego.
17. 2 krucyfiksy.
18. Krucyfiks zawieszony na belce.
19. 2 krzyże ołtarzowe.
20. Mała patena.
21. 14 ornatów.
22. Plakieta wotywna.
23. Tacka.
24. Wotum.
25. Kredensja.
26. Organy.

Fot. 83. Wnętrze kościoła. p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie

Pozostałe zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków ruchomych wpisane zostały ponadto:

1. kolekcja pojazdów mechanicznych w Grodzisku Mazowieckim, przy ul. Krasińskiego 10,
2. freski w dworku w Grodzisku Mazowieckim, przy ul. Parkowej 1, pod numerem B-2380,
3. 30 nagrobków z cmentarza parafialnego w Grodzisku Mazowieckim, pod numerem B-308,
4. nagrobki z cmentarza parafialnego w Izdebnie Kościelnym: Anieli ze Świdzińskich Szymanowskiej, Elizy z Kowerskich Domaniewskiej, Izabeli Skórzewskiej, Julii z Wejsów Świdzińskiej, Piotra Galichet, ks. Małeckiego, ks. Nestora Wachowskiego, Zdzisława Goedel i rodziny Plebańskich,

5.2.3.3. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Według danych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków⁸² na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki znajduje się 11 zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (tabela nr 2).

Tabela nr 2: Zestawienie zabytków archeologicznych z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Określenie obiektu	Numer rejestru C	Data wpisu do rejestru	Obszar / nr stanowiska
1	Chlebnia	grodzisko (XII w.)	53	15.02.1962, 06.01.1973	59-62/4
2	Chlebnia	osada (XII w.)	71	06.01.1973	59-62/5
3	Chlebnia	osada (XII w.)	72	06.01.1973	59-62/6
4	Grodzisk Mazowiecki	osada (I -IV w. n.e.)	98	12.10.1974	59-62/11

⁸² Udostępnionych przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków; stan na styczeń 2017 r.

Lp.	Miejscowość	Określenie obiektu	Numer rejestru C	Data wpisu do rejestru	Obszar / nr stanowiska
5	Kłudno Stare	osada (I w. p.n.e. - I w. n.e.)	92	20.06.1974	58-62/6
6	Kozery	osada (I-IV w. n.e.)	63	21.11.1969	59-62/15
7	Kraśnicza Wola	kurhan (IV w. n.e.)	65	30.11.1970	59-62/21
8	Kraśnicza Wola	osada (I-IV w. n.e.)	87	15.01.1973	59-62/16
9	Natolin	osada (I w. p.n.e. - I w. n.e.)	92	20.06.1974	58-62
10	Tłuste	osada (I- IV w. n.e.)	90	20.06.1974	58-62/3
11	Tłuste	osada (I- IV w. n.e.)/ cmentarzysko (III -IV w n.e.)	91	20.06.1974	58-62/2

5.2.3.4. Obiekty uznane za pomniki historii i parki kulturowe

Na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki nie znajdują się obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, jak również nie ma obiektów uznanych przez Prezydenta RP za pomnik historii. Na obszarze gminy nie ustanowiono parku kulturowego.

5.2.3.5. Ustalenia ochrony zabytków w dokumentach planistycznych Gminy

Działania podejmowane na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki powinny zapewnić ochronę zabytków i dziedzictwa kulturowego w trakcie realizacji rozwoju przestrzennego Gminy. Konieczne jest uwzględnienie zadań, które umożliwią zarówno ochronę obiektów zabytkowych i układów ruralistycznych jak i zbudowanie tożsamości Gminy nawiązującej do historii osadnictwa. Istniejące zabytki powinny zostać zaadaptowane do nowych funkcji przy równoczesnym zachowaniu ich pierwotnej formy i charakteru oraz prawidłowej eksploatacji.

W celu ochrony cennych kulturowo elementów i zespołów postuluje się objęciem ochroną we wszystkich dokumentach planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, plany miejscowe, decyzje o warunkach zabudowy) wybranych elementów i zespołów środowiska kulturowego:

- Dla obiektów wpisanych do rejestru zabytków:
  - ✓ pełną ochronę konserwatorską obiektów zabytkowych i ich otoczenia w zakresie historycznych cech: bryły, kształtu dachu, formy architektonicznej, detalu i zieleni,
  - ✓ w przypadku pałaców i innych budynków niesakralnych dopuszczona jest adaptacja na funkcje niekolidujące z formą zabudowy, np. funkcje usługowe, mieszkalne lub obiekty użyteczności publicznej,
  - ✓ w przypadku parków ochroną objęty jest historyczny układ założenia parkowego, w tym elementy zieleni komponowanej, historyczny przebieg ścieżek, alei i obiekty małej architektury,

- ✓ dla zagospodarowań zespołów dworsko-parkowych i pałacowo-parkowych powinny zostać uwzględnione historyczne powiązania budynku z parkiem.
- Dla zabytków archeologicznych:
  - ✓ wskazanie na rysunku dokumentu strefy archeologicznej, niezależnie od rodzaju ochrony, podlegającej przepisom obowiązującej ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami min. dotyczącym uzgadniania robót ziemnych i prowadzenia badań archeologicznych
  - ✓ istnieje obowiązek oznakowania wybranych obiektów archeologicznych i ich reklamy (np. w publikacjach turystycznych),
  - ✓ istnieje zakaz zabudowy na terenie grodzisk wczesnośredniowiecznych i stanowisk o własnej formie terenowej wraz z terenami przyległymi.
- Dla obiektów wpisanych do ewidencji zabytków:
  - ✓ należy objąć je ochroną konserwatorską w zakresie historycznych cech: bryły, kształtu dachu, dyspozycji ścian, formy architektonicznej, zasadniczego podziału elewacji i charakterystycznego detalu, (w tym wielkości i kształtu otworów okiennych i drzwiowych oraz zasad podziału stolarki), materiałów budowlanych i kolorystyki,
  - ✓ dopuszczona jest adaptacja na funkcje niekolidujące z formą zabudowy, np. funkcje usługowe, mieszkalne, objekty użyteczności publicznej,
  - ✓ w przypadku parków ochronie podlega historyczny układ założenia parkowego, w tym elementy zieleni komponowanej, historyczny przebieg ścieżek, alei, objekty małej architektury oraz powiązanie parku z budynkiem stanowiącym centrum założenia dworsko-parkowego,
  - ✓ obligatoryjnym jest ujawnianie zabytków w sporządzanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i ustalenie szczegółowej ochrony w porozumieniu z Konserwatorem Zabytków.
- Dla zabytkowych układów przestrzennych, zabytków architektury i wartości krajobrazowych w strefach ochrony konserwatorskiej w ramach ochrony planu i struktury:
  - ✓ zachowanie, w miarę możliwości, historycznych podziałów działek, nowe podziały w nawiązaniu do starych, zaznaczenie zabytkowych podziałów poprzez: nasadzenia graniczne zieleni wysokiej i ogrodzenia,
  - ✓ zachowanie zasadniczych proporcji wysokościowych, kształtujących sylwetę całego zespołu oraz fragmentów (wnętrz, placów, dróg),
  - ✓ odtworzenie w terenie śladów lub fragmentów pozostałych po zabytkowych obiektach, tworzących strukturę zabytkowego układu lub zespołu wpisanych do rejestru zabytków,
  - ✓ restauracja (w miarę możliwości) oraz modernizacja techniczna obiektów zabytkowych oraz obiektów o lokalnej wartości kulturowej,
  - ✓ dążenie do rekonstrukcji lub odbudowy (z możliwością niewielkich zmian) fragmentów historycznej architektury i struktury przestrzennej (szczególnie ważnych dominant sylwetę i fragmentów ogrodzeń) oraz założeń wpisanych do rejestru zabytków,

- ✓ dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji ruralistycznej w zakresie sytuacji, skali, bryły, podziałów architektonicznych, proporcji powierzchni murów i otworów,
  - ✓ nadanie historycznemu obszarowi w obrębie głównej ulicy wiejskiej lub nawsia charakteru przestrzeni publicznej, wraz z wyznaczeniem ciągów pieszo-jezdných oraz terenów drogowych wiążących tę przestrzeń z pozostałymi fragmentami miejscowości,
  - ✓ określenie form zagospodarowania i wyposażenia przestrzeni publicznej uwzględniającego wysoką i niską zielenią uliczną, nawiązującej do alei przydrożnych, charakterystycznych dla ulic wiejskich,
  - ✓ usunięcie obiektów dysharmonizujących,
  - ✓ dążenie do lokalizacji obiektów usługowych zgodnie z tradycją nawsia, wykorzystanie samorzutnie tworzonych układów wsi placowo-ulicowych,
  - ✓ dopuszcza się korektę granic poszczególnych stref ochrony konserwatorskiej na etapie sporządzania miejscowych planów.
- Dla zachowanych ze względu na wartości historyczne, kompozycyjne i kulturowe układów i zespołów przestrzennych:
- ✓ ochrona struktury przestrzennej zespołu, zachowanie zasadniczych elementów historycznego rozplanowania,
  - ✓ dążenie do restauracji i modernizacji technicznej obiektów o wartościach kulturowych z dostosowaniem współczesnej funkcji do wartości zabytkowej zespołu i poszczególnych obiektów,
  - ✓ dostosowanie nowej zabudowy do historycznej kompozycji w zakresie skali i bryły zabudowy, z możliwością modyfikacji wysokości zabudowy, przy założeniu współlistnienia elementów kompozycji historycznej i współczesnej,
  - ✓ dążenie do usunięcia lub odpowiedniej przebudowy obiektów dysharmonizujących, zwłaszcza ograniczających prawidłową ekspozycję zespołów do bezwzględnego zachowania,
  - ✓ ewentualne zaznaczenie śladów nieistniejących fragmentów historycznej kompozycji przestrzennej,
  - ✓ ochrona starych cmentarzy z określeniem systemu ochrony (ogrodzenie, oznakowanie, ograniczenie zabudowy w bezpośrednim sąsiedztwie),
  - ✓ kontrola przekształceń zagrody wielobudynkowej i jednobudynkowej, z uwzględnieniem typu zagrody nieregularnej.
- Dla ochrony harmonii krajobrazowej w strefach ochrony ekspozycji krajobrazu przyrodniczo-kulturowego:
- ✓ świadome kształtowanie otoczenia krajobrazowego chronionych układów przestrzennych o wysokich walorach ekspozycyjnych,
  - ✓ restauracja (w miarę możliwości) zabytkowych elementów krajobrazu urządzonego, ewentualne częściowe ich odtworzenie,
  - ✓ konserwacja krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z historycznym założeniem ruralistycznym, dążenie do uwolnienia jego obszaru od elementów dysharmonizujących, do rekultywacji fragmentów zniszczonych, do wprowadzenia

- nowych elementów krajobrazowych, podnoszących estetyczne wartości tych terenów i podkreślających ich związek przestrzenny z historycznym założeniem ruralistycznym,
- ✓ zwiększenie udziału funkcji ogólnospołecznych, rekreacyjnych i reprezentacyjnych pod warunkiem należytego zabezpieczenia zabytkowych wartości tych terenów przed zniszczeniem lub zniekształceniem,
  - ✓ ograniczenie wysokości zabudowy w wyznaczonych w strefach ochrony harmonii krajobrazowej oraz przedpolach ekspozycji, aż do wykluczenia zabudowy w tych ostatnich,
  - ✓ ustalenie nieprzekraczalnych gabarytów zabudowy związanych z zespołem zabytkowym.

Dobór działań i zabiegów ochronnych oraz ustalenie ewentualnych ograniczeń w kształtowaniu zabudowy i zagospodarowania powinny być każdorazowo dostosowane do poszczególnych obiektów, zespołów i stref konserwatorskich w konsultacji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na etapie sporządzania dokumentów planistycznych. Zgodnie z art. 19 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustalenia Programu Opieki nad Zabytkami uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.2.4. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki znajduje się Muzeum Elektrycznej Kolei Dojazdowej oraz Galeria Instrumentów Folkowych. Ponadto, w odrestaurowanej w 2012 r. willi „Radogoszcz”, położonej przy ul. Sienkiewicza 31 w Grodzisku Mazowieckim działa Galeria Etnograficzna.

5.2.5. Zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę na gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodzisk Mazowiecki ujętych zostało 113 zabytków nieruchomości z terenu Gminy, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gminna Ewidencja Zabytków została opracowana w formie kart adresowych, zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub

wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2011, nr 113, poz. 661), zawierających następujące elementy:

- ✓ nazwę,
- ✓ czas powstania,
- ✓ miejscowość,
- ✓ adres,
- ✓ przynależność administracyjną,
- ✓ formy ochrony,
- ✓ opracowanie karty adresowe,
- ✓ fotografię.

Tabela nr 3: Zestawienie zabytków nieruchomych w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodzisk Mazowiecki

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Ulica i numer domu
1	Dwór	Adamowizna	90d
2	Park dworski	Adamowizna	90d
3	Willa (wraz z ogrodem, stawem oraz aleją dojazdową)	Adamowizna	90
4	Ogród (wraz ze stawem) oraz aleją dojazdową przy willi	Adamowizna	90
5	Dwór (pałac)	Chlebnia	50
6	Park dworski	Chlebnia	50
7	Kaplica podworska	Chlebnia	50
8	Zespół folwarczny*	Chlebnia	52
9	Biuro, mieszkanie ekonoma z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	48
10	Czworak z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	46
11	Kuźnia, magazyn mleka z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	52
12	Lodownia z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	50
13	Obora z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	52
14	Rządcówka z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	52
15	Stodoła z zespołu folwarcznego*	Chlebnia	52
16	Chałupa	Chlebnia	20
17	Park dworski	Dąbrówka	90
18	Budynek dworca kolejowego	Grodzisk Maz.	1-go Maja 4
19	Przystanek osobowy Grodzisk Mazowiecki z zespołu przystanków kolejowych i wiat na linii Grodziskiej	Grodzisk Maz.	1-go Maja 4
20	Kamienica	Grodzisk Maz.	1-go Maja 15
21	Willa Jana Haerberle'go na terenie Fabryki Tarcz Ściernych „Stoń”	Grodzisk Maz.	1-go Maja 22
22	Świetlica i stołówka szkolna	Grodzisk Maz.	3-go Maja 33
23	Dom	Grodzisk Maz.	3-go Maja 43
24	Dom	Grodzisk Maz.	3-go Maja 48

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Ulica i numer domu
25	Willa „Brzezinka”	Grodzisk Maz.	3-go Maja 49
26	Dom	Grodzisk Maz.	3-go Maja 51
27	Dom	Grodzisk Maz.	3-go Maja 62/64
28	Dom	Grodzisk Maz.	3-go Maja 74
29	Kamienica	Grodzisk Maz.	11-go Listopada 6
30	Kamienica	Grodzisk Maz.	11-go Listopada 12
31	Willa	Grodzisk Maz.	Bałtycka 31
32	Dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej	Grodzisk Maz.	Bartniaka
33	Budowla podziemna przy dworcu kolei warszawsko-wiedeńskiej	Grodzisk Maz.	Bartniaka
34	Dom	Grodzisk Maz.	Gimnazjalna 16
35	Kamienica	Grodzisk Maz.	Harcerska 22
36	Willa	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 6
37	Dom	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 7
38	Zakład wodolecznictwa dr Bojasińskiego	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 8b
39	Willa	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 9
40	Dom	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 12
41	Ogród przydomowy	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 12
42	Dom	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 12a
43	Kamienica	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 17
44	Willa „Karolina Nr 1”	Grodzisk Maz.	Kilińskiego 30
45	Willa „Niespodzianka”	Grodzisk Maz.	Kościuszki 12
46	Willa „Szarotka”	Grodzisk Maz.	Kościuszki 13
47	Dom	Grodzisk Maz.	Kościuszki 14
48	Dom	Grodzisk Maz.	Kościuszki 15
49	Willa „Orion”	Grodzisk Maz.	Kościuszki 23
50	Dom	Grodzisk Maz.	Kościuszki 27
51	Willa	Grodzisk Maz.	Kościuszki 28
52	Willa	Grodzisk Maz.	Kościuszki 30
53	Willa	Grodzisk Maz.	Kościuszki 34
54	Kamienica	Grodzisk Maz.	Kościuszki 35
55	Kamienica	Grodzisk Maz.	Kościuszki 39
56	Kamienica	Grodzisk Maz.	Kościuszki 43
57	Willa	Grodzisk Maz.	Montwiłła 26
58	Dom	Grodzisk Maz.	Nadarzyńska 34
59	Dom	Grodzisk Maz.	Nadarzyńska 79
60	Willa	Grodzisk Maz.	Nadarzyńska 85
61	Willa „Kaprys” z zespołu budowlanego willi	Grodzisk Maz.	Okólna 1
62	Park willi „Kaprys”, z zespołu budowlanego willi „Kaprys”	Grodzisk Maz.	Okólna 1

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Ulica i numer domu
63	Budynek gospodarczy z zespołu budowlanego willi „Kaprys”	Grodzisk Maz.	Okólna 1
64	Dom	Grodzisk Maz.	Okrężna 29
65	Dwór Skarbków	Grodzisk Maz.	Okulickiego 8
66	Dom	Grodzisk Maz.	Okulickiego 11
67	Park	Grodzisk Maz.	Okulickiego 11
68	Zakład Fizykoterapii	Grodzisk Maz.	Okulickiego 19
69	Willa Szonertów	Grodzisk Maz.	Okulickiego 21
70	Willa	Grodzisk Maz.	Parkowa 7
71	Willa	Grodzisk Maz.	Poniatowskiego 5
72	Cmentarz parafialny	Grodzisk Maz.	Radońska
73	Kamienica	Grodzisk Maz.	Sienkiewicza 20
74	Pałac	Grodzisk Maz.	Sienkiewicza 31
75	Kamienica	Grodzisk Maz.	Sienkiewicza 54
76	Willa „Kniaziew”	Grodzisk Maz.	Suwalska 15
77	Park	Grodzisk Maz.	Szczęсна 1
78	Willa	Grodzisk Maz.	Szczęсна 13
79	Dom (I)	Grodzisk Maz.	Szkolna 10
80	Dom (II)	Grodzisk Maz.	Szkolna 10
81	Dom (III)	Grodzisk Maz.	Szkolna 10
82	Dom wielorodzinny	Grodzisk Maz.	Traugutta 19
83	Willa	Grodzisk Maz.	Żeromskiego 2
84	Kamienica	Grodzisk Maz.	Plac Wolności 15
85	Kaplica św. Krzyża	Grodzisk Maz.	Plac Zygmunta Starego
86	Kościół par. św. Anny	Grodzisk Maz.	Plac Zygmunta Starego 2a
87	Brama Cmentarza Żydowskiego	Grodzisk Maz.	Żydowska
88	Cmentarz Żydowski	Grodzisk Maz.	Żydowska
89	Cmentarz ewangelicki	Grodzisk Maz.	Fabryczna/Żytia
90	Dwór z zespołu dworskiego*	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 20
91	Park z zespołu dworskiego	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 20
92	Kościół Zwiastowania NMP	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 12
93	Dzwonnica kościoła Zwiastowania NMP	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 12
94	Cmentarz przykościelny	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 12
95	Cmentarz przy par.p.w. Św. Michała Archanioła	Izdebno Kościelne	ks. Oziębłowskiego 3
96	Park podworski	Kłudno Stare	Kłudno Stare 46
97	Park podworski (wraz ze stawami i alejami dojazdowymi)	Kłudzienko	Kłudzienko 23
98	Park dworski	Kozery	Ukośna 4
99	Park dworski	Kraśnicza Wola	
100	Park dworski	Książenice	Parkowa 8

Lp.	Obiekt	Miejscowość	Ulica i numer domu
101	Dwór (pałac)	Opypy	Mazowiecka 163
102	Park krajobrazowy	Opypy	Mazowiecka 163
103	Park dworski	Odrano-Wola	Niedźwiedzia 6
104	Dwór z zespołu dworskiego	Radonie	Widokowa 40
105	Park z zespołu dworskiego	Radonie	Widokowa 40
106	Stajnia	Radonie	Widokowa 40
107	Chałupa	Zabłotnia	16
108	Park dworski	Zabłotnia	
109	Dwór	Żuków	Żuków 1a
110	Park krajobrazowy	Żuków	Żuków 1a
111	Kościół p.w. Przemienienia Pańskiego (wraz z otaczającym drzewostanem)	Żuków	Żuków 39
112	Dzwonnica przy kościele p.w. Przemienienia Pańskiego	Żuków	Żuków 39
113	Cmentarz przy parafii p.w. Przemienienia Pańskiego (wraz ze starodrzewem)	Żuków	

Analiza gminnej ewidencji zabytków wskazuje na to, że najczęściej obiektów zabytkowych znajduje się w miejscowości Grodzisk Mazowiecki (70 obiektów) oraz Chlebnia (12 obiektów), najmniej zaś w miejscowościach: Dąbrówka, Kłudno Stare, Kłudzienko, Kozery Nowe, Makówka, Marynin, Natolin, Putka oraz Stare (po 1 obiekcie).

Spośród obiektów zabytkowych, na szczególną uwagę zasługują, posiadające szczególne walory zabytkowe, zespoły dworsko-parkowe w Grodzisku Mazowieckim, Adamowiźnie, Chlebni, Izdebnie Kościelnym, Opypach, Radoniach i Żukowie, a także kościoły w Żukowie, Izdebnie Kościelnym i Grodzisku Mazowieckim oraz kapliczki i krzyże przydrożne w Chlebni, Grodzisku Mazowieckim i Książenicach.

Obiekty zabytkowe znajdujące się na terenie gminy Grodzisk Mazowiecki są podstawą dla rozwoju turystyki na obszarze gminy. Stanowią one bowiem świadectwo rozwoju kulturalnego gminy i jednocześnie świadczą o jej historii.

5.2.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Wszystkie zabytki wyszczególnione w ewidencji zabytków stanowią niezwykle cenne elementy związane z historią Gminy Grodzisk Mazowiecki i jako takie mają dla gminy bardzo duże znaczenie. Wśród nich można jednak wyróżnić obiekty, które z uwagi na wysokie walory zabytkowe przedstawiają szczególną wartość dla Gminy.

Charakterystyczne dla obszaru Gminy Grodzisk Mazowiecki są zespoły dworsko-parkowe, które mają szczególne znaczenie dla gminy. Należy tu wymienić zespoły dworsko-pałacowe w Grodzisku Mazowieckim, Adamowiźnie, Chlebni, Izdebnie Kościelnym, Opypach, Radoniach oraz Żukowie.

Do najcenniejszych zabytków sakralnych gminy należą: drewniany kościół p.w. Przemienienia Pańskiego w Żukowie wraz z wyposażeniem, kościół p.w. Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Izdebnie Kościelnym wraz z wyposażeniem oraz kościół p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim, a także kapliczki i krzyże przydrożne w Chlebni, Grodzisku Mazowieckim i Książenicach.

Do zabytków wyróżniających gminę należą dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej oraz dworzec kolejowy. Pozostałością po czasach, w których Grodzisk Mazowiecki pełnił funkcje ośrodka letniskowego są wille i budynki zakładu wodoleczniczego doktora Bojasińskiego.

Jako cenny uznaje się układ urbanistyczny miasta Grodzisk Mazowiecki, a także układ ruralistyczny Izdebna Kościelnego oraz grodzisko „Szwedzkie Góry” w Chlebni.

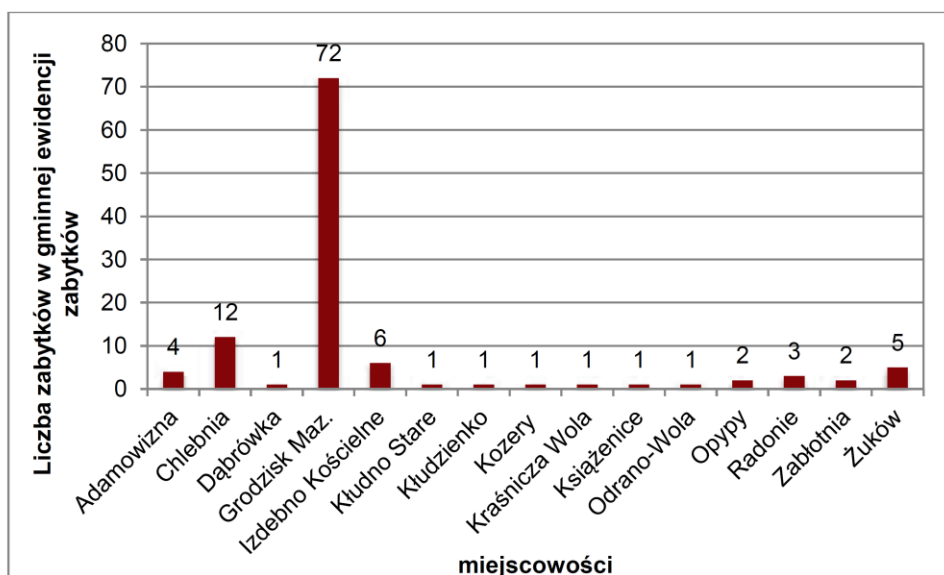

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki

Założeniem opracowania *Programu opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* jest poprawa stanu zasobów dziedzictwa kulturowego gminy poprzez określenie działań edukacyjnych kierowanych do mieszkańców gminy, organizacyjnych i finansowych kierowanych na elementy dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnienie w świadomości społeczeństwa gminy potrzeb i zasad ochrony środowiska kulturowego.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Grodzisk Mazowiecki znajduje się 45 obiektów wpisanych jest do rejestru zabytków nieruchomości oraz 68 zabytków objętych wojewódzką ewidencją zabytków (wykres nr 1).

Wykres nr 1 Liczba zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków z poszczególnych miejscowości Gminy

65% spośród zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków jest zachowanych w dobrym lub bardzo dobrym stanie, a 19% jest w złym lub bardzo złym stanie.

W strukturze własności zabytków przeważa własność prywatna. Zgodnie z art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, działania w zakresie opieki nad zabytkiem sprawowane są przez jego właściciela lub posiadacza.

Analiza SWOT w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki została przedstawiona w tabeli nr 4.

Tabela nr 4: Analiza SWOT w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ❑ Zróżnicowanie terenu pod względem geomorfologicznym, przyrodniczym i krajobrazowym, w tym parki podworskie. ❑ Położenie w bliskim sąsiedztwie Warszawy i Łodzi. ❑ Dostępność dużych ośrodków akademickich. ❑ Bliskość autostrady A2. ❑ Liczne szlaki drogowe. ❑ Korzystne warunki dla rozwoju turystyki. ❑ Obiekty wartościowe kulturowo i zabytkowa zabudowa na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki. ❑ Miejscowości o długiej historii. ❑ Wsie o tradycyjnej zabudowie. ❑ Imprezy kulturalne i działające Centrum Kultury Gminy Grodzisk Mazowiecki. ❑ Organizacja festynów i imprez. ❑ Poczucie historycznego przywiązania mieszkańców do miasta oraz ziemi grodziskiej. ❑ Inicjatywy Gminy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. ❑ Doświadczenie w pozyskiwaniu środków zewnętrznych. ❑ Willa Radogoszcz Galeria Etnograficzna jako miejsce gromadzenia dokumentów dotyczących Ziemi Grodziskiej i ich popularyzacji. 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Silna konkurencja na rynku turystyki w regionie, w szczególności wynikająca z bliskości Warszawy. ❑ Braki w edukacji dotyczącej dziedzictwa kulturowego Gminy. ❑ Niedostateczna świadomość wśród mieszkańców wartości zasobów kulturowych i konieczności ich ochrony. ❑ Niewystarczające oznakowanie miejsc atrakcyjnych turystycznie, w tym brak oznakowania obiektów zabytkowych. ❑ Zły stan techniczny wielu zabytków. ❑ Nieużytkowanie lub niewłaściwe użytkowanie zabytków. ❑ Samowolne działania przy zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich. ❑ Nieuregulowana własność obiektów zabytkowych. ❑ Brak możliwości zwiedzania zabytków, będących własnością prywatną. ❑ Niewystarczające nakłady finansowe na ochronę i opiekę nad zabytkami. ❑ Niedostateczna liczba publikacji na temat dziedzictwa kulturowego Gminy Grodzisk Mazowiecki. ❑ Brak systemu informacji o dziedzictwie kulturowym regionu. ❑ Mała aktywność społeczna mieszkańców w dziedzinie opieki nad zabytkami.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> ❑ Prezentacja dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu technik informatycznych oraz ich publikacja w Internecie. ❑ Uwzględnienie potrzeb ochrony zabytków w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. ❑ Możliwość pozyskania środków z funduszy Unii Europejskiej oraz innych mechanizmów zewnętrznych. 	<ul style="list-style-type: none"> ❑ Planowane zmniejszenie liczby lekcji historii w ramach edukacji szkolnej. ❑ Wzrastające zadłużenie budżetu państwa, mogące doprowadzić do znacznego zmniejszenia nakładów na ochronę dziedzictwa kulturowego. ❑ Konieczność prefinansowania projektów unijnych. ❑ Brak skutecznych procedur administracyjnych zapobiegających dewastacji i wyburzeniom zabytków.

-
- Postulowane utworzenie parku kulturowego w Chlebni.
  - Trendy i tendencje w turystyce - rosnąca aktywność turystyczna, wzrost zainteresowania Europą Środkową i Wschodnią jako celem podróży.
  - Pozytywne tendencje w sferze społecznej dotyczące akceptacji ochrony dziedzictwa kulturowego, w szczególności opieki nad zabytkami.
  - Wzrost wartości zabytku i tradycji lokalnych jako produktu turystycznego.
  - Uzależnienie finansowania prac prowadzonych przy obiektach zabytkowych od ich publicznego udostępnienia zwiedzającym.
  - Planowana budowa Parku Rozrywki jako element przyciągający zainteresowanie potencjalnych turystów.
  - Przebiegający przez południową część gminy niebieski szlak turystyczny „Śladami Chełmońskiego”.
  - Pogorszący się stan zabudowy zabytkowego centrum miasta, co w konsekwencji czyni je obszarem zdegradowanym, nieatrakcyjnym zarówno dla mieszkańców, jak też potencjalnych inwestorów.
  - Konflikt pomiędzy presją urbanizacji a koniecznością ochrony środowiska naturalnego i kulturowego.
  - Emigracja młodzieży z obszarów wiejskich.
-

7. Cele i planowane działania w zakresie opieki nad zabytkami

7.1. Priorytety w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki

Zadania dla samorządu lokalnego w zakresie opieki nad zabytkami zostały opracowane na podstawie analiz dokumentów programowych wyższego szczebla, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki oraz na podstawie analizy szans i zagrożeń występujących w otoczeniu oraz mocnych i słabych stron gminy. Zdefiniowano następujące priorytety działań w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki:

- Uwzględnienie dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju.
- Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego.
- Dokumentacja, promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy.

Zasadnym jest wykorzystanie potencjału krajobrazowo-kulturowego do promocji Gminy Grodzisk Mazowiecki oraz popularyzacji zabytków poprzez m.in. rozwój bazy turystycznej, organizowanie imprez kulturalnych.

7.2. Kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami

Opieka nad zabytkami stanowi jeden z obszarów działania dla władz lokalnych. Jako kierunki działań realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki w latach 2017-2020* w ramach przyjętych priorytetów uznano:

- Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków,
- Opracowanie kompletnej ewidencji zabytków archeologicznych,
- Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji.
- Ochronę i odnowę obiektów zabytkowych.
- Promocję i popularyzację dziedzictwa kulturowego.
- Edukację w zakresie ochrony dóbr kultury.
- Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego.

Okres, na który opracowany został niniejszy *Program*, podzielono na dwa etapy. Pierwszy etap obejmuje okres 2017-2018, a drugi – lata 2019-2020. Planowany zakres działań i harmonogram realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* został przedstawiony w tabeli nr 5. Należy mieć na uwadze, że wskazane działania mogą podlegać modyfikacjom i rozszerzeniu w miarę realizacji *Programu*. Zgodnie z art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, działania w zakresie opieki nad zabytkiem sprawowane są przez jego właściciela lub posiadacza.

Tabela nr 5: Zakres i harmonogram działań w zakresie opieki nad zabytkami

Lp.	Cel	Nr	Działania	Okres realizacji	
				Etap I	Etap II
1	Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	1.1	Uzupełnienie bazy obiektów zabytków o listę zabytków ruchomych i archeologicznych, wpisanych do rejestru zabytków.		
		1.2	Pozyskanie aktualnej listy zabytków archeologicznych oraz opracowanie dla tych zabytków kart adresowych.		
		1.3	Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków w formie elektronicznej (w tym wyłączenie z ewidencji wojewódzkiej obiektów nieistniejących).		
2	Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji	2.1	Podjęcie działań mających na celu uporządkowanie ładu przestrzennego, w tym w szczególności mających na celu uczynienie struktury przestrzennej miasta oraz porządkowanie zabudowy na obszarach podmiejskich.		
		2.2	Przestrzeganie zakazów i nakazów obowiązujących w strefach ochrony wyznaczonych w <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki</i> i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego Gminy Grodzisk Mazowiecki, w szczególności dotyczących wyeksponowania dominant architektonicznych w postaci kościołów w Grodzisku Mazowieckim, Izdebnie Kościelnym i Żukowie, wyeksponowania pozostałych zabytków nieruchomości oraz zapisów dotyczących strefy ochrony krajobrazu dotyczącymi zespołu Dworu Skarbków.		
3	Ochrona i odnowa obiektów zabytkowych	3.1	Przegląd stanu zachowania obiektów w celu określenia działań niezbędnych do podjęcia.		
		3.2	Wykonanie niezbędnych badań, w tym konserwatorskich w odniesieniu do obiektów zabytkowych.		
		3.3	Sukcesywna rewaloryzacja obiektów wpisanych do rejestru oraz włączonych do wojewódzkiej ewidencji zabytków, stanowiących własność Gminy, w szczególności rewitalizacja dworu Chełmońskiego i parku w Adamowiznie, a także Zakładu Wodolecznictwa doktora Bojasińskiego.		
		3.4	Odnowa kapliczek przydrożnych z terenu Gminy.		

Lp.	Cel	Nr	Działania	Okres realizacji			
				Etap I	Etap II		
		3.5	Ochrona zabytków ruchomych, w tym w szczególności podjęcie starań o wpisanie do rejestru zabytków wyposażenie kościoła p.w. św. Anny w Grodzisku Mazowieckim.				
		3.6	Utworzenie parku kulturowego w Chlebni i ochrona grodziska „Szwedzkie Góry”.				
		3.7	Podjęcie starań o włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków układu urbanistycznego Grodziska Mazowieckiego oraz układów ruralistycznych wsi: Żuków i Izdebnokościelne, oraz ich ochrona i rewitalizacja.				
		3.8	Objęcie ochroną terenów wokół willi przy ul. Szczęsnej.				
		3.9	Rewitalizacja ul. 11 Listopada i Sienkiewicza w Grodzisku Mazowieckim oraz zabytkowych willi położonych przy ul. Kilińskiego i Kościuszki.				
		3.10	Opracowanie zasad udostępniania obiektów zabytkowych w celach turystycznych.				
		4	Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego	4.1	Przegląd istniejącego systemu oznakowania zabytków na terenie gminy.		
				4.2	Uzupełnienie oznakowania zabytków na terenie gminy: tablice, plansze, mapy.		
				4.3	Zaprojektowanie i realizacja nowych tras turystycznych, biegnących przez teren Gminy Grodzisk Mazowiecki, w szczególności związanych z Józefem Chełmońskim i rodziną Chełmońskich, także we współpracy z gminami sąsiednimi.		
				4.4	Podjęcie współpracy z sąsiednimi samorządami w celu stworzenia szlaku kościołów drewnianych i kapliczek przydrożnych.		
4.5	Opracowanie i publikacja materiałów informacyjnych o zabytkach Gminy Grodzisk Mazowiecki, w tym w szczególności wykorzystanie willi Radogoszcz oraz Centrum Kultury jako miejsca wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym Gminy Grodzisk Mazowiecki.						
4.6	Organizowanie w Parku Skarbków koncertów plenerowych z udziałem uczniów Państwowej Szkoły Muzycznej.						

Lp.	Cel	Nr	Działania	Okres realizacji	
				Etap I	Etap II
		4.7	Wspieranie i promocja wydarzeń realizowanych w zabytkowych obiektach, w szczególności w willi Radogoszcz, w dworze i parku Skarbków.		
		4.8	Organizacja imprez masowych w celu promocji Gminy i jej dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, w tym w szczególności w okolicach zrewitalizowanych Stawów Goliana oraz planowanych do rewitalizacji Stawów Walczewskiego.		
		4.9	Prowadzenie i aktualizacja na stronie internetowej gminy zakładki o zabytkach oraz zaimplementowanie warstwy geoinformatycznej do budowanego systemu informacji przestrzennej Gminy Grodzisk Mazowiecki, w tym w szczególności umieszczenie danych nt. aktualnej gminnej ewidencji zabytków.		
5	Edukacja w zakresie ochrony dóbr kultury	5.1	Realizacja programu willi Radogoszcz pn. „Historia od nowa” i włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych i gimnazjach prowadzonych przez gminę, w tym w szczególności działania edukacyjne skierowane do nauczycieli i dotyczące dziedzictwa kulturowego i tożsamości regionalnej.		
		5.2	Prezentacja historii gminy i jej zabytków w formie cyklicznej w lokalnej prasie		
		5.3	Organizowanie przez willę Radogoszcz konkursów dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy.		
		5.4	Wzmocnienie roli willi Radogoszcz jako centrum wiedzy i działalności związanej z historią regionu.		
		5.5	Prowadzenie szkoleń dla radnych, urzędników, właścicieli i użytkowników zabytków, organizacji pozarządowych w zakresie opieki nad zabytkami.		
		5.6	Kształcenie animatorów kultury.		
6	Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego	6.1	Propagowanie działań na rzecz społecznej opieki nad zabytkami.		
		6.2	Gromadzenie materiałów archiwalnych (stare zdjęcia, mapy, publikacje, studia, itp.) dotyczących Gminy Grodzisk Mazowiecki.		
		6.3	Wspieranie rozwoju agroturystyki.		

Lp.	Cel	Nr	Działania	Okres realizacji	
				Etap I	Etap II
		6.4	Wspieranie rozwoju turystyki, w tym tworzenie, organizację i promocję szlaków turystycznych oraz budowa ścieżek rowerowych.		

Konsekwentnie prowadzona i długofalowa polityka Gminy Grodzisk Mazowiecki w zakresie opieki nad zabytkami oraz realizacja niniejszego *Programu* stanowią szansę na ocalenie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. Inwestycje zmierzające do poprawy stanu technicznego obiektów i zespołów zabytkowych, ich przystosowanie do świadczenia nowych funkcji powinno się odbywać na zasadzie poszanowania istniejących wartości zabytkowych i dążenia do zachowania w jak największym stopniu oryginału, ewentualnie wkomponowaniu nowych elementów w sposób współgrający z zabytkiem.

8. Instrumentarium realizacji *Programu*

Realizacja *Programu* będzie się odbywała poprzez wskazane zadania gminy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawowe instrumenty realizacji *Programu* są następujące:

- **Instrumenty prawne**, wynikające z przepisów ustawowych, w szczególności dotyczących zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków cennych obiektów będących własnością gminy, a także wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- **Instrumenty finansowe**, w tym w szczególności polegające na finansowaniu prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych.
- **Instrumenty koordynacji**, m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w *Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015*, *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego*, *Strategii rozwoju powiatu grodziskiego na lata 2014-2020*, *Strategii Rozwoju Gminy Grodzisk Mazowiecki 2014-2024*, *Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki*, *Planu Odnowy Miejscowości Książenice na lata 2011-2018*, *Planu Odnowy Miejscowości Adamowizna na lata 2008-2018* oraz *Planu Odnowy Miejscowości Chlebnia na lata 2011-2018*.
- **Instrumenty społeczne**, poprzez działania edukacyjne i promocyjne, współdziałanie z lokalnymi organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami, np. poprzez rozwój agroturystyki czy organizowanie zajęć w willi „Radogoszcz”.
- **Instrumenty kontrolne**, poprzez aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania zabytków.

9. Monitoring procesu realizacji Programu

Monitoring realizacji Programu pozwoli na bieżącą analizę oraz kontrolę zgodności założonego harmonogramu realizacji z faktycznymi działaniami podejmowanymi przez właścicieli poszczególnych obiektów zabytkowych. Za monitorowanie realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki odpowiada Burmistrz Miasta Grodzisk Mazowiecki. Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Burmistrz Miasta Grodzisk Mazowiecki powinien co 2 lata sporządzać sprawozdanie z realizacji Programu. Sprawozdania te powinny zostać przedstawione Radzie Miejskiej. W celu efektywnego monitorowania przyjęto wskaźniki służące ocenie wdrażania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020.

Tabela nr 6: Wskaźniki oceny wdrażania Programu

Lp.	Cel	Proponowane wskaźniki
1	Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie bazy danych	1. Liczba zaktualizowanych kart ewidencyjnych.
2	Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji	1. Liczba obiektów uwzględnionych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. 2. Liczba zaobserwowanych nieprawidłowości w realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.
3	Ochrona i odnowa obiektów zabytkowych	1. Liczba obiektów objętych przeglądem. 2. Liczba obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, które podlegały przeglądowi. 3. Liczba obiektów, dla których pozyskano zewnętrzne źródła finansowania. 4. Poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i odnowę obiektów zabytkowych. 5. Nakłady na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego na jednego mieszkańca.
4	Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego	1. Liczba uzupełnień w oznakowaniu zabytków (tablice, plansze, mapy). 2. Liczba oznakowanych tras turystycznych. 3. Liczba publikacji popularyzujących wiedzę o zabytkach gminy
5	Edukacja w zakresie ochrony dóbr kultury	1. Liczba zajęć szkolnych przeprowadzonych w szkołach podstawowych i gimnazjach w ciągu roku. 2. Liczba artykułów dotyczących historii gminy i jej zabytków zamieszczonych w lokalnej prasie.
6	Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego	1. Liczba organizacji społecznych współpracujących z Urzędem Miasta dla ochrony środowiska kulturowego. 2. Liczba zgromadzonych materiałów archiwalnych dotyczących Gminy Grodzisk Mazowiecki.

Ponadto w 2020 r. rozpoczęte zostaną przygotowania do opracowania i przyjęcia Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2021-2024.

10. Potencjalne źródła finansowania realizacji Programu

Zapisy art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określają zasady finansowania opieki nad zabytkami. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności użytkownia wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.

10.1. Finansowanie przez gminę zadań z zakresu opieki nad zabytkami

W tabeli nr 7 przedstawiono szacowane koszty realizacji Programu w latach 2017-2020. Uwzględniono działania w zakresie opieki nad zabytkami do zaplanowania przez Gminę Grodzisk Mazowiecki.

Tabela nr 7: Szacunkowe koszty realizacji Programu w latach 2017-2020

Lp	Zadanie	Szacowane koszty				
		2017	2018	2019	2020	razem
1	Prowadzenie GEZ w formie kart adresowych oraz bazy danych	10 000	-	-	-	10 000
2	Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego	8 000	8 000	8 000	8 000	32 000
3	Edukacja w zakresie ochrony dóbr kultury	5 000	5 000	5 000	5 000	20 000
4	Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego	2 000	2 000	2 000	2 000	8 000
razem		25 000	15 000	15 000	15 000	70 000

Szacunki nie uwzględniają wykonania niezbędnych badań i prac, w tym konserwatorskich w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

10.2. Dostępne źródła finansowania

Środki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁸³

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2017

W ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2017 realizowane będą następujące **programy z zakresu dziedzictwa kulturowego**:

- **„Kolekcje muzealne”**, którego celem jest wspieranie działalności muzeów poprzez tworzenie oraz systematyczne wzbogacanie zbiorów i kolekcji o randze narodowej i regionalnej. Programem objęte są działania mające na celu zakup obiektu lub kolekcji do zbiorów muzeum. Nie obejmuje on jednak zakupu obiektów i kolekcji sztuki współczesnej. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się państwowe i samorządowe instytucje kultury, będące muzeami wpisanymi do Państwowego Rejestru Muzeów.

Minimalna kwota dofinansowania wynosi 25.000 zł, natomiast kwota maksymalna to 250.000 zł. Dofinansowanie może stanowić maksymalnie 80% środków w budżecie realizowanego zadania.

- **„Wspieranie działań muzealnych”** ma za zadanie wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami oraz prezentacji zbiorów w postaci projektów wystawienniczych i wydawniczych. W ramach programu wspierane są:
  - ✓ organizacja czasowych wystaw muzealnych,
  - ✓ modernizacja stałych wystaw muzealnych,
  - ✓ tworzenie stałych wystaw muzealnych,
  - ✓ publikacja katalogów do wystaw bądź zbiorów muzealnych,
  - ✓ konserwacja zbiorów,
  - ✓ wyposażanie pracowni konserwatorskich.

Beneficjentami programu mogą być samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorząd u terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Wkład własny wynosi minimum 20%. Minimalna kwota wnioskowana wynosi 40.000 zł. Maksymalne kwoty wynoszą: 200.000 zł dla beneficjentów, których kwota dofinansowania nie przekracza 80% wartości projektu oraz 400.000 zł dla projektów, w których kwota dofinansowania nie przekracza 50%.

- **„Kultura ludowa i tradycyjna”** ma na celu wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim, zarówno w obszarach miejskich jak i wiejskich. W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań badawczo-dokumentacyjnych, edukacyjnych i popularyzatorskich oraz zadań „mistrz tradycji”.

Beneficjentami programu mogą być samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorząd u terytorialnego),

⁸³ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://mkidn.gov.pl/>.

organizacje pozarządowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, a także kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Minimalna kwota dofinansowania wynosi 12.000 zł dla zadań „mistrz tradycji” oraz 20.000 zł dla pozostałych zadań. Maksymalne kwoty wynoszą 20.000 zł dla zadań „mistrz tradycji” oraz 250.000 zł dla pozostałych zadań. Kwota dofinansowania nie może przekraczać 80% budżetu. W przypadku zadań „mistrz tradycji” maksymalny poziom dotacji wynosi 100% budżetu zadania.

- **„Ochrona zabytków”** ma na celu ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Beneficjentami tego programu mogą być osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki organizacyjne będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

Minimalna kwota dotacji wynosi 25.000 zł. Dofinansowanie może być udzielone maksymalnie do 50% nakładów koniecznych do poniesienia na realizację zadania.

- **„Ochrona zabytków archeologicznych”** ma na celu ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, takich jak rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikacja wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz zadań obejmujących opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Beneficjentami programu mogą być samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie oraz podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dofinansowania wynosi 30.000 zł, maksymalna kwota 200.000 zł. Kwota dofinansowania nie może przekraczać 80% budżetu.

- **„Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”** ma na celu poprawę stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie działań obejmujących rewaloryzację, prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach polskich i zabytkowych cmentarzach oraz grobach polskich poza granicami kraju, dokumentowanie utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych, pomoc instytucjom

stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie, propagowanie wiedzy o polskim dziedzictwie kulturowym za granicą.

Beneficjentami programu mogą być państwowe instytucje kultury, samorządowe instytucje kultury, archiwa państwowe, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Minimalna kwota dofinansowania wynosi 10.000 zł, natomiast kwota maksymalna uzależniona jest od rodzaju zadania i wynosi od 200.000 zł do 600.000 zł. Kwota dofinansowania nie może przekraczać 80% budżetu zadania.

- **„Miejsca Pamięci Narodowej za Granicą”** ma na celu zapewnienie godnego miejsca spoczynku naszym poległym i pomordowanym oraz opiekę nad miejscami pochówku znajdującymi się poza granicami kraju. Dofinansowanie przewidziane jest dla państwowych instytucji kultury, samorządowych instytucji kultury, organizacji pozarządowych, fundacji ustanowionych przez Skarb Państwa, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań obejmujących badania naukowe i dokumentowanie miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych oraz popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o miejscach i osobach ważnych dla Pamięci Narodowej poza krajem, ich znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. Program obejmuje również zadania polegające na prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu ważnym dla Pamięci Narodowej, zabezpieczenie i utrzymanie miejsca pamięci i jego otoczenia w jak najlepszym stanie oraz upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych ważnych dla polskiej Pamięci Narodowej.

Minimalna kwota dotacji wynosi 5.000 zł, natomiast maksymalna od 100.000 zł do 800.000 zł. w zależności od rodzaju zadania. Dofinansowanie może być udzielone maksymalnie do 80% nakładów koniecznych do poniesienia na realizację zadania.

- **„Badanie polskich strat wojennych”** ma na celu wsparcie działalności instytucji w kwestii badań proveniencyjnych odnośnie strat wojennych poniesionych w zakresie zbiorów artystycznych. Z dofinansowania skorzystać mogą państwowe i samorządowe instytucje kultury, w tym muzea wpisane do Państwowego Rejestru Muzeów oraz biblioteki posiadające zbiory artystyczne.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie zadań obejmujących kwerendy krajowe i zagraniczne, digitalizację zasobów własnych w zakresie strat wojennych, digitalizację lub pozyskanie cyfrowych kopii źródeł z instytucji krajowych lub zagranicznych oraz publikacje książkowe z zakresu strat wojennych.

Minimalna kwota dotacji wynosi 5.000 zł, natomiast maksymalna od 50.000 zł do 100.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 80% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.

W ramach programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2017 realizowane będą następujące **programy z zakresu twórczości artystycznej i edukacji kulturalnej**:

- **„Muzyka”** ma na celu wspieranie najwartościowszych zjawisk i trendów w polskiej i światowej kulturze muzycznej. Celem programu jest zarówno wspieranie przedsięwzięć kultywujących tradycję i najwybitniejsze osiągnięcia wielowiekowego dziedzictwa polskiej i światowej kultury muzycznej, jak i projektów skoncentrowanych na kreowaniu nowych wartości i poszukiwaniu oryginalnych środków ekspresji artystycznej. Program skierowany jest do najbardziej znaczących projektów o co najmniej ogólnopolskim zasięgu.

Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 50.000 zł (10.000 zł w przypadku publikacji książki). Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 300.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 1.500.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%. W przypadku publikacji książkowych maksymalna kwota dotacji wynosi 50.000 zł.

- **„Zamówienia kompozytorskie”** ma na celu wspieranie współczesnej twórczości muzycznej poprzez zamawianie nowych dzieł oraz stworzenie dogodnych warunków dla ich stałej obecności w przestrzeni publicznej. Zasadniczym zadaniem programu jest zwiększenie roli muzyki najnowszej jako istotnego medium komunikacji społecznej oraz wpisanie dzieł współczesnych w proces przemian, którym podlega współczesna kultura.

Beneficjentami programu mogą być: państwowe instytucje kultury, samorządowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, uczelnie artystyczne, publiczne szkoły artystyczne, niepubliczne szkoły artystyczne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 10.000 zł, natomiast maksymalna wynosi do 224.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 80% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.

- **„Nowowiejski 2017”** ma na celu wsparcie przedsięwzięć artystycznych, naukowych, edukacyjnych, dokumentacyjnych oraz popularyzatorskich związanych z postacią i twórczością Nowowiejskiego w kontekście muzyki, historii i kultury przełomu XIX i XX oraz pierwszej połowy XX wieku.

Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, uczelnie artystyczne, publiczne szkoły artystyczne, niepubliczne szkoły artystyczne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 5.000 zł, natomiast maksymalna wynosi do 75.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 80% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.

- **„Teatr i taniec”** ma na celu wspieranie najbardziej wartościowych zjawisk i trendów we współczesnym teatrze i tańcu. Wspierane będą zarówno przedsięwzięcia kultywujące tradycję, jak i projekty nastawione na kreowanie nowych wartości.
Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Minimalna kwota dotacji wynosi 50.000 zł (10.000 zł w przypadku publikacji książki). Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 300.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 1.000.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%. W przypadku publikacji książkowych maksymalna kwota dotacji wynosi 50.000 zł.
- **„Sztuki wizualne”** ma na celu wspieranie najwartościowszych zjawisk w polskiej sztuce współczesnej po 1945 roku oraz popularyzację najciekawszych zjawisk z tego okresu.
Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Minimalna kwota dotacji wynosi 35.000 zł. Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 300.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 500.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%.
- **„Narodowe kolekcje sztuki współczesnej”** ma na celu tworzenie i rozwój reprezentatywnych międzynarodowych kolekcji sztuki współczesnej o randze zbiorów narodowych. Program skierowany jest wyłącznie do instytucji będących muzeami sztuki nowoczesnej i współczesnej.
Minimalna kwota dotacji wynosi 1.000.000 zł, natomiast maksymalna wynosi 4.000.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 85% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.
- **„Regionalne kolekcje sztuki współczesnej”** ma na celu wspieranie polskiego systemu wystawienniczego poprzez rozbudowę już istniejących wartościowych regionalnych kolekcji sztuki współczesnej.
Beneficjentami programu mogą być: państwowe instytucje kultury, samorządowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe.
Minimalna kwota dotacji wynosi 50.000 zł, natomiast maksymalna wynosi 200.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 85% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.
- **„Film”** ma na celu promowanie wiedzy na temat osiągnięć kinematografii, jej roli we współczesnej kulturze, a także wsparcie dla działań sprzyjających rozwojowi kultury filmowej i upowszechniających ambitny, niekomercyjny repertuar filmowy.
Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 20.000 zł. Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 200.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 600.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%.

- **„Wydarzenia artystyczne dla dzieci i młodzieży”** ma na celu wspieranie wartościowych i w pełni profesjonalnych wydarzeń artystycznych powstających z myślą o dzieciach i młodzieży do 18 roku życia.

Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 30.000 zł. Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 150.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 500.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%.

- **„Edukacja artystyczna”** ma na celu podnoszenie poziomu polskiej edukacji artystycznej poprzez wsparcie najciekawszych projektów, skierowanych do uczniów, studentów oraz absolwentów szkół i uczelni artystycznych.

Beneficjentami programu mogą być: uczelnie artystyczne, publiczne i niepubliczne szkoły artystyczne, jednostki samorządu terytorialnego, podmioty będące organami prowadzącymi niepubliczne szkoły artystyczne, organizacje pozarządowe, samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), placówki doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych.

Minimalna kwota dotacji wynosi 30.000 zł, natomiast maksymalna wynosi 300.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 80% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.

- **„Edukacja kulturalna”** ma na celu wspieranie zadań z zakresu edukacji kulturalnej. Wsparcie będzie kierowane do projektów obejmujących działania edukacyjno-animacyjne, stymulujące kreatywność i aktywizujące twórczo uczestników reprezentujących wszystkie grupy wiekowe i społeczne.

Beneficjentami programu mogą być: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego), organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 30.000 zł. Maksymalna kwota dofinansowania wynosi 150.000 zł dla zadań, dla których dotacja stanowi do 80% oraz 500.000 zł dla zadań, dla których dotacja nie przekracza 50%.

- **„Kultura dostępna”** ma na celu wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej.

Beneficjentami programu mogą być: państwowe instytucje kultury, samorządowe instytucje kultury, uczelnie artystyczne, publiczne szkoły artystyczne, niepubliczne szkoły artystyczne, jednostki samorządu terytorialnego, podmioty będące organami prowadzącymi niepubliczne szkoły artystyczne, organizacje pozarządowe, kościoły i

związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota dotacji wynosi 5.000 zł, natomiast maksymalna wynosi 150.000 zł. Dofinansowanie nie może przekroczyć 80% nakładów uwzględnionych w budżecie zadania.

Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na pokrycie tzw. wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o współfinansowanie w ramach programów europejskich. Katalog działań realizujących cele programu, obejmuje zarówno działania inwestycyjne, jak i tzw. projekty „miękkie”, realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne. W zakresie projektów inwestycyjnych preferowane będą zamierzenia kompleksowe i gwarantujące zwiększenie dostępu do kultury. Dofinansowanie w ramach programu otrzymać mogą także projekty o znacznie mniejszym zasięgu, lecz ważne dla lokalnych społeczności. Preferowane będą zadania, których realizacja wpływa w sposób znaczący na dostępność do kultury na danym obszarze, jak również angażujące różnorodne grupy społeczne. W odniesieniu do projektów „miękkich” preferowane będą projekty wspierające międzynarodową współpracę artystów, jak również projekty służące budowie kompetencji i konkurencyjności sektora kultury oraz projekty mające na celu zwiększenie dostępu do kultury.

W ramach programu można ubiegać się o promesę ministra na dofinansowanie wkładu własnego, dla zadań niekomercyjnych:

- które ubiegają się o dofinansowania w ramach następujących programów:
  - ✓ 16 Regionalnych Programów Operacyjnych 2014-2020,
  - ✓ Programu Rozwój Obszarów Wiejskich 2014-2020,
  - ✓ Programu Kreatywna Europa,
  - ✓ Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej
- które w całości są zgodne z wymogami programów europejskich,
- w przypadku których nie zawarto jeszcze wiążącej umowy na dofinansowanie w ramach jednego z programów europejskich,
- których zakres dotyczy:
  - ✓ ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego,
  - ✓ budowy nowych obiektów, rozbudowy, przebudowy, remontu infrastruktury kultury oraz infrastruktury szkolnictwa artystycznego,
  - ✓ realizacji międzynarodowych przedsięwzięć kulturalnych,
  - ✓ rozwoju społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie kultury,
  - ✓ rozwoju zasobów ludzkich oraz podnoszenie poziomu wykształcenia społeczeństwa.

O promesę ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury, samorządowe instytucje kultury, jednostki samorządu terytorialnego,

organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe, publiczne szkoły artystyczne, państwowe uczelnie artystyczne oraz archiwa państwowe.

Udział procentowy promesy we wkładzie własnym zadania nie może przekroczyć 80%.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2014-2020

Oś Priorytetowa II – Wzrost e-potencjału Mazowsza

Celem osi jest zwiększanie liczby oraz jakości usług, udostępnianych w formie elektronicznej. Wśród koniecznych do podjęcia działań jest e-kultura, jako promowanie Mazowsza, zwiększenie oferty kulturalnej napędzającej gospodarkę i popyt w tym obszarze oraz wsparcie informatyczne uczelni wyższych.

Działanie 2.1: E-Usługi

Poddziałanie 2.1.1: E-kultura

Obejmuje projekty o charakterze zintegrowanym i zasięgu regionalnym, aby w sposób jak najbardziej kompleksowy przedstawiać społeczeństwu w formie interaktywnej wydarzenia kulturalne Mazowsza. Dodatkowo w ramach poprawy dostępu do zasobów kultury, planowane jest wsparcie informatyzacji bibliotek celem świadczenia e-usług dla obywateli.

Beneficjenci:

- administracja rządowa,
- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną,
- podmioty lecznicze działające w publicznym systemie ochrony zdrowia - posiadające kontrakt z NFZ,
- spółki, w których większość udziałów lub akcji posiada samorząd terytorialny,
- uczelnie wyższe,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe.

Oś Priorytetowa V – Gospodarka przyjazna środowisku

Wsparcie w ramach kultury przyczyni się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym.

Działanie 5.3: Dziedzictwo kulturowe

W ramach działania 5.3 realizowane będą następujące typy projektów:

- Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych, w tym:
  - ✓ konserwacja, renowacja, rewaloryzacja, modernizacja, adaptacja historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem,
  - ✓ ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
  - ✓ zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
  - ✓ usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych
- Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie, w tym:
  - ✓ inwestycje w infrastrukturę trwałą, wyposażenie służące działalności kulturalnej, zachowaniu dziedzictwa i zwiększeniu dostępności do jego zasobów,
  - ✓ inwestycje infrastrukturalne, prace modernizacyjne i renowacyjne w przypadku gdy prace te stanowią dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych, w tym edukacyjnych,
  - ✓ efektywne wykonywanie zadań statutowych, polegające na zapewnieniu wysokiej jakości trwałego wyposażenia oraz odpowiedniego zabezpieczenia zbiorów będących w posiadaniu instytucji,
  - ✓ digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego pod warunkiem powszechnego udostępnienia,
  - ✓ usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych

Beneficjentami działania 5.3 mogą być:

- JST, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,
- jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną,
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- parki narodowe i krajobrazowe,
- podmioty działające w oparciu o przepisy ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym.

Działanie 5.4: Ochrona bioróżnorodności

W ramach działania 5.4 realizowane będą m.in. projekty ograniczające negatywne oddziaływanie ruchu turystycznego i promujące lokalne zasoby przyrodnicze dotyczące infrastruktury mającej na celu ograniczanie negatywnego oddziaływania turystyki na obszary cenne przyrodniczo oraz rozwoju edukacji i promowania form ochrony przyrody: ścieżki przyrodnicze, turystyka kajakowa, urządzenia turystyczne (wieże i pomosty widokowe, wiaty i inne).

Beneficjentami działania 5.4 mogą być:

- JST, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,

- podmioty wykonujące usługi publiczne na zlecenie JST, w których większość udziałów lub akcji posiada samorząd,
- podmioty wybrane w drodze ustawy z dnia 29 stycznia 2004r. Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2015 r. poz. 2164 z późn. zm.),
- PGL Lasy Państwowe i jego jednostki organizacyjne.

Oś Priorytetowa VI – Jakość życia

W ramach VI OP uzyskują dofinansowanie przedsięwzięcia z zakresu ochrony zdrowia i rewitalizacji, stanowiące ważne obszary jakości życia mieszkańców regionu. Działania rewitalizacyjne w ramach Działania 6.2 będą zaplanowanymi i skoordynowanymi procesami ukierunkowanymi na odwrócenie negatywnych trendów zachodzących w obszarach kryzysowych.

Działanie 6.2: Rewitalizacja obszarów zmarginalizowanych

W ramach działania 6.2 realizowane będą m.in. projekty mające na celu zmianę sposobu użytkowania wspólnych przestrzeni miejskich i wiejskich, a także zintegrowane przedsięwzięcia polegające na renowacji, rewaloryzacji, modernizacji, adaptacji i wyposażeniu istniejącej zabudowy na cele gospodarcze, społeczne, edukacyjne, kulturowe, rekreacyjne oraz mieszkalne (ze szczególnym naciskiem na poprawę efektywności energetycznej).

Beneficjentami Działania 6.2 mogą być:

- JST, ich związki i stowarzyszenia, np. LGD,
- jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną,
- organizacje pozarządowe, jednostki organizacyjne pomocy i integracji społecznej,
- kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby prawne kościołów i związków wyznaniowych,
- przedsiębiorstwa, w tym przedsiębiorstwa społeczne,
- instytucje kultury,
- spółdzielnie i wspólnoty mieszkaniowe,
- instytucje edukacyjne,
- instytucje rynku pracy,
- podmiot, który wdraża instrumenty finansowe.

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie⁸⁴

Na mocy zarządzenia nr 1/2016 MWKZ z dnia 4 stycznia 2016 r. w sprawie przyznawania dotacji celowej na prace restauratorskie, konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa mazowieckiego ze środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w 2016 r. oraz trybu rozliczania i zasady kontroli prawidłowości wykorzystania dotacji, udzielane są dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane

⁸⁴ Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków (<http://www.bip.mwz.pl/dotacje>).

planowane do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź przed upływem 3 lat po ich wykonaniu. Dotacja może być udzielona na wniosek właściciela, posiadacza zabytku wpisanego do rejestru zabytków bądź osoby posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie.

Wykaz działań podlegających dofinansowaniu:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizacja konstrukcyjna części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizacja instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych jedynie gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, bądź stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac.

Samorząd Województwa Mazowieckiego

Dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach

Województwo Mazowieckie corocznie przeznaczają środki finansowe na dotacje w zakresie ochrony zabytków. Dotacje obejmują prace przy zabytkach nieruchomych, murowanych i drewnianych, będących dziełami architektury sakralnej i świeckiej oraz zabytkach ruchomych, takich jak wytwory dawnej sztuki malarstwa, rzeźby czy polichromii. Wsparciem z budżetu województwa objęte są również obiekty małej architektury, np. kapliczki, nagrobki, posągi. Zasady udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Województwa Mazowieckiego zostały przyjęte uchwałą Nr 54/11 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 18 kwietnia 2011 r.

Beneficjentem może być jednostka samorządu terytorialnego, organizacja pozarządowa, kościelna osoba prawna, jak również osoba fizyczna czy przedsiębiorca. Każdy, kto jest właścicielem, posiadaczem bądź trwałym zarządcą zabytku dostępnego publicznie i posiadającego istotne znaczenie dla mieszkańców województwa, może wystąpić z wnioskiem o dotację.

Dotacja może zostać udzielona do 50% ogółu nakładów niezbędnych na wykonanie prac lub robót. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub gdy posiada wyjątkową wartość albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac, dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów.

Urząd Miejski w Grodzisku Mazowieckim

Samorząd Gminy Grodzisk Mazowiecki corocznie przeznaczają środki finansowe na dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach. Są one przydzielane w ramach konkursu. Zasady udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Gminy Grodzisk Mazowiecki zostały przyjęte uchwałą Nr 651/2010 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 30 czerwca 2010 r. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne wymienione w katalogu, analogiczne jak w przypadku dotacji z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Wniosek o udzielenie dotacji powinien zostać złożony w terminie od 2 stycznia do 31 marca w roku, w którym dotacja ma zostać udzielona.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich

Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich (art. 20)

W zakresie działania uwzględniono zachowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego, kształtowanie przestrzeni publicznej i projekty dotyczące obiektów pełniących funkcje kulturalne.

Poddziałanie: Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.

Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego: Na obszarach wiejskich znajdują się pojedyncze obiekty zabytkowe, zespoły pałacowo-ogrodowe, zespoły folwarczne, układy tradycyjnej zabudowy, które ulegają stopniowej degradacji, a w przypadku braku środków na ich renowację zostaną całkowicie utracone. Realizacja inwestycji z zakresu ochrony zabytków i budownictwa tradycyjnego przyczyni się do zachowania dziedzictwa kulturowego. Działanie przyczynia się do realizacji celu szczegółowego 6B – wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich.

Poddziałanie: Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury obejmuje trzy typy operacji.

Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne: Mieszkańcy obszarów wiejskich, w porównaniu do mieszkańców miast, mają słaby dostęp do podstawowych usług kulturalnych. Infrastruktura kulturalna na obszarach wiejskich jest niedoinwestowana. Realizacja inwestycji w obiekty pełniące funkcje kulturalne zapewni odpowiednie warunki do organizowania i animowania uczestnictwa społeczności wiejskiej w wydarzeniach artystycznych, kulturalnych czy integracyjnych. Działanie przyczynia się do realizacji celu szczegółowego 6B – wspieranie lokalnego rozwoju na obszarach wiejskich.

Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego

Poddziałanie: • 7.6 - Wsparcie na badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.

Wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje odnawianie lub poprawę stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego, zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne. Pomoc ma formę refundacji części kosztów kwalifikowalnych operacji. Beneficjentami mogą być: gmina lub instytucja kultury, dla której organizatorem jest JST.

Wysokość pomocy ze środków EFRROW nie może przekroczyć 500 000 zł na miejscowość w okresie realizacji Programu, łącznie na inwestycje realizowane w ramach poddziałania: Badania i inwestycje związane z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej oraz poddziałania Inwestycje w tworzenie, ulepszanie lub rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji i kultury oraz powiązanej infrastruktury – na zakres dotyczący budowy, przebudowy, modernizacji lub wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturalne oraz kształtowania przestrzeni publicznej.

Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego

W ramach Mechanizmu Finansowego EOG określono następujące obszary wsparcia:

▣ **Różnorodność kulturowa:**

Program ma na celu rozwój kontaktów w zakresie wymiany kulturalnej oraz wymianę dobrych praktyk z tego obszaru pomiędzy Polską a państwami-darczyńcami: Islandią, Liechtensteinem i Norwegią. Współfinansowane będą następujące typy działań:

- ✓ organizacja wystaw, spektakli, koncertów, festiwali (w tym filmowych) i innych wydarzeń artystycznych,
- ✓ wspieranie współpracy oraz wymiany artystów w zakresie m.in. sztuk plastycznych, sztuk scenicznych, muzyki, fotografii, filmu i innych,
- ✓ wspieranie współpracy szkół artystycznych i uczelni artystycznych,
- ✓ współpraca ekspertów w dziedzinie nowoczesnych technik, dokumentacji, ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego, zwalczania nielegalnego wywozu i wwozu oraz handlu skarbami kultury, zarządzania dziedzictwem narodowym,
- ✓ współpraca międzyinstytucjonalna instytucji kultury i archiwów.

Następujący beneficjenci są uprawnieni do ubiegania się o dofinansowanie:

- ✓ państwowe i samorządowe instytucje kultury, instytucje filmowe,
- ✓ publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- ✓ uczelnie publiczne (w przypadku projektów realizowanych przez ich wydziały artystyczne oraz wydziały związane z: kulturoznawstwem, historią, dziedzictwem kulturowym, zarządzaniem kulturą),
- ✓ archiwa państwowe,
- ✓ jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,

- ✓ organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

Wartość i poziom dofinansowania projektu są następujące:

- ✓ Małe projekty – wartość dofinansowania: od 50 000 euro do 150 000 euro.
- ✓ Duże projekty – wartość dofinansowania: od 150 000 euro do 1 000 000 euro.

Poziom dofinansowania projektu: do 90 proc. całkowitych kosztów kwalifikowalnych projektu.

□ **Konserwacja i rewitalizacja:**

Celem programu jest ochrona, zachowanie i udostępnianie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

W ramach programu współfinansowane będą następujące typy działań:

- ✓ rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),
- ✓ budowa, rozbudowa, remonty i przebudowa instytucji kultury (zakup wyposażenia może stanowić integralną część projektu),
- ✓ konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych,
- ✓ rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwaliów i zbiorów audio, audiowizualnych i filmowych oraz tworzenie wirtualnych instytucji kultury.

Następujący beneficjenci są uprawnieni do ubiegania się o dofinansowanie:

- ✓ państwowe i samorządowe instytucje kultury,
- ✓ publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne,
- ✓ publiczne uczelnie wyższe,
- ✓ archiwa państwowe,
- ✓ jednostki samorządu terytorialnego i ich związki,
- ✓ kościoły i związki wyznaniowe,
- ✓ organizacje pozarządowe ze sfery kultury.

Minimalna wartość dofinansowania projektu wynosić będzie 1 000 000 euro. Maksymalna kwota dofinansowania będzie wynosić 8 000 000 euro). Poziom dofinansowania projektu wynosi do 85 proc. całkowitych kosztów kwalifikowanych.

11. Podsumowanie

Założeniem opracowania *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki* jest istotna poprawa stanu zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez określenie działań edukacyjnych kierowanych do mieszkańców gminy, organizacyjnych i finansowych kierowanych na elementy dziedzictwa kulturowego oraz upowszechnienie w świadomości społeczeństwa gminy potrzeb i zasad ochrony środowiska kulturowego.

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z art. 5 ustawy, opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) powinien sporządzić na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami.

Przy opracowaniu *Programu opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki* uwzględniono zapisy dokumentów na poziomie krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym. *Program opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2017-2020* jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi przez krajowe, wojewódzkie i powiatowe dokumenty programowe.

Rejestr zabytków dla województwa mazowieckiego jest prowadzony przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie (Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków, ul. Nowy Świat 18/20, 00-373 Warszawa). W rejestrze zabytków nieruchomości województwa mazowieckiego znajduje się 45 obiektów z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki. Do wojewódzkiej ewidencji zabytków województwa mazowieckiego wpisanych zostało 129 obiektów z terenu Gminy Grodzisk Mazowiecki.

Na podstawie analizy szans i zagrożeń występujących w otoczeniu oraz mocnych i słabych stron gminy, zdefiniowano następujące priorytety działań w zakresie opieki nad zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki:

1. Uwzględnienie dziedzictwa kulturowego jako elementu rozwoju Gminy Grodzisk Mazowiecki.
2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego.

3. Dokumentacja i promocja oraz edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy.

Jako kierunki działań realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Grodzisk Mazowiecki* w ramach przyjętych priorytetów uznano:

1. Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków.
2. Opracowanie kompletnej ewidencji zabytków archeologicznych.
3. Uwzględnienie ochrony obiektów zabytkowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i kontrola ich realizacji.
4. Ochronę i odnowę obiektów zabytkowych.
5. Promocję i popularyzację dziedzictwa kulturowego.
6. Edukację w zakresie ochrony dóbr kultury.
7. Wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego.

W *Programie* określono szczegółowe zadania w ramach realizacji postawionych celów wraz z koncepcją procesu monitoringu, a także wskazano potencjalne źródła finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, Samorządu Województwa Mazowieckiego, Gminy Grodzisk Mazowiecki, a także Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz środków w ramach mechanizmu finansowego EOG.

12. Wykorzystane źródła danych

Akty prawne

1. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 z późn. zm. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tj. Dz.U. z 2016 r., poz. 446 z późn. zm.
3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U nr 113, poz. 661

Inne materiały i źródła internetowe

1. „Dzieje Grodziska Mazowieckiego” pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa, 1989
2. „Grodzisk Mazowiecki i Ziemia Grodziska na drogach rozwoju XIX-XX w.” pod red. A. Kołodziejczyka i A. Stawarza, Grodzisk Mazowiecki, 2001
3. Bank Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl
4. Cabanowski M., „Domy i ludzie cz.2”, Grodzisk Mazowiecki, 1999
5. Cabanowski M., „Domy i ludzie”, Grodzisk Mazowiecki, 1998
6. Cabanowski M., „Gawędy o Grodzisku”, Grodzisk Mazowiecki
7. Cabanowski M., „Grodziszczanie”, Podkowa Leśna, 2001
8. Cabanowski M., „Mój Grodzisk”, Grodzisk Mazowiecki, 1996
9. Cabanowski M., „Opowieści o Kościołach dawnego dekanatu Grodziskiego”, Grodzisk Mazowiecki, 1996
10. Herz L. „Grodzisk Mazowiecki i okolice”, Warszawa, 1976
11. Katalog zabytków sztuki w Polsce, red. naczelny Jerzy Z. Łoziński, t. 10. Województwo warszawskie, pod red. Izabelli Galickiej i Hanny Sygietyńskiej, z. 4, Powiat grodzisko-mazowiecki, Warszawa, 1967
12. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017, przyjęty uchwałą nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2014 r., dostępny: http://bip.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20140818Krajowy_Program_Ochrony_Zabytkow_i_Opieki_nad_Zaby.pdf.
13. Kwiczak M. „Grodzisk Mazowiecki: historia, kultura, turystyka”, Bydgoszcz, 2003
14. Libicki P., Libicki M. „Dwory i pałace na Mazowszu”, Poznań, 2009
15. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Grodzisk Mazowiecki 2014-2020 (Aktualizacja), przyjęty uchwałą Nr 465/2017 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 25 stycznia 2017 r.
16. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 i Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, dostępne: <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf>.
17. Narodowy Instytut Dziedzictwa, www.nid.pl

18. Plan Odnowy Miejscowości Adamowizna na lata 2008-2018, przyjęty uchwałą Nr 34/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 stycznia 2011 r.
19. Plan Odnowy Miejscowości Chlebnia na lata 2011-2018, przyjęty uchwałą Nr 133/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 27 czerwca 2011 r.
20. Plan Odnowy Miejscowości Książenice na lata 2011-2018, przyjęty uchwałą Nr 99/2011 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 27 kwietnia 2011 r.
21. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego, przyjęty uchwałą nr 180/14 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 7 lipca 2014 r.
22. Program ochrony środowiska Gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2015-2020 z perspektywą do roku 2024, przyjęty uchwałą Nr 283/2015 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 15 grudnia 2015 r.
23. Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, zaakceptowany przez Komisję Europejską 12 lutego 2015 r., dostępny: https://www.funduszedlamazowska.eu/g2/oryginal/2015_05/6f2b6a77d804dede9c1007e311c4d008.pdf.
24. Rejestr zabytków województwa mazowieckiego, według stanu na styczeń 2017 r.
25. Strategia promocji gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2016, przyjęta uchwałą nr 693/2014 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 lutego 2014 r.
26. Strategia rozwoju gminy Grodzisk Mazowiecki na lata 2014-2024, przyjęta uchwałą nr 692/2014 Rady Miejskiej w Grodzisku Mazowieckim z dnia 26 lutego 2014 r.
27. Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020, przyjęta uchwałą 84/15 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 8 września 2015 r.
28. Strategia Rozwoju Powiatu Grodziskiego na lata 2014-2020, przyjęta uchwałą nr 368/XLVII/14 Rady Powiatu Grodziskiego z dnia 25 września 2014 r.
29. Strategia Rozwoju Turystyki w województwie mazowieckim, przyjęta uchwałą Sejmiku Województwa nr 81/15 z dnia 8 września 2015 r., dostępna: www.mazovia.pl/.../strategia_rozwoju_turystyki_w_wojewodztwie_mazowieckim_na_lata_2014_-_2020.pdf
30. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku, przyjęta uchwałą Nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 roku.
31. Szymaska-Rac B., „Powiat grodziski: od rzemiosła do przemysłu”, Bydgoszcz, 2006
32. Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami na lata 2012-2015, przyjęty uchwałą Nr 42/12 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 12 marca 2012 r.

Załącznik nr 1 Wykaz stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków na terenie Gminy Grodzisk Mazowiecki⁸⁵

Lp.	Miejscowość	Obszar/numer stanowiska	Określenie obiektu	Chronologia
1	Adamowizna	60-62/64	cmentarzysko ślad osadnictwa	okres lateński późny okres lateński
2	Adamowizna	60-62/65	osada cmentarzysko ślad osadnictwa	epoka brązu okres wpływów rzymskich XII/XIII w.
3	Adamowizna	60-62/66	ślady osadnictwa	epoka brązu - wczesne fazy, XII-XIII w.
4	Adamowizna	60-62/67	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
5	Adamowizna	60-62/78	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, okres halsztacki/okres lateński
6	Adamowizna	60-62/79	osada ślad osadnictwa	ok. epoki brązu / okres halsztacki średniowiecze
7	Adamowizna	60-62/80	ślad osadnictwa	starożytność
8	Adamowizna	60-63/31	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
9	Adamowizna	60-63/32	ślady osadnictwa	późny neolit, epoka brązu, średniowiecze
10	Adamowizna	60-63/33	ślad osadnictwa	epoka brązu
11	Adamowizna	60-63/34	ślad osadnictwa	okres halsztacki / okres lateński
12	Adamów	58-63/56	osada	neolit-wczesny brąz, okres halsztacki-okres wpływów rzymskich, okres wczesno i średniowieczny
13	Chlebnia	59-62/29	osada	okres wczesnośredniowieczny i średniowieczny-nowożytny XII-XVI w.
14	Chlebnia	59-62/40	osada	epoka brązu, okres średniowieczny, nowożytność
15	Chlebnia	59-62/43	osada	późny okres wpływów rzymskich
16	Chlebnia	59-62/49	ślady osadnictwa	starożytność
17	Chlebnia	59-62/59	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu
18	Chlebnia	59-62/7	osada	późny okres lateński-okres wpływów rzymskich
19	Chlebnia	59-62/4	grodzisko	XII w.
20	Chlebnia	59-62/5	osada	XII w.
21	Chlebnia	59-62/6	osada	XII w.
22	Chrzanów Duży	59-62/26	osada	późny okres lateński, okres wpływów rzymskich
23	Chrzanów Duży	59-62/27	osada/cmentarzysko	okres halsztacki
24	Chrzanów Duży	59-62/30	ślady osadnictwa	starożytność
25	Chrzanów Duży	59-62/50	ślady osadnictwa	nowożytność

⁸⁵ Według danych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stan na styczeń 2017 r.

26	Chrzanów Duży	59-63/53	ślady osadnictwa	okres halszacki
27	Chrzanów Duży	59-63/57	ślady osadnictwa	mezolit, neolit-wczesny brąz, brąz, okres halszacki, okres wczesno i średniowieczny
28	Chrzanów Mały	58-62/7	osada miejsce produkcji żelaza	późny okres lateński-okres wpływów rzymskich późny okres lateński, okres wpływów rzymskich
29	Chrzanów Mały	59-62/38	osada	okres wczesno i średniowieczny XII-XIV w.
30	Czarny Las	60-62/29	osada osada ślad osadnictwa	neolit wczesna epoka brązu starożytność
31	Czarny Las	60-62/30	osada ślady osadnictwa	neolit wczesna epoka, starożytność
32	Czarny Las	60-62/31	ślad osadnictwa	epoka brązu
33	Czarny Las	60-62/32	ślad osadnictwa	starożytność
34	Czarny Las	60-62/35	ślad osadnictwa	epoka brązu - wczesne fazy
35	Czarny Las	60-62/37	osada ślady osadnictwa	epoka brązu - wczesne fazy starożytność, późny okres lateński/okres wpływów rzymskich
36	Czarny Las	60-62/38	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
37	Czarny Las	60-62/39	osada ślad osadnictwa	epoka brązu - wczesne fazy starożytność
38	Czarny Las	60-62/40	ślad osadnictwa osada	neolit wczesna epoka brązu
39	Czarny Las	60-62/41	ślad osadnictwa	epoka brązu
40	Czarny Las	60-62/42	osada	wczesna epoka brązu
41	Dąbrówka	59-62/55	ślady osadnictwa	
42	Grodzisk Mazowiecki	59-62/11	osada	I -IV w. n.e.
43	Grodzisk Mazowiecki	59-62/12	cmentarzysko ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich starożytność
44	Grodzisk Mazowiecki	59-62/13	ślady osadnictwa	starożytność, okres wpływów rzymskich, średniowiecze
45	Grodzisk Mazowiecki	59-62/53	ślady osadnictwa	starożytność
46	Grodzisk Mazowiecki	59-62/57	znalezisko	okres wpływów rzymskich
47	Grodzisk Mazowiecki	59-62/58	ślady osadnictwa	II poł. XV w.
48	Grodzisk Mazowiecki	59-62/60	cmentarzysko	epoka brązu
49	Grodzisk Mazowiecki	59-62/61	cmentarzysko	
50	Grodzisk Mazowiecki	59-62/63	znalezisko	wczesna epoka brązu

51	Grodzisk Mazowiecki	59-62/64	cmentarzysko	okres lateński, okres wpływów rzymskich
52	Grodzisk Mazowiecki	59-62/8	ślady osadnictwa miejsce produkcji żelaza	okres wpływów rzymskich późny okres lateński-okres wpływów rzymskich
53	Grodzisk Mazowiecki	59-63/24	ślady osadnictwa	epoka brązu, okres halszacki
54	Grodzisk Mazowiecki	59-63/25	osada	epoka brązu
55	Grodzisk Mazowiecki	59-63/3	osada	starożytność
56	Grodzisk Mazowiecki	59-63/30	ślady osadnictwa	
57	Grodzisk Mazowiecki	59-63/40	ślady osadnictwa	
58	Grodzisk Mazowiecki	59-63/41	cmentarzysko	okres halszacki i lateński
59	Grodzisk Mazowiecki	59-63/43	cmentarzysko	
60	Grodzisk Mazowiecki	59-63/9	osada	starożytność
61	Grodzisk Mazowiecki	60-62/94	ślady osadnictwa cmentarzysko cmentarzysko	epoka kamienia, okres nowożytny okres wpływów rzymskich okres halszacki / okres lateński
62	Grodzisk Mazowiecki	60-63/29	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu starożytność
63	Izdebno Kościelne	58-61/58	osada	okres wpływów rzymskich
64	Izdebno Kościelne	58-61/59	osada	okres wpływów rzymskich, późny okres wpływów rzymskich
65	Izdebno Kościelne	58-61/60	osada	okres wpływów rzymskich, późny okres wpływów rzymskich
66	Izdebno Kościelne	58-61/62	ślady osadnictwa	starożytność, wczesne średniowiecze
67	Izdebno Kościelne	59-61/170	znalezisko	
68	Izdebno Kościelne	59-61/171	znalezisko	
69	Izdebno Kościelne	59-61/20	osada	okres wpływów rzymskich, okres wczesno i średniowieczny
70	Izdebno Kościelne	59-61/21	osada	starożytność, średniowiecze
71	Izdebno Kościelne	59-62/3	osada	późny okres lateński, okres wpływów rzymskich
72	Izdebno Kościelne	59-62/39	osada	epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny IX-X w., XI-XII w.
73	Janinów	60-62/48	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, epoka brązu

74	Janinów	60-62/49	śląd osadnictwa	starożytność / wczesna epoka brązu
75	Janinów	60-62/50	śląd osadnictwa	starożytność
76	Janinów	60-62/51	ślady osadnictwa osada cmentarzysko	wczesna epoka brązu, okres wpływów rzymskich starożytność. Okres halszacki/ okres lateński starożytność
77	Janinów	60-62/52	śląd osadnictwa cmentarzysko	starożytność okres rzymski
78	Kady	59-63/19	ślady osadnictwa	wczesny brąz, epoka brązu
79	Kady	59-63/23	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu
80	Kady	59-63/32	ślady osadnictwa	starożytność
81	Kady	59-63/8	osada	średniowiecze, okres nowożytny
82	Kałużyczyn	60-62/61	ślady osadnictwa cmentarzysko i osada?	neolit, neolit / wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze / średniowiecze okres halszacki / okres lateński i późny lateński
83	Kałużyczyn	60-62/69	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
84	Kałużyczyn	60-62/70	osada śląd osadnictwa	starożytność, neolit, wczesna epoka brązu średniowiecze
85	Kałużyczyn	60-62/71	śląd osadnictwa	XII-XIII w.
86	Kałużyczyn	60-62/72	śląd osadnictwa, osada ? cmentarzysko?	epoka brązu okres halszacki / okres lateński
87	Kałużyczyn	60-62/73	osada śląd osadnictwa	okres halszacki /okres lateński starożytność, okres wpływów rzymskich
88	Kałużyczyn	60-62/74	ślady osadnictwa osada	neolit, starożytność średniowiecze późny okres lateński
89	Kałużyczyn	60-62/83	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
90	Kałużyczyn	60-62/84	cmentarzysko	
91	Kałużyczyn	60-62/85	cmentarzysko	okres lateński
92	Kałużyczyn	60-62/91	osada	wczesne średniowiecze
93	Kłudno	58-62/41	skarb	nowożytny po 1631 r.
94	Kłudno	58-62/42	znalezisko	okres wpływów rzymskich
95	Kłudno Stare	58-62/6	osada	I w. p.n.e. - I w. n.e.
96	Kłudzienko/ Adamów	58-62/1	osada	neolit, wczesny brąz, okres halszacki i lateński, późny okres lateński-wczesny okres wpływów rzymskich
97	Kozerki	60-62/10	śląd osadnictwa osada i cmentarzysko	epoka brązu okres wpływów rzymskich
98	Kozerki	60-62/11	śląd osadnictwa	XVIII w.

99	Kozerki	60-62/12	osada śląd osadnictwa	okres halsztacki okres wpływów rzymskich
100	Kozerki	60-62/13	śląd osadnictwa osada (cmentarzysko?) cmentarzysko	neolit, wczesna epoka brązu, okres halsztacki - okres lateński późny okres lateński, wczesny okres wpływów rzymskich
101	Kozerki	60-62/14	śląd osadnictwa osada osada	neolit epoka brązu starożytność
102	Kozerki	60-62/15	śląd osadnictwa	starożytność - okres halsztacki
103	Kozerki	60-62/16	cmentarzysko śląd osadnictwa	epoka brązu wczesne średniowiecze - średniowiecze
104	Kozerki	60-62/17	ślady osadnictwa	epoka brązu, XIII w.
105	Kozerki	60-62/18	ślady osadnictwa	epoka brązu, starożytność
106	Kozerki	60-62/19	osada osada cmentarzysko	epoka brązu epoka brązu okres wpływów rzymskich
107	Kozerki	60-62/20	ślady osadnictwa	epoka brązu - starożytność, średniowiecze
108	Kozerki	60-62/21	osada (cmentarzysko?) cmentarzysko	okres halsztacki - okres lateński starożytność - okres wpływów rzymskich
109	Kozerki	60-62/22	śląd osadnictwa osada miejsce produkcji żelaza	starożytność, wczesna epoka brązu późny okres lateński/okres wpływów rzymskich późny okres lateński - okres wpływów rzymskich
110	Kozerki	60-62/23	osada miejsce produkcji żelaza śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich późny okres rzymski wczesne średniowiecze
111	Kozerki	60-62/26	śląd osadnictwa	epoka brązu
112	Kozerki	60-62/27	osada (cmentarzysko?) śląd osadnictwa	epoka brązu średniowiecze
113	Kozerki	60-62/53	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, okres halsztacki
114	Kozerki	60-62/54	ślady osadnictwa	epoka brązu, starożytność / okres halsztacki / okres lateński - okres wpływów rzymskich
115	Kozerki	60-62/55	ślady osadnictwa osada	późny neolit, wczesna epoka brązu, okres halsztacki / okres lateński starożytność
116	Kozerki	60-62/57	osada osada śląd osadnictwa	epoka brązu - wczesne fazy epoka brązu starożytność
117	Kozerki	60-62/58	osada osada	epoka brązu - wczesne fazy epoka brązu / okres halsztacki

118	Kozerki	60-62/59	śląd osadnictwa	starożytność
119	Kozerki	60-62/60	śląd osadnictwa cmentarzysko	okres halszacki okres halszacki / okres lateński
120	Kozerki	60-62/62	cmentarzysko?	starożytność
121	Kozerki	60-62/63	ślady osadnictwa	starożytność / okres wpływów rzymskich, średniowiecze
122	Kozery	59-62/15	osada	I-IV w. n.e.
123	Kozery	59-62/17	osada	późny okres lateński-okres wpływów rzymskich
124	Kozery	59-62/18	osada osada/cmentarzysko	starożytność, okres halszacki i lateński, okres wpływów rzymskich
125	Kozery	59-62/36	osada	późny okres lateński-okres wpływów rzymskich
126	Kozery	59-62/45	osada	okres halszacki, wczesny okres lateński
127	Kozery	59-62/46	ślady osadnictwa	Starożytność
128	Kozery	59-62/47	cmentarzysko/osada	starożytność, okres lateński
129	Kozery	59-62/52	ślady osadnictwa miejsce produkcji żelaza	starożytność, okres wczesnośredniowieczny, późny okres lateński-okres wpływów rzymskich
130	Kraśnicza Wola	59-62/20	osada	starożytność, okres wpływów rzymskich
131	Kraśnicza Wola	59-62/22	osada	okres wpływów rzymskich
132	Kraśnicza Wola	59-62/23	osada	wczesny i późny okres wpływów rzymskich
133	Kraśnicza Wola	59-62/34	osada	starożytność
134	Kraśnicza Wola	59-62/37	osada	starożytność, okres lateński, późny okres wpływów rzymskich
135	Kraśnicza - Wola	59-62/21	kurhan	IV w. n.e.
136	Kraśnicza - Wola	59-62/16	osada	I-IV w. n.e.
137	Książenice	60-63/12	śląd osadnictwa osada	okres halszacki, XV-XVII w.
138	Książenice	60-63/21	osada śląd osadnictwa	neolit, późny neolit / wczesna epoka brązu
139	Książenice	60-63/22	śląd osadnictwa osada	wczesna epoka brązu, XIV w.
140	Książenice	60-63/23	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
141	Książenice	60-63/24	osada śląd osadnictwa	neolit XIV/XV w.
142	Książenice	60-63/40	cmentarzysko	wczesne średniowiecze, XII w.
143	Książenice	60-63/41	śląd osadnictwa	XVI w.
144	Książenice	60-63/42	cmentarzysko	okres lateński
145	Makówka	60-62/36	śląd osadnictwa	starożytność

146	Makówka / Budy	60-62/33	ślady osadnictwa osada osada	epoka brązu, średniowiecze- nowożytność okres halsztacki / okres lateński późny okres lateński / późny okres wpływów rzymskich
147	Marynin	60-63/16	ślady osadnictwa	neolit, epoka brązu
148	Marynin	60-63/17	ślady osadnictwa	neolit, okres halsztacki
149	Marynin	60-63/18	osada ślad osadnictwa	neolit wczesna epoka brązu
150	Marynin	60-63/19	osada	wczesna epoka brązu
151	Marynin	60-63/20	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, starożytność / okres lateński, wczesne średniowiecze / średniowiecze
152	Marynin	60-63/26	ślad osadnictwa osada osada	starożytność XIII/XIV w. XVI-XVII w.
153	Marynin / Książenice	60-63/25	ślad osadnictwa osada	okres halsztacki XIV/XV w.
154	Mościska	60-62/43	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
155	Mościska	60-62/44	ślad osadnictwa	starożytność
156	Mościska	60-62/45	ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu
157	Mościska	60-62/46	ślad osadnictwa	epoka brązu
158	Mościska	60-62/47	ślad osadnictwa	starożytność
159	Mościska	60-62/88	ślady osadnictwa	neolit, wczesna epoka brązu
160	Mościska	60-62/89	ślad osadnictwa	
161	Mościska	60-62/90	ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze
162	Natolin	58-62/6	osada	I w. p.n.e. - I w. n.e.
163	Natolin	59-62/41	osada	okres halsztacki
164	Nowe Izdebno	59-62/1	osada	późny okres wpływów rzymskich
165	Nowe Izdebno	59-62/2	osada	okres wpływów rzymskich
166	Nowe Kozery	59-62/19	osada	starożytność, późny okres lateński- okres wpływów rzymskich, okres wczesno i średniowieczny
167	Nowe Kozery	59-62/31	ślady osadnictwa	starożytność, okres średniowieczny i nowożytny
168	Nowe Kozery	59-62/32	ślady osadnictwa	okres wczesnośredniowieczny
169	Nowe Kozery	59-62/33	osada	okres halsztacki
170	Nowe Kozery	59-62/35	osada	starożytność, okres wczesno i średniowieczny XIII-XV w.
171	Nowe Kozery	59-62/42	osada	starożytność, późny okres lateński, okres wpływów rzymskich
172	Nowe Kozery	59-62/54	ślady osadnictwa	starożytność, późny okres lateński- okres wpływów rzymskich
173	Nowe Kozery	59-62/9	osada	okres wpływów rzymskich
174	Odrano-Wola	60-62/68	osada, ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, starożytność, okres halsztacki / okres lateński

175	Odrano-Wola	60-62/75	śląd osadnictwa	epoka brązu
176	Odrano-Wola	60-62/76	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, starożytność, średniowiecze
177	Odrano-Wola	60-62/77	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, epoka brązu, średniowiecze
178	Odrano-Wola	60-62/81	ślady osadnictwa osada	wczesne średniowiecze wczesna epoka brązu, epoka brązu / okres halszacki / okres lateński
179	Odrano-Wola	60-62/92	cmentarzysko	okres halszacki / okres lateński
180	Odrano-Wola (Putka)	60-62/86	cmentarzysko	epoka brązu
181	Odrano-Wola (Putka)	60-62/93	śląd osadnictwa	Neolit
182	Odrano-Wola (Putka)	60-62/87	cmentarzysko	okres halszacki i lateński
183	Radonie	60-63/28	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu
184	Radonie	60-63/30	ślady osadnictwa	późny neolit, wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze
185	Radonie	60-63/35	śląd osadnictwa	starożytność / epoka żelaza
186	Radonie	60-63/36	ślady osadnictwa	neolit, epoka brązu, wczesne średniowiecze
187	Radonie	60-63/37	śląd osadnictwa osada	neolit późna epoka brązu / okres halszacki
188	Stare Kłudno	58-62/4	osada	okres halszacki i lateński, okres wpływów rzymskich
189	Stare Kłudno	58-62/43	ślady osadnictwa	neolit
190	Stare Kłudno	58-62/5	osada	okres wczesno i średniowieczny
191	Stare Kłudno	58-62/9	osada	średniowiecze/nowożytność)
192	Stare Kłudno/Nowe Kłudno	58-62/12	osada	wczesny brąz, okres halszacki i lateński, wczesny okres wpływów rzymskich, okres wczesnośredniowieczny
193	Szczęsne	60-63/27	śląd osadnictwa	Neolit
194	Tłuste	58-62/3	osada	I- IV w. n.e.
195	Tłuste	58-62/2	osada cmentarzysko	I- IV w. n.e. III -IV w n.e.
196	Tłuste	58-62/40	osada	okres wpływów rzymskich
197	Tłuste/ Stare Kłudno	58-62/11	ślady osadnictwa/osada	starożytność
198	Urszulin	60-63/13	ślady osadnictwa	starożytność / okres wpływów rzymskich, średniowiecze
199	Wężyk	61-62/15	śląd osadnictwa	
200	Wężyk	61-62/16	śląd osadnictwa	epoka kamienia/wczesna epoka brąz
201	Wężyk	61-62/17	śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu

202	Władków	60-62/24	ślady osadnictwa osada	epoka brązu, starożytność okres halsztacki / okres lateński
203	Władków	60-62/25	ślady osadnictwa	wczesna epoka brązu, epoka brązu
204	Władków	60-62/28	osada	epoka brązu
205	Władków	60-62/56	ślady osadnictwa osada cmentarzysko	wczesna epoka brązu, wczesne średniowiecze starożytność starożytność
206	Wólka Grodziska	59-62/10	osada	Starożytność
207	Wólka Grodziska	59-62/44	osada	okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze
208	Wólka Grodziska	59-62/66	osada	późny okres lateński
209	Zabłotnia	59-62/56	ślady osadnictwa	Neolit
210	Zapole	60-63/38	ślad osadnictwa osada	epoka brązu starożytność / epoka brązu
211	Zapole	60-63/39	ślad osadnictwa	epoka brązu
212	Żuków	58-63/16	osada	okres wczesno i średniowieczny
213	Żuków	58-63/27	ślady osadnictwa miejsce produkcji żelaza	epoka brązu, okres wczesnośredniowieczny XII-XIII w. i średniowieczny-nowożytność okres późny lateński i wpływów rzymskich
214	Żuków	58-63/33	cmentarzysko	okres wczesnośredniowieczny XII w.
215	Żuków	58-63/43	osada	starożytność, średniowiecze
216	Żuków	58-63/57	osada osada/cmentarzysko	wczesny brąz, okres halsztacki, późny okres lateński, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze XII w. późny okres lateński, okres wpływów rzymskich
217	Żuków	58-63/58	osada/cmentarzysko	okres lateński
218	Żuków	58-63/59	cmentarzysko osada	okres wpływów rzymskich okres lateński, okres wczesno i średniowieczny
219	Żuków	58-63/81	cmentarzysko	
220	Żuków/ Kłudzienko	58-63/2	osada	późny okres lateński-okres wpływów rzymskich, średniowiecze-nowożytność